ISSN: 3104-4670
e-ISSN: 2789-6919

ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Scientific Research

International Scientific Journal

ELM VƏ TƏHSİLDƏ MÜASİR TƏLƏBLƏR
XVII TEZİSLƏR TOPLUSU

MODERN REQUIREMENTS IN SCIENCE AND EDUCATION
XVII THESES COLLECTION

ELMİ TƏDQİQAT
Beynəlxalq Elmi Jurnal

ELM VƏ TƏHSİLDƏ MÜASİR TƏLƏBLƏR
XVII TEZİSLƏR TOPLUSU

https://doi.org/10.36719/2789-6919/XVII/TT2025

SCIENTIFIC RESEARCH
International Scientific Journal

MODERN REQUIREMENTS IN SCIENCE AND EDUCATION
XVII THESES COLLECTION

(12.12.2025)

2025

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 3104-4670
e-ISSN: 2789-6919
DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© tezis.tedqiqat@aem.az
© aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Fəxrəddin YUSUBOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Prof. Dr. Leyla İMAMƏLİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Duken MASSİMXANULİ, R.B.Süleymanov adına Şərqşünaslıq İnstitutu / Qazaxıstan

Məsul katib

Assos. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Vaqif SULTANLI, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Rafiq ÇOBANOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Firuzə ABBASOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Dave WALSH, De Monfort Universiteti / Böyük Britaniya
Prof. Dr. Zərövşən BABAYEVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Əsməd MUXTAROVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Afaq MƏMMƏDOVA, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İsmayıl ƏLİYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Yasin BABAYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Nataly MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna
Prof. Dr. Adil BAXŞƏLİYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Sədaqət HƏSƏNOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Meteoroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYILOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Mehdi BAĞIROV, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Arzu SƏRDARLI, Kanada Birinci Millətlər Universiteti / Kanada
Prof. Dr. Qərib MÜRŞÜDOV, Molekulyar Biologiya Tədqiqat İnstitutu / Böyük Britaniya
Prof. Dr. Həmzəağa ORUCOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Təranə HACIYEVA, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Rafail ƏHMƏDLİ, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Cavid QASIMOV, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiyə
Prof. Dr. Leyla İMAMƏLİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Fəxrəddin YUSUBOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan
Prof. Ali AZQANİ, Tayler Texas Universiteti / ABŞ
Assoc. Prof. Dr. Gulsanam NOROVA, Nəvai adına Dövlət Pedaqogika İnstitutu / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Nigar ZEYNALOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mübariz ƏSƏDOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Əliş AĞAMİRZƏYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səyyarə SADIXOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sarvan HÜSEYNOV, Qərbi Kaspi Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İsmayıl MÜRSƏLOV, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elmar XƏLİLOV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zabitə TEYMURLU, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İradə KƏRİMOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səbinə TARVERDİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Həbib MİRZƏYEV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumın Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi / Rumıniya
Assoc. Prof. Dr. Günay MƏMMƏDOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sadıq QARAYEV, ARETN, Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aygün SULTANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Allahverdi CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şəlalə ZEYNALOVA, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Fəxrəddin AĞAYEV, Əkinçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu /Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan
PhD Tomas SMEDLEY, Cenevrə Kolleci, Pensilvaniya / ABŞ
Dr. Əfruz NƏSİROVA, Odlar Yurdu Universiteti / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Fakhraddin YUSUBOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Deputy chairmen

Prof. Dr. Leyla IMAMALIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Prof. Dr. Duken MASSIMKHANULY, R.B.Suleimanov institute of Oriental Studies / Kazakhstan

Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University/ Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Vagif SULTANLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey
Prof. Dr. Rafig CHOBANOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Firuza ABBASOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Dave WALSH, De Monfort University / Great Britain
Prof. Dr. Zarovshan BABAYEVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Asmad MUKHTAROVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan State University / Monqolia
Prof. Dr. Afag MAMMADOVA, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Ismayil ALIYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Yasin BABAYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Adil BAKHSHALIYEV, Sumgait State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Nadir ILHAN, Ahi Evran University / Turkey
Prof. Dr. Sadagat HASANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia
Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Mehdi BAGHIROV, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan
Prof. Dr. Arzu SARDARLI, First Nations University of Canada / Canada
Prof. Dr. Garib MURSHUDOV, Research Institute of Molecular Biology / Great Britain
Prof. Dr. Hamzaagha ORUJOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Tarana HAJIYEVA, Baku Engineering University / Azerbaijan
Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Rafail AHMADLI, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Javid GASIMOV, Van Yuzuncu Yil University / Turkey

Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA
Assoc. Prof. Dr. Gulsanam NOROVA, Navoi State Pedagogical İnstitute / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Nigar ZEYNALOVA, University of Azerbaijan Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mubariz ASADOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Alish AGAMIRZEYEV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sayyara SADIKHOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sarvan HUSEYNOV, West Caspian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ismayil MURSALOV, Nakhchivan Institute of Teachers / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elmar KHALILOV, Sumgait State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Zabita TEYMURLU, Baku Engineering University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Irada KARIMOVA, Azerbaijan State Pedagogical University /Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sabina TARVERDIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habib MIRZAYEV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO, Romanian Language and Cultural Center / Romania
Assoc. Prof. Dr. Gunay MAMMADOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sadiq GARAYEV, Institute of Botany of MSERA/ Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aygun SULTANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Allahverdi JAFAROV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shalala ZEYNALOVA, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Fakhraddin AGHAYEV, Scientific Research Institute of Agriculture / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
PhD Thomas SMEDLEY, Geneva College in Beaver Falls, Pennsylvania / USA
Dr. Afruz NASIROVA, Odlar Yurdu University / Azerbaijan

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 7-9**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 7-9**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Vidadi Orucov
Lənkəran Dövlət Universiteti
pedaqogika üzrə elmlər doktoru
https://orcid.org/0000-0002-8589-2364
vidadiorucov@gmail.com
Lalə Tağızadə
Lənkəran Dövlət Universiteti
https://orcid.org/0009-0001-7061-9226
abbasovalalə31032002@gmail.com

Təhsil sistemində rəqəmsal və innovativ texnologiyaların tətbiqi

Açar sözlər: *təhsil, rəqəmsal transformasiya, innovativ texnologiyalar, İKT, distant təhsil, süni intellekt*
Keywords: *education, digital transformation, innovative technology, ICT, distance learning, artificial intelligence*

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında rəqəmsallaşma və innovasiya prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Bu strategiya təhsil sahəsində ardıcıl, sistemli və məqsədyönlü inkişaf xəttini formalaşdırmağı, eləcə də ölkənin insan kapitalının gücləndirilməsini və əmək bazarının çağırışlarına uyğun kadr hazırlığını təmin etməyi hədəfləyir. Rəqəmsal transformasiya pedaqoji prosesin effektivliyini yüksəldir, öyrənmənin keyfiyyətini artırır və təhsil alanların müasir kompetensiyalar əldə etməsinə imkan yaradır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Rəqəmsal texnologiyaların təhsildə rolu. Rəqəmsal texnologiyalar tədris prosesini daha çevik, interaktiv və fərdiləşdirilmiş edir. "Rəqəmsal Azərbaycan" strategiyası çərçivəsində təhsil müəssisələrində yeniliklər tətbiq olunur: e-təhsil platformaları, virtual və artırılmış reallıq laboratoriyaları, onlayn qiymətləndirmə sistemləri, ağıllı sinif otaqları, rəqəmsal resurs bankları. Bu texnologiyalar biliklərin praktik və əlçatan mənimsənilməsinə şərait yaradır, eyni zamanda pedaqoji münasibətlərdə yeni öyrənmə modelinin formalaşmasına xidmət edir.

İnnovativ texnologiyaların təsiri: AI, VR/AR və STEM. Süni intellekt, robototexnika, VR/AR və STEM yönümlü yanaşmalar tədrisə müasir dinamizm qazandırır. Bu texnologiyalar:

- analitik düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir;
- yaradıcı və tətbiqyönlü öyrənməni dəstəkləyir;
- tədqiqat əsaslı yanaşmanı gücləndirir;
- tədrisi daha praktik və funksional edir.

Müasir təhsil bilik ötürməkdən çox, bilik yaratmaq və texnoloji mühitə uyğunlaşan fərdlər yetişdirməyə yönəlmişdir.

Müəllimlərin rəqəmsal kompetensiyalarının inkişafı. Rəqəmsal transformasiyanın uğuru müəllimlərin rəqəmsal savadlılığı ilə birbaşa bağlıdır. Müəllim: rəqəmsal resurslardan səmərəli istifadə etməli, innovativ metodları dərsə inteqrasiya etməli, fərdiləşdirilmiş tədris mühiti qurmağı bacarmalıdır.

Bu məqsədlə fasiləsiz peşəkar inkişaf proqramları, metodik təlimlər və elektron tədris resursları zəruridir. Təhsil müəssisələrinin texniki imkanlarının — sürətli internet, kompüter avadanlıqları və interaktiv lövhələrin – gücləndirilməsi isə rəqəmsal təhsilin əsas infrastrukturunu təşkil edir.

Təhsildə bərabər imkanlar və inklüzivlik. Rəqəmsal imkanlara çıxışda bölgələr arasında fərqlərin aradan qaldırılması təhsilin ədalətlilik prinsipini təmin edir. Şəhər və kənd məktəb-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

lərinin texniki imkanlarının yaxınlaşdırılması, sosial mənşə-yindən asılı olmayaraq hər bir şagirdin müasir resurslardan istifadə edə bilməsi inklüziv təhsil modelinin əsas element-lərindəndir.

Müasir dövrdə rəqəmsal və innovativ texnologiyalar Azər-baycanın təhsil sisteminin əsas inkişaf istiqamətinə çevrilmişdir. Sinif otaqları qlobal bilik məkanının bir hissəsi kimi formalaşır, müəllimlər rəqəmsal alətlərdən istifadə edərək tədrisin effektivliyini artırır, şagird və tələbələr isə süni intellekt, onlayn laboratoriyalar və VR/AR vasitəsilə bilikləri daha praktik və dərindən mənimsəyirlər.

Rəqəmsallaşma yalnız texnoloji yenilik deyil, ölkənin intellektual potensialını gücləndirən strateji addımdır. Təhsilin rəqəmsallaşdırılması Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün mühüm investisiya kimi qiymətləndirilir.

Təkliflər: 1.Müəllimlərin rəqəmsal savadlılığının artırılması üçün davamlı təlimlər və onlayn metodik dəstək platformaları yaradılmalıdır; 2.Təhsil müəssisələrinin rəqəmsal infrastrukturu gücləndirilməli, xüsusilə region məktəblərində internet və avadanlıq təminatı yaxşılaşdırılmalıdır; 3.Tədris proqramlarına süni intellekt, robototexnika, VR/AR və STEM üzrə modul və fənlərin əlavə olunması gənclərin texnoloji kompetensiyalarını artırmalıdır; 4.Bütün təhsil müəssisələri üçün vahid rəqəmsal platforma və onlayn qiymətləndirmə sistemi yaradılaraq monitorinq mexanizmləri təkmilləşdirilməlidir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 10-13**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 10-13**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Bənövşə Əsgərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0001-8610-178X
tt.aaa2014@mail.ru

Orta məktəb tədris sistemində yeni təhsil texnologiyalarının əhəmiyyəti

Açar sözlər: *pedaqoji texnologiya, modul-reytinq texnologiya, suqqestiv təlim, parasentrik təlim, inteqrativ*
Keywords: *pedagogical technology, module-rating technology, suggestive learning, paracentric learning, integrative*

Müasir dövrdə Azərbaycan təhsil sistemində zəruri islahatların aparıldığı bir şəraitdə tədris proqramlarının təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac duyulur. Dünyada gedən qloballaşma və Azərbaycan təhsil sisteminin Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyası təhsil sistemində yeni təlim texnologiyalarından istifadə edilməsini tələb edir (Ağamalıyev, 1998, s. 54).

Təhsilin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və bununla da XXI əsrdə ölkənin sosial siyasi və iqtisadi tələbatlarını təmin etmək təhsil sahəsində islahatın əsas məqsədi kimi qarşıya qoyulmuşdur. Pedaqoji texnologiya ifadəsi son illərdə daha çox işlədilən anlayışlardandır. Bu anlayış texnika inkişaf etdikcə təkcə elmin və texnikanın müəyyən sahəsinə deyil, təlim prosesinə də daxil olur. Əgər ötən əsrin 50-ci illərində pedaqoji texnologiya dedikdə, əsasən, təlimin texniki vasitələri başa düşülürdüsə, hazırda bütün pedaqoji prosesdə mövcud vasitələr, müxtəlif təlim tərbiyə prosesləri, məzmunun formalaşdırılması, öyrətmə modelləri, metodları, idarəetmə, qiymətləndirmə və bu proseslərdə korreksiya və təkamül nəzərdə tutulur. “Pedaqoji

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

texnologiya” sözü yunanca “techne”, incəsənət “remestro”, elm “logos” anlayış (təlim) deməkdir. Pedaqoji fəaliyyət pedaqoji ustalıq tələb edir. Lakin müəllim işləyən bütün şəxslərdə pedaqoji ustalıq eyni dərəcədə ola bilməz və hətta bəzilərində heç olmaya da bilər. Amma hər bir müəllim pedaqoji texnologiyaya yiyələnə bilər və yiyələnməlidir. Çunki bu, konkret bilgilərdən və əməliyyat bacarıqlarından ibarətdir (Mehrabov, 2007, s. 35; Mərdanov, İsgəndərov, Ağamalıyev, 2001). Pedaqoji texnologiyalar müxtəlif formada təzahür edir. İnformasiya texnologiyası (İT) – metod və vasitələr toplusunun istifadə edilən məcmusu prosesidir. İnformasiya texnologiyaları bütün dünya birliyi çərçivəsində vahid məkan birliyinin, vahid təhsil məkanının və mühitinin formalaşmasına şərait yaradır.

Mövcud ədəbiyyatlarda təlim texnologiyalarının aşagıda göstərilən formaları qəbul edilmişdir: 1.Təbii təlim texnologiyaları; 2.Modul-reytinq texnologiyası; 3. İnteqrativ təlim texnologiyası; 4.Parasentrik təlim texnologiyası; 5. Biliklərin tam mənimsənilməsi texnologiyası; 6.Fərdi təlim texnologiyası; 7.Kooperativ təlim texnologiyası; 8.Təlimin nəzarət-korrektə texnologiyası.

XX əsrin 70-80-ci illərində kompüterlərin təlim texnologiyasına daxil olması nəticəsində yeni təlim texnologiyasının əsasının qoyulması, kompüter təliminin əsasında kompüterlərdən istifadə etməklə proqramlaşdırılmış təlimin dayanması “təlimin kompüter texnologiyası”nın artıq “informasıya texnologiyaları” ilə əvəz olunması prosesi həyata keçirildi. Kommunikativ texnologiyalar (KT) cəmiyyətin “informalaşdırılması”, informasiya cəmiyyəti anlayışlarının geniş yayılmağa başlanması ilə səciyyələndi (Ağamalıyev, 1998, s. 105).

Qeyd etdiyimiz kimi, XX əsrin 70-80 illərindən kompüterlər təlim prosesinə daxil oldu və yeni təlim texnologiyasının əsası

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

qoyuldu. Kompüter təliminin əsasında – kompüterlərdən istifadə etməklə, proqramlaşdırılmış təlim dayanırdı.

Məlumdur ki, təlim texnologiyası dedikdə işin qrup vasitəsilə görülməsi və bu zaman subyektlər arasında təbii ünsiyyətin bərqərar olması və bu şəraitdə müxtəlif didaktik materiallardan, hərəkət alqoritmlərindən istifadə edilməsi nəzərdə tutulur (Ağamalıyev, 1998, s. 75).

"Modul-reytinq" texnologiyası – şagirdlər üçün 2 tip modul proqramlarına (idrak və fəaliyyət, yaxud əməliyyat və fəaliyyət) modul qovluqlarına, həmçinin, şagirdlərin biliklərinin qiymətləndirilməsinin reytinq şkalasının işlənməsinə əsaslanır. "Modul" sözü latın dilindəki "modulus" sözündən götürülmüş, ölçü mənasını verir. Pedaqogikada modul vəziyyət keyfiyyətin səviyyəsini dəqiq qurmağa xidmət edir.

Məzmun, veriləcək bilik, istifadə ediləcək metod və vasitələr, keyfiyyət səviyyəsi, şagirdə veriləcək qiymətlərin müəyyən səviyyələrə görə qruplaşdırılması və s. – bütün bunlar irəlicədən dəqiq müəyyənləşdirilir və tətbiq olunur. Öyrənənlər bilik, bacarıq və vərdişlərinin dairəsini qabaqcadan bilir və bu dairəni mütləq əhatə etməyə çalışır. Bu zaman modul üzrə bütün iş növlərini əhatə edən sual və tapşırıqlar (adətən, testlər) hazırlanır və icra üçün təqdim olunur.

Biliyin tam mənimsənilməsi və texnologiyanın reallaşdırılması zamanı şagirdlərin fəaliyyətinin nəticələrinin hesaba alınması, qiymətləndirilməsi müxtəlif formalarda həyata keçirilir. Yeni təlim texnologiyalarının əsasında şagirdlərin fəaliyyəti zamanı fərdi iş təmasından briqada iş formasına və əksinə keçirilməsində müxtəlif vasitələrdən istifadənin bir-birini əvəz etməsi durur.

Şagirdlərin idrak prosesinin fəaliyyət dinamikasını elə tənzimləmək lazımdır ki, onlar duyğuları, predmet və hadisələri, yəni elmi-nəzəri faktları dərindən mənimsəyib qavrasın, hafizə-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

sində saxlasın, hifz etsin, sonra təfəkkür süzgəcindən keçirərək nitq vasitəsilə onu ifadə edə bilsin. Məhz bu qabiliyyətlərin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi öncə qeyd etdiyimiz müasir pedaqoji təlim texnologiyalarından səmərəli istifadə etməklə daha effektiv nəticələr verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Ağamalıyev, R. (1998). *Azərbaycan təhsili XX əsrə doğru: idarəetmə, prioritetlər, islahatlar*. Təhsil.
2. Mehrabov, A. (2007). *Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri*. Mütərcim.
3. Mərdanov, M., İsgəndərov, İ., Ağamalıyev, R. (2001). *Azərbaycan təhsili islahat illərində*. Təhsil.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 14-16**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 14-16**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Namiq Şamxalov
Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut
https://orcid.org/0009-0002-2086-962X
namiq.şamxalov999@gmail.com

Hərbi qulluqçular, onların qarşılıqlı münasibətləri və davranış qaydaları

Açar sözlər: *hərbi qulluqçu, davranış qaydaları, nizam-intizam, vəzifə*

Keywords: *military serviceman, rules of conduct, discipline, duty*

Hərbi qulluqçular və onların qarşılıqlı münasibətləri dedikdə, ayrı-ayrı, yaxud bir qrup hərbi qulluqçu özü üçün müəyyən imtiyazlar, "kazarma komfortu" əldə etmək naminə yaş, yerliçilik, milli, etnik zəmində digər hərbi qulluqçular üzərində mənəvi və fiziki təsiri başa düşülür. Hərbi qulluqçuların nizamnamədənkənar qarşılıqlı münasibətlərin qarşısının alınması üzrə sistem-cinayət və hadisələrin qarşısının alınması üçün hərbi idarəetmə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin vaxt, qüvvə və vasitələr, forma və metodlar üzrə əlaqələndirilmiş fəaliyyətidir. Hərbi qulluqçuların nizamnamədənkənar qarşılıqlı münasibətlərin qarşısının alınması üzrə sistemin tərkib hissələri aşağıdakılardır:

– hərbi intizamın möhkəmləndirilməsi sahəsində görülən tədbirləri daxil edən ideoloji iş və mənəvi-psixoloji təminat üzrə müavinlərin perspektiv iş planı;

– profilaktik tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə metodiki göstərişlər (tövsiyələr).

Qoşunlarda hərbi qulluqçuların qarşılıqlı münasibətlərin özünü ən çox mənfi büruzə verən formaları aşağıdakılardır: -

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

nisbətən çox xidmət edən hərbi qulluqçuların öz vəzifələrini gənc əsgərlərin üzərinə qoyması; - gənc əsgərlərin mənəvi və fiziki cəhətdən təhqir edilməsi; - pulun, qida məhsullarının zorla alınması; - əyləncə xətrinə təhqir etmə; - intizamsızlığa vadar etmə.

Neqativ halların aradan qaldırılmasında komandirin və onun şəxsi heyətlə iş üzrə müavininin rolu aşağıdakılardır: - bölmədə sosial-psixoloji mühitin öyrənilməsi, onun sağlamlaşdırılması üzrə tövsiyələrin hazırlanıb bütün vəzifəli şəxslərə çatdırılması; - komanda heyətinə tabelikdə olan şəxsi heyətin psixoloji-pedaqoji təsir vasitələrinin öyrədilməsi, yüksək pedaqoji-psixoloji diqqət tələb edən hərbi qulluqçuların psixoloji müşayiət olunmasının təşkil edilməsi və bu prosesdə şəxsi iştirak, hərbi qulluqçuların bölmələrə rasional bölüşdürülməsi üzrə təkliflərin hazırlanması; - komandirin bölmədə sosial-psixoloji mühitə təsirliyini yüksəltmək məqsədilə psixoloji məsləhətləşmələr aparması.

Qarşılıqlı nizamnamə münasibətləri qaydalarının pozulmasının qarşısını almağa imkan yaradan şəraitlər bunlardır: - bölmə tərəfindən yerinə yetirilən tapşırıqların özünəməxsus xüsusiyyətlərinin hərtərəfli uçotu; - zabitlərin, gizirlərin öz funksional vəzifələrini, habelə tabelikdə olanların vəzifə borclarını bilməsi; - tədbirlərin diqqətlə hazırlanması, şəxsi heyətin bu tədbirlərdə yüz faiz iştirakı; - ayrıca hər bir hərbi qulluqçu ilə məqsədyönlü gündəlik iş aparılması.

Hərbi kollektivdə neqativ halların xarakteri müşahidə metodu ilə müəyyən olunur. Bu zaman aşağıdakıları qeydə almaq zəruridir: - "imtiyaz hüququ" əlaməti olaraq geyim qaydalarının pozulması, baş geyimlərinin formasının dəyişdirilməsi; - paltarın qeyri-ənənəvi üsulla ütülənməsi; - bel kəmərinin boş bağlanması; - müxtəlif növ bilərziklərin, kulonların,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

üzüklərin gəzdirilməsi; - saç düzümünün qeyri-standart forması və s.

Konfliktlərin əsas mənbələri və yaranma şəraiti aşağıdakılardır:

a) obyektiv xarakterli: - xidməti-döyüş fəaliyyətinin təşkilində və idarə olunmasında çatışmamazlıqlar; - hərbi qulluqçuların və onların ailə üzvlərinin maddi texniki və məişət təminatının təşkilində qüsurlar:

b) subyektiv xarakterli: - komandirlərin (rəislərin) zəif psixoloji-pedaqoji hazırlığı; - ayrı-ayrı hərbi qulluqçuların rolu barədə düzgün olmayan təsəvvür (tərəfkeşlik); - öz fəaliyyətinə, öz imkanlarına qeyri-tənqidi münasibət; - qarşılıqlı münasibətlər haqqında anlayışın səhv yozumu; - neqativ vərdişlər.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi qulluqçusu öz vətəni Azərbaycan Respublikasının müdafiəçisidir. Hərbi qulluqçu öz vətəninin müdafiəsi üçün şəxsi məsuliyyət daşıyır. O, Azərbaycan dövlətinin mənafeyini qorumağa, onun nüfuzunun və qüdrətinin möhkəmlənməsinə səy göstərməyə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına müqəddəscəsinə və sarsılmaz surətdə riayət etməyə, hərbi andı yerinə yetirməyə, intizamlı, vicdanlı, doğruçu və cəsarətli olmağa, hərbi borcunu yerinə yetirərkən, bütün qüvvəsini və lazım gəldikdə, canını əsirgəməməyə, komandirlərə (rəislərə) sözsüz tabe olmağa və döyüşdə onları müdafiə etməyə, öz hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağını göz bəbəyi kimi qorumağa borcludur.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 17-19**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 17-19**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Yaqub Səmədov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ağcabədi filialı
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0002-1584-9317
yaqub.semedov 63@ mail.ru

Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Ulu Öndər, milli, mənəvi, dəyərlər*

Keywords: *Heydar Aliyev, Great Leader, national, moral, values*

Məlumdur ki, Azərbaycan xalqı öz şanlı tarixi keçmişi və milli-mənəvi dəyərlərinin zənginliyinə görə dünya xalqları arasında öncül yerlərdən birini tutur. Tarixi keçmişə nəzər salarkən aydın görmək olur ki, böyük çətinliklərə baxmayaraq, xalqımız özünəməxsus milli xüsusiyyətlərini əsrlər boyu kənar təsirlərdən nəinki qorumuş, əksinə, davamlı şəkildə onu yeni-yeni dəyərlərlə daha da zənginləşdirərək nəsildən-nəsilə ötürərək yaddaşlarda yaşatmağa müvəffəq olmuşdur. Ulu Öndər Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, istənilən xalqın milli-mənəvi ənənələrə "bağlılığı böyük amildir" (Heydərov, 30 aprel 2018).

Doğrudan da, istənilən xalqın milli-mənəvi özəllikləri, özünəməxsus mədəni irsi, adət-ənənələri onun varlığının əsas göstəricisidir və tarixi keçmişinin aynasıdır. Tarixdən məlumdur ki, milli-mənəvi dəyərlərini unudan xalqlar, ya mənəvi cəhətdən varlığını itirmiş, ya da əbədi olaraq tarix səhnəsindən silinmişdir (Əliyeva, 04 mart 2022). Milli-mənəvi irsindən ayrı salınmış xalqın dövlətçiliyinin taleyi də yuxarıda qeyd edilidiyi kimi, məhvə məhkumdur.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Heydər Əliyev də bütün bunları nəzərə alaraq, Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə daima xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına, milli mədəniyyətimizin inkişafına, xalqın adət-ənənələrinin zənginləşdirilməsinə çalışmışdır. Bu baxımdan onun gənclərimizin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyələndirilməsi ilə bağlı söylədiyi dəyərli fikirləri diqqətə çatdırmaq olduqca əhəmiyyətlidir: "...Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik" (Hüseynov, 9 dekabr 2009). Belə bir sual ortaya çıxır – milli-mənəvi dəyərlərə nə daxildir? Buraya milli siyasi baxışlar, milli-mənəvi yaşam tərzi, tarixi yaddaş, milli dil, dini inanclar, bədii fikirlər, milli özünüdərk, ailə dəyərləri, görkəmli şəxsiyyətlər, milli mədəniyyət və incəsənət, milli musiqi və s. daxildir (Heydərov, 3 may 2018).

Hər zaman xalqımızın tarixi ənənələrini özündə yaşadan milli-mənəvi dəyərlərimizə böyük sayğı ilə yanaşan Ulu Öndər azərbaycançılıq ideologiyası ilə onu daha da zənginləşdirmişdir. Bu ideologiyanın milli dəyərlərə söykənən zəndginliklərindən, həm də milli dövlət quruculuğunda üzaqgörənliklə istifadə etmişdir. *Bu baxımdan Heydər Əliyevin "Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik"* kəlamları da (Qurbanov, 19 noyabr 2018) onun xalqına olan sevgisini, *milli-mənəvi dəyərlərimizə olan ehtiramını* özündə ehtiva edir və dövlətçiliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm amilə çevrilir. İstər sabiq Sovetlər dönəmində, istərsə də ölkəmizin müstəqilliyə qovuşduğu müasir dövrdə milli-mənəvi dəyərlərimizin mühafizəsində, inkişafında və onun yeni-yeni dəyərlərlə zənginləşdirilməsində Heydər Əliyevin xalq qarşısında xidmətləri olduqca böyükdür və onun bu istiqamətdəki fəaliyyəti hər kəs üçün həyat məktəbidir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ədəbiyyat

1. Əliyeva, A. (2022, 04 mart). *Milli-mənəvi dəyərlər*. https://veteninfo.az/milli-menevi-deyerler. 04.02.2022
2. Heydərov, S. (2018, 30 aprel). *Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz*. https://scara.gov.az/az/xeberler/print/heyder-eliyev-ve-milli-menevi-deyerlerimiz.
3. Hüseynov, S. (2009, 9 dekabr). Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz. *Xalq qəzeti*, 4.
4. Heydərov, S. (2018, 3 may). Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlərimiz. *Səs*, (85), 8-9.
5. Qurbanov, A. (2018, 19 noyabr). *Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlərimiz*. https://sia.az/az/ news/ social/711218.html

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Эльнара Мамедова
Азербайджанская Академия Спорта
доктор философии по педагогике
https://orcid.org/0009-0004-0051-4746
ela.mamedova57@gmail
Али Султанов
Азербайджанская Академия Спорта
магистрант
https://orcid.org/0009-0001-8610-178X
ali.sultanov.2024@sport.edu.az

Исследование путей формирования у младших школьников представлений о значении физической культуры для укрепления здоровья

Ключевые слова: *физическая культура, здоровье детей, младший школьный возраст, средства, педагогические методы, формирование представлений, здоровый образ жизни*

Açar sözlər: *bədən tərbiyəsi, uşaq sağlamlığı, ibtidai məktəb yaşı, resurslar, pedaqoji metodlar, ideyaların formalaşması, sağlam həyat tərzi*

Keywords: *physical education, children's health, primary school age, resources, pedagogical methods, formation of ideas, healthy lifestyle*

В современном обществе наблюдается снижение уровня физической активности у детей младшего школьного возраста, что негативно сказывается на их здоровье и физическом развитии. Формирование у детей представлений о значении физической культуры (ФК) для укрепления

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

здоровья является важной педагогической задачей. Выявлено, что систематическое включение игровых и учебных форм ФК способствует формированию положительного отношения к здоровью; Дети, участвовавшие в целенаправленных занятиях и внеклассных мероприятиях, демонстрируют более высокий уровень знаний о значении ФК и здоровья.

Формирование здорового образа жизни (ЗОЖ) в младшем школьном возрасте является основой физического, психического и социального развития ребёнка. В этот период закладываются привычки, которые сохраняются на протяжении всей жизни, включая режим дня, питание, физическую активность и личную гигиену.

Нужно выявить пути формирования у младших школьников представлений о значении ФК для укрепления здоровья и определить эффективные педагогические средства их развития.

Проанализировать существующие подходы к формированию представлений о значении ФК для здоровья у детей, определить динамику изменений в их представлениях о здоровье и физической активности и определить наиболее эффективные педагогические методы и формы работы, способствующие формированию положительных представлений о значении ФК. Выявлено, что систематическое включение игровых и учебных форм ФК способствует формированию положительного отношения к здоровью.

Дети, участвовавшие в целенаправленных занятиях и внеклассных мероприятиях, демонстрируют более высокий уровень знаний о значении ФК и здоровья. Эффективными средствами формирования представлений выступают: интеграция ФК в уроки, игровые и соревновательные формы занятий, внеклассные спортивные мероприятия.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Формирование у младших школьников представлений о значении ФК для укрепления здоровья является процессом, требующим систематического и целенаправленного педагогического воздействия. Использование игровых, практических и соревновательных методов способствует более активному усвоению знаний о здоровье и развитию мотивации к физической активности.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Arzu Huseynli
Azerbaijan State Pedagogical University
https://orcid.org/0000-0002-4571-4678
huseynovaarzu@mail.ru

The Impact of Literature-Based Activities on L2 Reading and Comprehension Skills

Keywords: *second language, literature, learners, comprehension skills, critical thinking*
Açar sözlər: *ikinci dil, ədəbiyyat, öyrənənlər, anlama bacarığı, tənqidi düşünmə*

In the realm of second language (L2) acquisition, developing proficient reading and comprehension skills is fundamental to achieving overall language competence. Traditional approaches often emphasize grammatical and vocabulary mastery; however, increasing evidence suggests that incorporating literature-based activities can significantly enhance learners' reading abilities. Literature offers authentic language, cultural insights, and complex textual structures, which stimulate learners' interest and promote deeper understanding. Integrating literature into L2 learning fosters not only linguistic competence but also cultural awareness and critical thinking, thereby facilitating a holistic development of reading and comprehension skills.

Empirical Evidence Supporting Literature-Based Activities. Numerous studies have demonstrated the positive impact of literature on L2 reading skills. For example, research by Lee (2005) indicated that students engaged in literature circles showed significant improvements in vocabulary, fluency, and interpretive skills. Similarly, studies by Martínez et al. (2012) found that integrating short stories and novels into curricula

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

enhanced learners' inferencing abilities and comprehension accuracy. These activities encourage active engagement, critical thinking, and discussion, which are vital for consolidating understanding.

Advantages of Literature in L2 Reading Development. 1. Authentic Language Exposure: Literary texts expose learners to idiomatic expressions, diverse vocabulary, and varied sentence structures, enriching their linguistic repertoire. 2. Cultural Awareness: Literature introduces learners to cultural nuances, traditions, and societal values, fostering intercultural competence. 3. Motivation and Engagement: Stories and poetic works often evoke emotional responses, increasing motivation and sustained interest in reading. 4. Critical Thinking Skills: Analyzing themes, characters, and literary devices promotes higher-order thinking and comprehension.

Practical Applications in Language Instruction. Implementing literature-based activities requires thoughtful planning. Teachers can employ strategies such as:

Literature Circles: Literature circles are student-centered discussions where small groups of learners collaboratively analyze and interpret literary texts. Each student assumes a specific role – such as discussion director, summarizer, connector, or vocabulary enricher – to promote active participation. This structure encourages peer learning, accountability, and diverse perspectives. Through roles like questioning, clarifying, and predicting, students develop critical thinking and interpretive skills, while also practicing language in context.

Thematic Units: Designing thematic units involves organizing lesson plans around central ideas or themes that recur across multiple literary works and real-life contexts. For example, a unit on "Heroism" might include novels, short

stories, poetry, and cultural texts that explore different aspects of heroism across cultures and historical periods. Connecting literature through themes helps learners see patterns, draw comparisons, and deepen their understanding of both language and cultural concepts. Teachers can supplement with activities like theme-based debates, project work, or multimedia presentations.

Creative Responses: Encouraging learners to produce creative responses deepens their engagement with texts and allows for personalized interpretation. Students might write reflections that explore how a story relates to their own experiences, compose poems inspired by literary themes, or craft alternative endings to stories to explore different plot developments. Such activities foster expressive language use, critical thinking, and emotional connection to the material. Incorporating arts, drama, or digital media can further enrich these activities.

Pre-Reading Activities: Pre-reading activities are designed to prepare learners for the upcoming literary texts by activating prior knowledge and building necessary vocabulary. Strategies include brainstorming sessions, discussing related cultural or historical contexts, introducing key vocabulary through visuals or glossaries, and posing guiding questions to set purposes for reading. These activities reduce anxiety, clarify comprehension goals, and enable students to approach complex texts with confidence. For example, before reading a poem about cultural identity, teachers might discuss themes of identity, show related images, or introduce relevant vocabulary, thereby scaffolding comprehension.

Post-Reading Discussions: Post-reading activities focus on analysis, interpretation, and personal reflection after the initial reading. Teachers can facilitate discussions that explore themes,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

literary devices, character motivations, and personal reactions. Writing assignments, debates, or presentations can further deepen understanding and encourage critical thinking. These discussions help students consolidate their comprehension, make meaningful connections to their lives and cultures, and develop their ability to articulate ideas clearly.

Challenges and Considerations. While literature-based activities offer numerous benefits, challenges include selecting appropriate texts for varying proficiency levels, addressing cultural sensitivities, and ensuring students have adequate support to interpret complex texts. Differentiated instruction and culturally responsive pedagogy are crucial for maximizing effectiveness. So, literature-based activities play a vital role in developing L2 reading and comprehension skills. By providing authentic language input, cultural insights, and opportunities for critical engagement, literature enriches the learning experience and fosters holistic language development. Educators are encouraged to integrate diverse literary texts and activities into their curricula to cultivate proficient, culturally aware, and motivated language learners.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Gulhayat Abdullayeva
Azerbaijan State Pedagogical University
https://orcid.org/0000-0001-5061-2812
gulhayat_j@yahoo.com

Artificial Intelligence in Personalized Learning: Exploring How AI-driven Tools Can Customize Learning Experiences Based on Students' Needs, Abilities, and Learning Styles

Keywords: *personalized learning, artificial intelligence, student needs, learning styles*
Açar sözlər: *fərdiləşdirilmiş öyrənmə, süni intellekt, tələbələrin ehtiyacları, öyrənmə üslubları*

This thesis explores the use of Artificial Intelligence (AI) in personalized learning, focusing on how AI-driven tools can adapt educational content to meet students' individual needs, abilities, and learning styles. By examining intelligent tutoring systems, adaptive learning platforms, and AI-enhanced learning management systems, the research evaluates their impact on student engagement, performance, and learning outcomes. The findings suggest that AI can improve student motivation and achievement by offering tailored learning experiences and providing teachers with valuable insights into student progress. However, challenges such as data privacy, algorithmic bias, and equitable access to technology must be addressed. The study concludes with recommendations for educators and policymakers and highlights areas for future research, including the role of AI in fostering collaboration and its long-term effects on education.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

In traditional education systems, teaching methods are often generalized and standardized, aiming to accommodate the needs of the average student. However, students' abilities, interests, and learning styles vary significantly. Personalized learning, an educational approach tailored to individual students, has gained popularity as a method to address this challenge. The advent of artificial intelligence (AI) presents a significant opportunity to revolutionize personalized learning by leveraging technology to meet the diverse learning needs of students.

AI-driven tools such as adaptive learning platforms, intelligent tutoring systems, and learning management systems equipped with AI capabilities are now at the forefront of efforts to personalize education. These systems use data from students' interactions with content to assess their performance, identify gaps in knowledge, and offer tailored learning paths that align with their individual learning styles and needs.

Although AI has shown promise in customizing educational experiences, significant gaps remain in understanding how these AI-driven tools can be effectively implemented in diverse classroom environments. There are concerns regarding the efficacy of these tools, their scalability in different educational contexts, and potential issues related to data privacy and ethical considerations. This thesis explores the effectiveness of AI-driven tools in personalizing learning experiences and examines how these technologies can address the various challenges faced by both students and educators in modern classrooms.

The purpose of this study is to investigate how AI-powered tools can be used to personalize learning experiences. Specifically, the research aims to: Explore the mechanisms through which AI tools assess students' needs, abilities, and learning styles. Evaluate the impact of AI on student learning outcomes, engagement, and satisfaction. Investigate the ethical

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

concerns and challenges associated with the use of AI in personalized learning environments. Provide insights into the future of AI in education and offer recommendations for teachers, policymakers, and developers.

Artificial Intelligence (AI) has emerged as a transformative force in education, particularly in the realm of personalized learning. By leveraging advanced algorithms, machine learning, and data analytics, AI-driven tools have the potential to revolutionize how education is delivered, offering tailored learning experiences that cater to individual students' needs, abilities, and learning styles. This thesis has explored the impact of AI in personalizing learning, focusing on how these tools adapt content to optimize student engagement, improve learning outcomes, and create more inclusive educational environments.

Through a detailed investigation of AI-driven platforms, such as intelligent tutoring systems (ITS) and adaptive learning systems, this research has highlighted the ability of AI to create highly personalized learning paths. These systems use real-time data to assess students' strengths and weaknesses, adjusting the difficulty of content and providing targeted feedback to help students progress at their own pace. This level of customization, which was once thought to be out of reach in traditional classrooms, is now accessible to educators and students alike through the application of AI technologies.

The findings of this thesis suggest that AI-driven personalized learning tools can significantly improve student engagement, motivation, and performance. When students are provided with content that matches their learning style, pace, and preferences, they are more likely to remain engaged, retain information, and feel empowered in their learning journey. Additionally, AI's ability to analyze vast amounts of data enables it to offer insights into student progress, providing educators

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

with valuable information to inform instructional decisions and better support their students.

However, the integration of AI in education is not without its challenges. Ethical concerns surrounding data privacy, algorithmic bias, and the potential for unequal access to technology must be addressed to ensure that AI's benefits are distributed equitably. Teachers' roles also remain critical, as AI tools should be seen as supplements to, rather than replacements for, the human element in education. Teachers' ability to interpret AI-generated insights and adapt instruction based on these findings is crucial to the successful integration of AI in the classroom.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Шукур Аллахвердиев
Бакинский Университет Бизнеса
https://orcid.org/0009-0009-9091-3383
shukur.allahverdiyev.123123@gmail.com

Оптимизация развития и мотивации сотрудников в кадровой политике

Ключевые слова: *развитие сотрудников, мотивация персонала, управление человеческими ресурсами, карьерный рост, производительность труда, организационное поведение, профессиональное развитие, стратегии мотивации*

Açar sözlər: *işçilərin inkişafı, işçilərin motivasiyası, insan resurslarının idarə edilməsi, karyera artımı, əmək məhsuldarlığı, təşkilati davranış, peşəkar inkişaf, motivasiya strategiyaları*

Keywords: *employee development, staff motivation, human resource management, career growth, labor productivity, organizational behavior, professional development, motivation strategies*

Эффективная кадровая политика является ключевым элементом любой организации, так как напрямую влияет на продуктивность сотрудников, их инициативу и общий успех компании. Оптимизация развития и мотивации сотрудников включает системный подход к повышению квалификации и стимулированию персонала.

Развитие сотрудников направлено на улучшение профессиональных навыков, знаний и компетенций. Для этого применяются различные инструменты: обучение и тренинги, наставничество, карьерное планирование, внедрение новых технологий и методов работы. Развитие

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

персонала способствует не только повышению квалификации сотрудников, но и достижению стратегических целей организации. Мотивация сотрудников стимулирует их активность и вовлеченность. Эффективные системы мотивации включают материальные стимулы, такие как зарплата, бонусы и премии, а также нематериальные, например признание заслуг, комфортные условия работы и участие в принятии решений. Важно, чтобы сотрудники ощущали ценность своей работы и видели перспективы карьерного роста. Оптимизация кадровой политики требует стратегического планирования: анализ потребностей персонала, разработка программ развития и мотивации, внедрение систем оценки эффективности и постоянная обратная связь. Организации, внедряющие оптимизированную кадровую политику, получают множество преимуществ: повышение продуктивности и вовлеченности сотрудников, снижение текучести кадров, рост конкурентоспособности и инновационного потенциала компании.

В целом, оптимизация развития и мотивации сотрудников является ключевым фактором успешного функционирования организации и способствует формированию профессионально развивающейся и мотивированной команды. Эффективная кадровая политика организации представляет собой систему мероприятий, направленных на привлечение, удержание и развитие квалифицированных специалистов. Оптимизация процессов развития и мотивации сотрудников напрямую влияет на продуктивность, вовлеченность и лояльность персонала, а также на достижение стратегических целей компании. Развитие сотрудников включает в себя повышение профессиональных навыков, знаний и компетенций. Для этого используются различные методы, такие как обучение и тренинги,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

наставничество и коучинг, карьерное планирование, внедрение новых технологий и современных методов работы. Развитие персонала обеспечивает подготовку квалифицированных кадров, способных эффективно выполнять задачи и участвовать в реализации долгосрочных целей организации. Мотивация сотрудников стимулирует активность и вовлеченность в рабочие процессы. Эффективная система мотивации сочетает материальные и нематериальные стимулы. К материальным относятся заработная плата, бонусы, премии и социальные льготы. К нематериальным – признание заслуг, участие в принятии решений, создание комфортной рабочей среды, возможность профессионального роста. Прозрачная система оценки эффективности позволяет сотрудникам понимать критерии оценки и видеть связь между результатами работы и вознаграждением.

Стратегическое планирование кадровой политики включает анализ потребностей персонала, выявление дефицита компетенций, разработку программ развития и мотивации, а также регулярный мониторинг и корректировку этих программ на основе результатов. Оптимизация развития и мотивации сотрудников приносит организации значительные преимущества: повышение продуктивности и вовлеченности, снижение текучести кадров, формирование корпоративной культуры, ориентированной на профессиональный рост, и усиление конкурентоспособности компании. Эффективная кадровая политика обеспечивает формирование мотивированной и профессионально развивающейся команды, способной достигать поставленных целей и обеспечивать устойчивое развитие организации.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 34-36**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 34-36**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aytən İbrahimova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
https://orcid.org/0009-0000-6123-2399
ayten.cavadova17@gmail.com

Poetik mətnlərdə təkrir (anafora, epifora) üsulunun dilçilik baxımından izahı

***Açar sözlər**: təkrir, anafora, epifora, poetik dil, üslubiyyat*
***Keywords**: repetition, anaphora, epiphora, poetic language, stylistics*

Bu tezisdə poetik mətnlərdə təkrir üsulunun - xüsusilə anafora və epiforanın dilçilik baxımından funksiyaları araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, təkrir poetik nitqdə ritm, emosional gərginlik, məna vurğusu və kompozisiya bütövlüyü yaratmaq üçün ən təsirli üslubi vasitələrdən biridir. Anafora daha çox başlanğıc vurğusu və dinamiklik yaradırsa, epifora misra və ya cümlə sonluğunda məna yekunluğu, musiqililik və emosional yük formalaşdırır. Azərbaycan poeziyasında – xüsusilə Səməd Vurğun, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz və klassik poeziyada – təkrir üslubi sistemin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir.

Poetik mətnlərdə dilin emosional-ifadəvi imkanlarını genişləndirən ən mühüm vasitələrdən biri təkrirdir. Təkrir həm sintaktik, həm leksik, həm də fonetik səviyyədə mövcud olaraq mətni ritmik, melodik və semantik cəhətdən gücləndirir. Anafora və epifora isə təkririn xüsusi formaları kimi poetik strukturu daha qabarıq şəkildə formalaşdırır. Bu tezisdə təkririn hər iki növünün dilçilik baxımından mahiyyəti və funksiyaları izah olunur.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Təkrir – hər hansı söz, söz birləşməsi və ya sintaktik vahidin bir mətn hissəsində məqsədli şəkildə yenidən işlənməsidir.

Dilçilikdə təkrir aşağıdakı funksiyalara malikdir: - ritm və melodik quruluş yaratmaq; -emosional təsiri artırmaq; - məna vurğusu vermək; - fikri gücləndirmək və ya təkrarlanan hissəni simvol səviyyəsinə qaldırmaq; - kompozisiya bütövlüyü yaratmaq.

Anafora – ardıcıl misra, cümlə və ya sintaktik vahidlərin başlanğıcında eyni sözün və ya ifadənin təkrarlanmasıdır. Dilçilik baxımından xüsusiyyətləri: - başlanğıc mövqenin semantik qüvvəsini artırır; - ritmik paralellik yaradır; - poetik nitqin axıcılığını yüksəldir; - fikrin başlanğıc fokusunu gücləndirir.

Nümunə (Səməd Vurğun tipik üslubu):

Bu torpaq – bizimdir,

Bu torpaq – canımızdır.

Burada "Bu torpaq" anaforası vətən ideyasını qabarıq şəkildə vurğulayır və emosional ritm yaradır. Anafora poeziyada əsasən vurgulayıcı, dinamik və lirik gərginlik yaradan bir funksiyaya malikdir.

Epifora – ardıcıl misra və ya cümlələrin sonunda eyni sözün və ya ifadənin təkrarlanmasıdır. Dilçilik baxımından xüsusiyyətləri: - məna yekunluğu və son vurğu yaradır; - poetik ahəngi gücləndirir; - emosional sonluq və təsir buraxır; - ritmik bağlayıcı funksiyaya malikdir.

Nümunə (Məmməd Araz üslubunda):

Gedən də yolçudur,

Qalan da yolçudur.

Burada "yolçudur" sözünün epiforik təkrarı bütöv fəlsəfi ideyanı yekunlaşdırır.

Epifora poetik mətnə melodik sonluq, daxili harmoniya və semantik tamamlanma gətirir. Poetik mətnlərdə təkrir aşağıdakı semantik-funksional çərçivədə çıxış edir:

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

a) Semantik funksiyası: - əsas ideyanın vurğulanması; - məna çalarlarının genişləndirilməsi; - simvolik məna yaratmaq.

b) Sintaktik funksiyası: - paralelizmlərin təşkili; - mətnin ritmik quruluşunun formalaşması.

c) Üslubi funksiyası: - emosional təsirin artırılması; - poetik dərinlik və lirizmin gücləndirilməsi.

d) Fonetik funksiyası: - melodik quruluş yaratmaq; - alliterasiya və assonansla birlikdə səs ahəngi formalaşdırmaq.

Poetik mətnlərdə təkrir üsulu – o cümlədən anafora və epifora – dilin bədii imkanlarını genişləndirən əsas vasitələrdəndir. Bu formalar poeziyada: - emosional gərginlik yaradır; - ideyanı qabarıqlaşdırır; - ritmi və melodiyanı gücləndirir; - mətnin kompozisiya bütövlüyünü təmin edir.

Anafora başlanğıc vurğusu, epifora isə sonluq təsiri yaratmaqla poetik strukturu daha dərin və təsirli edir. Bu da təkririn poetik dilçilikdə niyə mühüm yer tutduğunu göstərir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 37-39**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 37-39**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Гарифат Дадашова
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
https://orcid.org/0009-0002-6099-3916
qerifet_73@mail.ru

Этнопсихологические взгляды в творчестве ДЖ.Мамедкулизаде

Ключевые слова: *общество, образование, культура, народ*
Açar sözlər: *cəmiyyət, təhsil, mədəniyyət, xalq*
Keywords: *society, education, culture, people*

Джалиль Мамедкулизаде (1866-1932) занимает исключительное место в истории азербайджанской культуры, являясь не только выдающимся писателем и просветителем, но и ключевой фигурой в формировании национального самосознания на переломном этапе развития общества. Фундаментальное образование, полученное в Горийской учительской семинарии, оказало определяющее влияние на его мировоззрение. Именно там, под воздействием прогрессивных педагогических идей и в окружении будущих деятелей культуры, Мамедкулизаде осознал первостепенную значимость просвещения и образования для подъема национального самосознания. Его ранняя педагогическая деятельность, отмеченная стремлением к чистоте и развитию азербайджанского языка, предвосхитила его дальнейшую бескомпромиссную борьбу за сохранение и укрепление культурной идентичности.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Кульминацией общественно-политической деятельности Мамедкулизаде стало основание в 1906 году сатирического журнала «Молла Насреддин». Этот журнал, благодаря острому юмору, злободневным фельетонам и выразительным карикатурам, явился не просто печатным органом, но и своеобразным зеркалом азербайджанского общества, отражающим его внутренние противоречия, социальные пороки, недостатки и одновременно олицетворяющим стремление к прогрессивным преобразованиям. «Молла Насреддин» вел непримиримую борьбу с невежеством, религиозным фанатизмом, социальной несправедливостью, коррупцией и произволом, став подлинным символом свободы мысли и самовыражения. Этим он оказал огромное влияние на развитие азербайджанской литературы и журналистики, стимулируя формирование критического мышления в обществе. Вокруг издания консолидировалась целая плеяда молодых и талантливых писателей, поэтов и художников, благодаря которым журнал превратился в подлинный голос народа, отражающий его чаяния и надежды. Примером исключительной человечности и подлинного сострадания стали действия Мамедкулизаде в тяжелые годы голода 1918 года. Разделяя страдания своего народа, он вместе со своей супругой, Гамидой ханум, без остатка посвятил себя помощи нуждающимся, являя собой образец истинной гуманности и высокой социальной ответственности.

После переезда в Баку Мамедкулизаде продолжил плодотворную литературную деятельность, создавая пьесы, рассказы, фельетоны и аналитические статьи, которые не утратили своей актуальности и в наши дни. В своем творчестве он поднимал важнейшие вопросы, касающиеся положения женщины в обществе, необходимости всеоб-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

щего образования, преодоления религиозного фанатизма и формирования зрелого национального самосознания. Память о Джалиле Мамедкулизаде бережно хранится в Азербайджане, его имя носят культурные учреждения, улицы, что свидетельствует о глубоком уважении и всенародном признании его огромного вклада в развитие национальной культуры и просвещения. Журнал «Молла Насреддин» оставил неизгладимый след в истории азербайджанской культуры и журналистики, вдохновляя последующие поколения на борьбу за свободу мысли, развитие критического мышления и формирование гражданской ответственности. Его творчество, наполненное острой сатирой и глубоким анализом острых социальных проблем, по сей день остается актуальным и вдохновляет новых писателей, журналистов и общественных деятелей на преданное служение своим идеалам и неустанное стремление к прогрессу и социальной справедливости. В целом, жизнь и творчество Джалила Мамедкулизаде представляют собой яркий пример самоотверженного служения своему народу, неустанной борьбы за его просвещение и всесторонний прогресс, являясь вечным источником вдохновения для будущих поколений азербайджанцев. Идеи и идеалы Мамедкулизаде продолжают жить в современном Азербайджане. Его произведения изучаются в школах и университетах, а традиции «Моллы Насреддина» продолжают современные сатирические журналы и газеты. Мамедкулизаде остается символом честности, принципиальности и преданности своему народу, вдохновляя новые поколения на борьбу за прогресс и справедливость. В современном Азербайджане проводятся научные конференции и исследования,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

посвященные изучению жизни и творчества Мамедкулизаде, что свидетельствует о актуальности его наследия.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ülviyyə Quliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ağcabədi filialı
https://orcid.org/0009-0007-9480-071X
ulvuyequluyeva2@gmail.com

XXI əsr bacarıqları və yeni müəllim profili

Açar sözlər: *XXI əsr bacarıqları, yeni müəllim profili, rəqəmsal pedaqogika, kompetensiya əsaslı təhsil, peşəkar inkişaf*
Keywords: *21st century skills, new teacher profile, digital pedagogy, competency-based education, professional development*

Qlobal informasiya cəmiyyəti dövründə müəllimlərin qarşısında qoyulan vəzifələri dəyişmiş, onların fəaliyyət sahəsi genişlənmişdir. Azərbaycan Respublikasında aparılan təhsil islahatları da göstərir ki, yeni nəsil müəllimlər təkcə bilik ötürən deyil, həm də öyrənmə prosesini dizayn edən, şagirdləri müstəqil düşünməyə təşviq edən, rəqəmsal resurslardan istifadə edən peşəkar mütəxəssislər olmalıdır (Əlizadə, 2019).

XXI əsrdə qlobal miqyasda baş verən sosial, iqtisadi və texnoloji yeniliklər insan kapitalının strukturunu dəyişdirmiş, təhsil sisteminin qarşısında yeni tələblər yaratmışdır. İnformasiyanın sürətli artımı, rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması, peşələrin dinamik transformasiyası və əmək bazarında rəqabətin güclənməsi şəxsdən yalnız bilik deyil, həm də çoxşaxəli bacarıqlar tələb edir. Buna görə də "XXI əsr bacarıqları" anlayışı müasir təhsil sistemində strateji hədəfə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında aparılan kurikulum islahatları (2008-ci ildən etibarən) da bu yanaşmanı təsdiqləyir: şagirdin yalnız məlumat daşıyıcısı deyil, həm də yaradıcı, tənqidi düşü-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

nən, informasiya savadlılığına malik, sosial aktiv fərd kimi yetişdirilməsi əsas məqsədlərdən biri kimi müəyyən edilib (Abdullayeva, 2017).

XXI əsr bacarıqları – bilik, bacarıq və münasibətlərdən ibarət kompleks kompetensiyalar sistemidir. Bu bacarıqlar insanın dəyişən informasiya cəmiyyətində: öyrənmə qabiliyyətini, adaptasiya sürətini, problem çözmə bacarığını, əməkdaşlıq mədəniyyətini, rəqəmsal mühitdə fəaliyyət bacarığını normalaşdırır və gücləndirir.

Azərbaycan və beynəlxalq təhsil standartlarına uyğun olaraq XXI əsr bacarıqları aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə təsnif edilir: 4K Bacarıqları – Müasir dünyanın əsas kompetensiya bloku. Bu bacarıqlar qlobal əmək bazarında ən yüksək tələb olunan əsas kompetensiyalardır:

Kreativlik (yaradıcılıq)–modelində şagirdin yaradıcılığının inkişafı əsas məqsədlərdən biridir.

Kritik düşünmə (tənqidi düşüncə) –məlumatı təhlil etmək, qiymətləndirmək, əsaslandırılmış qərar vermək. Müasir müəllim bu bacarığı formalaşdırmaq üçün problem yönümlü təlim metodlarından istifadə etməlidir.

Kommunikasiya –fikrini aydın ifadə etmək, interaktiv ünsiyyət yaratmaq, yazılı və şifahi təqdimat bacarıqları. XXI əsrdə kommunikasiya rəqəmsal platformaları da əhatə edir.

Kooperasiya (əməkdaşlıq) – komandada işləmək, qarşılıqlı məsuliyyət daşımaq, sosial qarşılıqlı əlaqə yaratmaq.

STEAM təlimi Azərbaycanda əməkdaşlıq bacarıqlarının inki-şafına mühüm töhfə verir.

Rəqəmsal bacarıqlar – rəqəmsallaşma dövründə bu bacarıqlar müəllimlər və şagirdlər üçün həyati əhəmiyyət daşıyır.

Rəqəmsal savadlılıq, media savadlılığı, informasiya axtarışı və seçimi, rəqəmsal təhlükəsizlik və etik davranış.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Azərbaycan məktəblərində tətbiq olunan elektron təhsil sistemi (eTwinning, eTədris platformaları, elektron jurnal) rəqəmsal bacarıqların inkişafını prioritetə çevirir (Rüstəmova, 2021).

Sosial və emosional bacarıqlar (SEL) – müasir təhsil mühitində şagirdlərin yalnız akademik deyil, psixososial inkişafı da diqqətdə saxlanılır.

Empatiya, özünüidarəetmə, emosional sabitlik, liderlik və məsuliyyət, effektiv ünsiyyət – bu bacarıqlar müəllimin sinifdə sağlam psixoloji mühit yaratmasına, şagirdlərin motivasiyasını və özünəinamını artırmasına xidmət edir.

Koqnitiv və yüksək səviyyəli düşünmə bacarıqları – bu bacarıqlar insanın intellektual potensialını formalaşdırır.

Analitik düşüncə, problemlərin həlli, məntiqi düşünmə, qarşılaşdırma, ümumiləşdirmə, təhlil, yeni situasiyalara adaptasiya –Azərbaycan kurikulumu bu bacarıqları şagird nailiyyətlərinin əsas meyarlarından biri kimi müəyyən etmişdir.

Azərbaycanda tətbiq olunan modern təhsil modelləri bu bacarıqların formalaşdırılmasını əhatə edir. Bunlara daxildir: Yeni kurikulum sistemi (2008–əvvəlcə I sinif, sonra bütün siniflərə keçid) – kompetensiya əsaslı yanaşma; STEAM təhsili mərkəzləri və layihələri – yaradıcılıq və əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişafı; Rəqəmsal resurslar və elektron platformalar – rəqəmsal savadlılıq üçün baza yaradır;Təhsildə inkişaf və innovasiyalar layihələri – müəllimlərin innovativ metodlardan istifadəsinə dəstək; Sertifikasiya prosesi – müəllimlərin müasir bacarıqlara uyğun qiymətləndirilməsi; Peşəkar inkişaf təlimləri – kommunikasiya, metodika və rəqəmsal bacarıqların artırılması. Bu mexanizmlər yeni müəllim profilinin formalaşdırılması üçün mühüm baza yaradır.

Bu bacarıqların tədrisə tətbiqi aşağıdakı dəyişikliklərə səbəb olur: Müəllim mərkəzli dərsdən – şagird mərkəzli təlimə keçid;

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Əyanilik və izahatdan – tədqiqat və təcrübə yönümlü öyrənməyə keçid; Standart biliklərdən – kompetensiya yönümlü nəticələrə keçid; Kitab mərkəzli tədrisdən – rəqəmsal resurslara əsaslanan öyrənməyə keçid.

Bu dəyişikliklər XXI əsrin müəllim profilini müəyyənləşdirən əsas faktorlar kimi çıxış edir. Azərbaycan təhsil mühitində elektron tədris platformalarının genişlənməsi müəllimlərin rəqəmsal bacarıqlarını daha vacib edir. Elektron jurnal, LMS platformaları, e-resurslardan istifadə XXI əsr müəllim profilinin ayrılmaz hissəsidir (Rüstəmova, 2021).

Yeni müəllim aktiv, şagirdyönlü təlim metodlarından istifadə etməli, müasir kurikulumun tələblərini icra etməyi bacarmalıdır. Müəllimin sinifdə psixoloji mühit yaratması, şagirdlərlə effektiv ünsiyyət qurması və davranışları idarə etməsi müasir dövrdə prioritet bacarıqlardandır. Azərbaycan ali təhsil müəssisələrində müəllim hazırlığı proqramları tədqiqat komponentini gücləndirməyə yönəlib (Həsənov, 2020).

Rəqəmsallaşma şəraitində müəllim hazırlığı proqramlarının yenilənməsi vacibdir. Elektron dərsliklər, onlayn platformalar, distant təhsil təcrübələri müəllimdən pedaqoji çeviklik tələb edir.

Müasir müəllim: rəqəmsal resurslar hazırlamalı, onlayn dərsləri idarə etməli, rəqəmsal qiymətləndirmə vasitələrindən istifadə etməlidir. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda müəllim peşəkarlığının artırılması prioritet sahə kimi göstərilmişdir. Bu, yeni müəllim profilinin formalaşmasına ciddi təsir göstərir. Azərbaycan universitetlərində müəllim hazırlığına aşağıdakılar daxil edilib: STEAM təlimi, Rəqəmsal resurslarla təlim, Praktik yönümlü tədris, Refleksiya və özünüqiymətləndirmə mexanizmləri.

Araşdırmalar göstərir ki, XXI əsrin müəllimi Azərbaycanda aparılan təhsil islahatlarının əsas hədəf qrupudur. Yeni müəllim

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

profili rəqəmsal savadlılıq, kommunikasiya, əməkdaşlıq, tənqidi düşünmə, pedaqoji çeviklik və sosial-emosional liderlik kimi kompetensiyaları özündə birləşdirir. Bu bacarıqlara malik müəllim qlobal dəyişikliklərə adaptasiya olan, innovativ təlim mühiti yaradan və şagirdin gələcək inkişafını təmin edən pedaqoji lider kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva, S. (2017). *Kurikulum islahatları və kompetensiya əsaslı təhsil*. Təhsil.
2. Əlizadə, E. (2019). *Müasir tədris metodları və təhsil strategiyaları*. Qafqaz Universiteti Nəşriyyatı.
3. Həsənov, R. (2020). *Pedaqoji tədqiqat və innovasiya yönümlü təhsil*. Elm və Təhsil.
4. Rüstəmova, N. (2021). *Rəqəmsal pedaqogika: nəzəriyyə və tətbiq*. Təhsil İnstitutu.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 45-48**
***Modern Requirements in Science and Education* XVII Theses Collection / 45-48**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Kübra Mehdiyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
https://orcid.org/0009-0009-0007-049X
kubra7mehdiyeva@gmail.com

Uşaqlarda vətənpərvərlik hisslərinin və milli şüurun formalaşmasında ailənin rolu

Açar sözlər: *vətənpərvərlik, uşaqlar, ailə, tərbiyə*
Keywords: *patriotism, children, family, education*

Milli zəminə, İslam dininin mənəvi sərvətlərinə və ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan fəal hiss vətənpərvərlik hissi kimi başa düşülür. Vətənpərvər olmaq istəyənlərin bu hissi daşımaq üçün bilik, bacarıq, qabiliyyət və vərdişləri olmalıdır. Ailədə uşaqların vətənpərvərlik ruhunda böyüdülməsi vacib məsələlərdən biridir. Uşağın ailəyə sevgisini, insanlara qarşı olan hörmətini, öz xalqının keçmişinə, doğma tarixinə münasibətini, şəhərinizə olan sevgini formalaşdırmaq valideynlərin əsas vəzifələrindən biridir. Ailədə valideynlərin özlərində milli hisslərin, vətənpərvərlik ruhunun olması böyük əlamətlərdən biridir. Çünki bu kimi milli hisslərin uşaqlarda formalaşdırılması üçün ilk öncə bu hisslər valideynlərin özlərində formalaşmalıdır. Əlbəttə, vətəninə, dilinə, dininə sevgisi olmayan valideynlərdən bu milli hissləri öz övladları üzərində formalaşdırmasını gözləmək olmaz.

Uşaqların tərbiyəsi və inkişafı ailədə valideynlərin ən vacib funksiyalarından biridir. Uşaqlar ailədə yaxşılıq, sevgi, mərhəmət, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq kimi hissləri qəbul edirlər. Və bu onların ailə məktəbindən aldıqları ilk dərsdir. Ailədə vətəndaş mövqeyi və milli vətənpərvərlik hissi formalaşır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Hər kəsin, xüsusən də, uşaqların həyatında ailə qavramı önəmli xarakter daşıyır. Sözsüz ki, hər bir uşağın tərbiyələndirilməsində əsas faktor ailə faktorudur. Uşaqların dünyagörüşünün və mühüm mövzulardakı fikirlərinin tam şəkildə formalaşmasında ailə xüsusi rol oynayır. Mühüm mövzu kateqoriyasına, o cümlədən, milli hisslər, vətənpərvərlik hissləri və bu qəbildən olan digər mövzular daxildir. Əbəs yerə ailənin kiçik bir cəmiyyət olması ifadəsi vurğulanmamışdır. Həmin kiçik cəmiyyətdir ki, uşaqların mühüm mövzulardakı dünyagörüşünə, böyük kollektivdəki uğurlarına təməl rolunu oynayır.

Uşaqlar daha çox ailədə gördükləri və müşahidə etdikləri şəkildə hərəkət edir və düşünürlər. Odur ki, onların bir fərd kimi vətənpərvər olmaları, milli hisslərə və milli adət-ənənələrə nə dərəcədə bağlı olmaları tamamilə öz ailə mühitlərində müşahidə etdiklərindən asılıdır. Hər bir valideyn öz övladını formalaşmış bir şəxsiyyət kimi tərbiyələndirmək istəyirsə, ilk öncə onda dövlətinə, xalqına, ölkəsinin tarixinə sevgi və hörmət hisslərinin formalaşmasına diqqət etməlidir.

Çünki milli adət və ənənələrə bağlı olmayan, qəlbində vətən sevgisi daşımayan, milli hisslərin nə demək olduğunu tam anlamı ilə qavraya bilməyən bir uşağın şəxsiyyətli bir fərd kimi yetişdiyini söyləmək doğru olmazdı. Ölkəsinə bağlılıq hissi olmayan və hər daim dövlətin əleyhinə çıxışlar edən bir valideynin övladına yalnız milli hissləri yox, eyni zamanda əxlaqi hissləri də aşılamaqda aciz qalacağı danılmaz faktdır.

Ailə mühitində milli hisslər, adət-ənənələr, vətən uğrunda qəhrəmanlıq göstərmiş igid oğullar və ümumiyyətlə bu mövzular ətrafında edilmiş tərbiyəvi söhbətlər, sözsüz ki, hər bir uşağın dünyagörüşündə, gələcək fikirlərində və ümumiyyətlə, həyatda mühüm mövqe tutmağında əsaslı rol oynayacaqdır.

Uşaqların vətənpərvərlik tərbiyəsində ədəbiyyatın, xüsusilə də milli qəhrəmanlıq dastanlarının, şeirlərin və hekayələrin

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 45-48**
***Modern Requirements in Science and Education* XVII Theses Collection / 45-48**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

əhəmiyyəti böyükdür. Bu əsərlər uşaqlarda qəhrəmanlıq, vətən sevgisi, milli qürur hisslərini aşılayır. Onlar tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsində vətənpərvərliyin nə demək olduğunu öyrənir, öz ölkələrinin keçmişi ilə qürur duyurlar. \

Həmçinin, uşaqların milli adət-ənənələrimizi öyrənməsi, milli rəqslərimizi, musiqimizi sevməsi, xalq oyunlarımızda iştirak etməsi onların milli kimliyini dərk etməsinə və vətənpərvər ruhda böyüməsinə müsbət təsir göstərir.

Valideynlər uşaqları ilə birlikdə ölkəmizin tarixi yerlərinə, muzeylərə səyahət etməli, onlara ölkəmizin tarixi və mədəniyyəti haqqında məlumat verməlidir.

Bu səyahətlər uşaqlarda ölkə sevgisini daha da artırır, onlarda öz vətənlərinə bağlılıq hissi yaradır. Uşaqlar ölkəmizin gözəl təbiətini, tarixi abidələrini gördükcə, vətən sevgisi onların qəlbində daha da kök salır. Bu, onların gələcəkdə ölkələrinə faydalı bir vətəndaş olmalarına zəmin yaradır.

Ailədə vətənpərvərlik tərbiyəsi uşaqlarda insanlara hörmət, tolerantlıq, başqa millətlərə və mədəniyyətlərə qarşı anlayış hissi formalaşdırmağı da əhatə etməlidir. Vətənpərvərlik başqa xalqları aşağılamaq deyil, öz xalqını sevmək və onunla qürur duymaqdır. Uşaqlar başa düşməlidirlər ki, hər bir xalqın özünəməxsus dəyərləri var və bu dəyərlərə hörmətlə yanaşmaq lazımdır.

Beləliklə, ailədə uşaqların vətənpərvərlik ruhunda böyüdülməsi onların şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır. Valideynlər öz övladlarına vətən sevgisini aşılamaqla, onların gələcəkdə ölkələrinə faydalı, milli dəyərlərə sadiq vətəndaşlar kimi yetişməsinə töhfə verirlər.

Unutmaq olmaz ki, vətənpərvərlik tərbiyəsi ailədən başlayır və bütün həyat boyu davam edir. Bütün bu fikirlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, gələcəyimiz olan uşaqların vətənpərvərlik duyğularının və milli hisslərinin formalaşmasında

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

bilavasitə ailə mühitinin rolu çox böyük və danılmazdır. Vətənpərvərlik tərbiyəsinin təsirini gücləndirmək üçün təhsil müəssisələri və bütövlükdə cəmiyyət də iştirak etməli, vətəndaş kimliyinin və Vətənə məhəbbətin formalaşması üçün əlverişli mühit yaratmalıdır.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 49-52**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 49-52**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Tənzilə Qasımova
ADPU-nun nəzdində
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci
https://orcid.org/0000-0002-6210-7140
qasimovatanzila@gmail.com

İnklüziv siniflərdə nitq inkişafı

Acar sözlər: *inklüziv təhsil, nitq inkişafı, təlim metodları, ünsiyyət bacarıqları, sosial ünsiyyət*
Keyswords: *inclusive education, speech development, teaching methods, communication skills, social communication*

İnklüziv təhsil fəlsəfəsi bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi təhsil ehtiyaclı uşaqların yaşıdları ilə birgə eyni sinif mühitində təhsil almaq hüququnu və imkanını təmin edir. Bütün uşaqlar dedikdə buraya, irqindən, dinindən, cinsindən, sağlamlıq imkanlarından, sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq uşaqlar daxildir. İnklüziv təhsilin əsas məqsədi hər bir şagirdin potensialını maksimum dərəcədə inkişaf etdirmək və diskriminasiyanı aradan qaldıraraq onları cəmiyyətə tam inteqrasiya etməkdir.

Müasir təhsil sistemi inklüziv yanaşmaya əsaslanaraq müxtəlif inkişaf səviyyələrinə, öyrənmə çətinliklərinə, nitq pozuntularına və psixoloji xüsusiyyətlərə malik uşaqlara bərabər təhsil imkanlarının verilməsini hədəfləyir. Bu şəraitdə uşaqların nitq inkişafı üzrə işin aparılması dil bacarığının artırılması ilə yanaşı, sosiallaşma, əməkdaşlıq, emosional ifadə, kommunikativ mədəniyyətin formalaşmasına da xidmət edir. İnklüziv sinifdə nitq bacarığının inkişafı təlimin keyfiyyətinin əsas göstəricilərindən biri hesab olunur. Cünki nitq vasitəsilə uşaqlar bilik əldə edir, fikirlərini ifadə edir və yaşıdları ilə effektiv ünsiyyət qururlar. Buna görə də, inklüziv siniflərdə nitq inkişafı

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

üzrə işin sistematik və məqsədyönlü təşkili təhsil prosesinin mərkəzində dayanmalıdır.

İnklüziv sinifdə nitq inkişafının əsasında hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış təlim dayanır. Nəzərdə tutulan təlimə şagird kontingentinin nitq bacarıqlarının ilkin diaqnostikası aparılaraq fərdi ehtiyaclarının müəyyənləşdirilməsi ilə başlamaq lazımdır. Cünki nitq problemləri bir uşaqdan digərinə köklü şəkildə fərqlənə bilər və bu fərqlərə görə şagirdə fərdi yanaşma metodu seçilməlidir. Bu metodların müəyyənləşdirilməsi üçün Fərdi Tədris Planının işlənməsi çox vacibdir. İlk növbədə nitq inkişafına mane olan səbəb düzgün müəyyənləşdirilməlidir. Nitqin inkişafına mane olan səbəblər kimi bunları göstərmək olar: eşitmə zəifliyi, əqli çatışmamazlıq, ünsiyyət çatışmazlığı, ünsiyyət problemi, dil qüsurları və s. Səbəb müəyyənləşdirildikdən sonra şagirdin nitq inkişafına müsbət təsir edəcək metodlar müəyyənləşdirilməlidir. Həmçinin, nitq bacarıqlarının inkişafı üçün FTP də bunlar öz əksini tapmalıdır: şagirdin nitq səviyyəsi; qavrama və diqqət bacarıqları, danışıq tempi; ifadə genişliyi, şagirdin sosial ünsiyyət bacarığı FTP də eyni zamanda aydın, qısa zamanda əldə oluna bilən, nəticəyə yönəlmiş, şagirdin inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırılmış məqsədlər də qeyd olunmalıdır.

İnklüziv təhsilin əsasını təşkil edən təlimin differensiallaşdırılması şagirdlər üçün eyni materialın fərqli çətinlik səviyyəsində təqdim olunmasını nəzərdə tutur. Nitq inkişafı üzrə iş apararkən də, təlimin differensiallaşdırılması vacibdir. Bu zaman differensiallaşdırmanın sinifdə tətbiq olunan, konkret dəyişikliklərə əsaslanan əməli mərhələsi olan adaptasiyanın sadələşdirilmiş mətn, kiçik həcmli tapşırıqla, aydın, qısa, birbaşa verbal təlimatlar, audio vizual dəstək formalarından istifadə olunur. Bu, nitqi zəif olan uşaqların uğur hissi yaşamasına və motivasiyasının artmasına səbəb olur.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 49-52**
***Modern Requirements in Science and Education* XVII Theses Collection / 49-52**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

İnkişaf etmiş nitq təfəkkürün inkişafı ilə sıx bağlıdır. Yəni nitqin inkişafı birbaça olaraq təfəkkürün inkişafı ilə əlaqəlidir ki, şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək üçün onların təfəkkürünü inkişaf etdirmək lazımdır. Eyni zamanda, təfəkkürün inkişafına səbəb olan amillərdən bir də nitqdir. Beləliklə də, təfəkkür nitqin inkişafına, nitqin inkişafı da təfəkkürün inkişafına zəmin yaradır. Dil, nitq və təfəkkürün inkişafı çox uzun müddətli bir prosesdir. Bu prosesin uğurla başa çatması üçün şagirdlərdə diqqət, dinləmə, anlama, təqlid etmə, iştirak bacarıqları mərhələli şəkildə formalaşdırılmalıdır. Çünki bu bacarıqlardan birində əksiklik olduqda nitq üzərində işləməyin mənası yoxdur.

Şagird öz fikirlərini nitq vasitəsi ilə başqasına çatdırır. Dilin qayda-qanunlarından istifadə etməklə düzgün nitqə yiyələnmək inklüziv siniflərdə tədrisin başlıca şərtlərindən biridir. Fəal təlim üsulları və interaktiv dərslər şagirdin nitq bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Nitq inkişafı ilə yanaşı, şagirdin mimika, jest və düzgün duruşu da formalaşır. Obrazlı ifadələr və sözlərlə iş şagirdin yaradıcı təfəkkürünü artırır. Şagirdlərin nitqinin inkişafının əsas şərti nitq məşqlərinin yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi və şagirdin nitqinin mənalı olmasının təmin edilməsi üçün materialın hərtərəfli hazırlanmasıdır. Digər bir şərt isə şagirdin özünü ifadəsi üçün mənimsəməli olduğu bütün nitq vasitələrindən istifadə edə biləcəyi şəraitin yaradılmasıdır. Şagird şifahi nitq bacarıqlarını inkişaf etdirdikcə, obrazlı nitqə meyil göstərir, yeni situasiyalara uyğun danışmağa, daha parlaq və ifadəli cümlələr qurmağa çalışır. Yeni sözlər və ifadələr axtarır, hər fikir digərini doğurur və düşüncə ardıcıllığı formalaşır. Şagirdin psixi inkişafı nitq inkişafından asılıdır. Nitq vasitəsi ilə şagirdin təfəkkürü, diqqəti, hafizəsi, iradi səy və dözümlülüyü inkişaf edir. Fikrin şifahi və yazılı şəkildə ifadəsi şagirdin düşüncə bacarıqlarını artırır, ona məntiqi ardıcıllıqla fikirlərini ifadə etməyə imkan verir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

İnklüziv siniflərdə nitq inkişafı şagirdin psixi və sosial inkişafı üçün əsas vasitədir. Nitq həm təfəkkürü, yaddaşı, diqqəti, iradi səy və dözümlülüyü inkişaf etdirir, həm də şagirdin sosiallaşmasına, əməkdaşlıq və kommunikasiya bacarıqlarının formalaşmasına xidmət edir.

Nəticə olaraq, inklüziv siniflərdə nitq inkişafı təkcə dil bacarığının formalaşması deyil, həm də şagirdlərin psixi, sosial və yaradıcı inkişafının təmin olunması deməkdir. Müəllimlərin metodik hazırlığı və məqsədyönlü işi bu prosesin səmərəli həyata keçirilməsində həlledici rol oynayır.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 53-58**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 53-58**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

İlkanə Pənahova
ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci
htts//orcid.org/0000-0003-3537-3619
panahovae@yahoo.com

Rəqəmsal bacarıqlar

Açar sözlər: *rəqəmsal, bacarıq, texnologiya, savadlılıq, rəqəmsal inqilab, təkmilləşmə, cəmiyyət*
Keywords: *digital, skills, technology, literacy, digital revolution, improvement, society*

Sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçidlə texnologiya sürətlə inkişaf etmiş və mövcud informasiyanın miqdarı və ona çıxış artmışdır. İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarına (İKT) çıxış və rəqəmsal bacarıqların olmaması səbəbindən yaranan bərabərsizliklər rəqəmsal uçuruma səbəb olmuşdur. Buna görə də, fərdlərin həyatlarının hər mərhələsindəki dəyişikliklərə uyğunlaşmaq və onların öhdəsindən gəlmək üçün əsas bacarıqlarını (savadlılıq, rəqəmsal və rəqəmsal) yenidən öyrətmələri və ya təkmilləşdirmələri vacib hala gəlmişdir.

Dördüncü sənaye inqilabı ilə bugünkü cəmiyyət rəqəmsallaşan dünyaya cavab vermə prosesinə qədəm qoymuşdur. Cəmiyyətin sürətli rəqəmsallaşması əmək bazarının tarazlığını pozmuş və işin, təhsilin və təlimin gələcəyini və təbiətini dəyişdirmişdir. Tədqiqatlara görə, əmək bazarında rəqəmsal bacarıqlar tələb edən rolların 2024-cü ilə qədər 12% artacağı gözlənilir. Buna görə də, rəqəmsallaşmanın işə və öyrənməyə təsirini anlamaq çox vacibdir.

Avropada yetkinlərin 44%-i əsas rəqəmsal bacarıqlara malik olmasa da, ölkəmizdə bu nisbət 72%-dir. Fərdlərin cəmiyyətdə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

aktiv rol oynamaq üçün kifayət qədər rəqəmsal səriştəyə malik olması lazımdır. Əsas rəqəmsal bacarıqları olmayan yetkinlər sosial təcrid olunma riski ilə üzləşirlər.

Bu gün 21-ci əsr İnformasiya Əsri olduğundan, fərdlərdən İnformasiya Əsri bacarıqları hesab edilən rəqəmsal bacarıqlara sahib olmaları gözlənilir.

Bundan əlavə, yaşadığımız texnoloji dövr yetkinlərin yalnız bir peşədən təqaüdə çıxmasını çətinləş-dirir və onlar tez-tez təqaüdə çıxmazdan əvvəl bir çox peşəyə daxil olur və çıxırlar. Buna görə də, yetkinlərin əsas rəqəmsal bacarıqlarını əldə etmələri və ya yeniləmələri vacibdir.

Rəqəmsal uçurum internetə çıxış, rəqəmsal bacarıqlar və İKT istifadəsi kimi məsələləri həll etməklə araşdırılır. Rəqəmsal uçurumun birinci nəsli girişə yönəlsə də, ikinci nəsil tədqiqatlar rəqəmsal bacarıqlara, istifadəyə və təsirə yönəlib.

Tədqiqatlar göstərir ki, kompüter kurslarına qatılan tələbələrin rəqəmsal bacarıq səviyyələri iştirak etməyənlərə nisbətən xeyli yüksəkdir. Bundan əlavə, İT müəllimlərindən təlim alan tələbələr digər peşə sahələrindən İT kursları keçən tələbələrə nisbətən xeyli yüksək rəqəmsal bacarıqlara malikdirlər.

Avstraliyada aparılan bir araşdırma, tələbə əhalisinin yalnız 15%-nin İKT istifadəçiləri olduğunu, bütün tələbələrin 45%-nin isə ibtidai rəqəmsal texnologiya istifadəçiləri olduğunu göstərdi.

Avstriya, Danimarka, Finlandiya, Almaniya, İsveçrə, Hindistan və Sinqapurda aparılan tədqiqatlar bu ölkələrin əhəmiyyətli rəqəmsal bacarıq boşluqlarından əziyyət çəkdiyini göstərdi. Bu ölkələrdəki gənclər mətn redaktoru, təqdimatlar hazırlamaq və elektron cədvəllərlə işləmək kimi məhsuldarlıqla əlaqəli bacarıqlarda aşağı nəticə göstəriblər.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 53-58**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 53-58**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Amerikalı müəllimlərin savadlılıq və rəqəmsal bacarıqlarını və performansını Kanada, Finlandiya və Yaponiyadakı müəllimlərlə müqayisə edən bir araşdırma, Amerikalı müəllimlərin savadlılıq baxımından Finlandiya və Yaponiyadakı müəllimlərlə müqayisədə əlverişsiz vəziyyətdə olduqlarını və araşdırılan dörd ölkə arasında rəqəmsal bacarıqlarda ən aşağı yerdə olduqlarını aşkar etdi. Həmçinin, bütün ölkələrdə müəllimlərin rəqəmsal bacarıqlarının yaşları artdıqca azalmağa meyilli olduğu da aşkar edildi (Cai, Gut, 2020).

Serbiya işçi qüvvəsinin mövcud rəqəmsal bacarıq səviyyəsi ilə bağlı tapıntıları araşdıran və genderə diqqət yetirən bir araşdırma, Serbiyanın rəqəmsal bacarıq səviyyəsinin Avropa orta səviyyəsindən geridə qaldığını və Serbiya qadınlarının rəqəmsal bacarıq səviyyələrinin kişilərə nisbətən daha aşağı olduğunu müəyyən etdi.

Rəqəmsal bacarıqlar yalnız tələbələr üçün deyil, həm də əmək bazarında iştirak edən bütün yetkinlər üçün vacibdir. Rəqəmsal bacarıqlar Avropa Birliyi tərəfindən ən çox ötürülə bilən ümumi bacarıqlar arasında hesab olunur, çünki onlar peşələrin 90%-nə tətbiq olunur və iş yerində yüksək qiymətləndirilir. Rəqəmsal bacarıqlar "fərdin şəxsi və peşəkar həyatlarında məqsədlərinə çatmaq üçün İKT-dən istifadə etməsi üçün tələb olunan bilik və bacarıqları" əhatə edir.

Ədəbiyyatın icmalı göstərir ki, rəqəmsal bacarıqlar: Bu bacarıqlar informasiya və məlumat savadlılığı, ünsiyyət və əməkdaşlıq, rəqəmsal məzmun yaradılması (proqramlaşdırma daxil olmaqla), təhlükəsizlik (rəqəmsal rifah və kibertəhlükəsizliklə əlaqəli səlahiyyətlər daxil olmaqla) və problem həlli kimi sadalanır.

Başqa bir tədqiqat rəqəmsal bacarıqları yeddi əsas kateqoriyaya bölür: texniki, informasiya idarəetməsi, ünsiyyət, əməkdaşlıq, yaradıcılıq, tənqidi düşüncə və problem həlli.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Bundan əlavə, etik şüur, mədəni şüur, çeviklik, özünüidarəetmə və ömürlük öyrənmə rəqəmsal kontekstual bacarıqlar kimi müəyyən edilmişdir.

Rəqəmsal bacarıqları inkişaf etdirmək üçün rəqəmsal texnologiya təhsili vacibdir. Buna görə də, rəqəmsal vasitələrə və internetə daha çox çıxışı olan şəxslərin daha yaxşı rəqəmsal bacarıqlara sahib olacağı düşünülür. Lakin bir çox tədqiqatlar göstərir ki, gənclərin fitri rəqəmsal bacarıqları yoxdur. Avstraliya, İtaliya və Kanadada aparılan "AB Kids Online Sorğusu" və tədqiqatlar göstərir ki, texnologiyaya məruz qalma onu istifadə etmək qabiliyyəti ilə eyniləşdirilə bilməz (George, Mallery, 2001).

"Teaching and Teacher Education" jurnalında dərc olunmuş bir araşdırma, texnologiyaya məruz qalmanın gənclərin ondan necə istifadə etməsinə təsir etdiyinə dair iddiaları dəstəkləyən heç bir empirik dəlil tapmadı. Buna görə də, fərdlər rəqəmsal təhsilə çıxış əldə edə bilmirlərsə, şəxsi və peşəkar həyatları üçün zəruri olan vacib bacarıqlar əldə edə bilməzlər.

Avstraliyada tələbə əhalisinin 15%-nin qabaqcıl İKT istifadəçiləri, 45%-nin isə əsas rəqəmsal texnologiya istifadəçiləri olduğu müəyyən edilmişdir. ECDL-in "Qavrayış və Reallıq Hesabatı" fərdlərin ümumiyyətlə rəqəmsal bacarıqlarını həddindən artıq qiymətləndirdikləri qənaətinə gəldi. Tədqiqat iştirakçıların 94%-nin rəqəmsal bacarıqlarını "orta"dan "çox yaxşı"ya qədər təsvir etməsinə baxmayaraq, yalnız 39%-nin rəqəmsal bacarıq imtahanlarında göstərilən səviyyəyə çatdığını müəyyən etdi (Center, Anderson, 2017).

Rəqəmsal bacarıq təlim proqramlarının performansını və effektivliyini qiymətləndirmək üçün çoxsaylı qiymətləndirmə yanaşmaları mövcuddur. Bunlar özünüqiymətləndirmə, bilik əsaslı qiymətləndirmə və performans əsaslı qiymətləndirmədir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Özünüqiymətləndirmə yanaşmasında iştirakçıların rəqəmsal bacarıqları onlardan öz biliklərini, qabiliyyətlərini, özünəinamlarını və ya istifadə səviyyələrini qiymətləndirmələrini istəməklə ölçülür. Lakin bu cür qiymətləndirmə də əhəmiyyətli çatışmazlıqlar yaradır.

Birincisi, insanlar tez-tez öz bacarıq və qabiliyyətlərini istənilən dəqiqliklə qiymətləndirməkdə çətinlik çəkirlər. İkincisi, gəlir, cins və dominant sosial qruplar kimi demoqrafik amillər də fərdlərin öz bacarıqlarını necə qiymətləndirdiyini təhrif edir (ITU, 2018, səh. 42).

Bilik əsaslı qiymətləndirmələr akademik nailiyyət testlərindən istifadə edərək rəqəmsal bacarıqları yoxlayır. Bu qiymətləndirmələr, adətən, çoxseçimli suallardan istifadə edir və özünüqiymətləndirmədən daha dəqiq nəticələr verir.

Performansa əsaslanan qiymətləndirmələr brauzerlər və mətn redaktoru proqramları kimi alətlərdən istifadə edərək real ssenarilərdə rəqəmsal bacarıqlar üzrə faktiki performansı ölçür. Bundan əlavə, performans qiymətləndirmələri rəqəmsal bacarıqları ölçmək üçün ən etibarlı metoddur (ITU, 2018).

Ədəbiyyat

1. Cai, J., Gut, D. (2020). Literacy and Digital Problem-Solving Skills in the 21st Century: What PIAAC Says about Educators in the United States, Canada, Finland and Japan. *Teaching Education*, 31(2), 177-208.
2. Center, A.P.P., Anderson, M. (2017). *Tech Adoption Climbs Among Older Adults. Cohen, J. (1988). Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (2nd ed.).* NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
3. George, D., Mallery, M. (2001). *SPSS for Windows Step by Step: A simple Guide and Reference, 10.0 update*. Allyn and Bacon.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

4. *International Telecommunication Union*. (ITU). (2018). Digital Skills Toolkit. Retrieved from https://www.itu.int/en/ITUD/DigitalInclusion/Documents/ITU%20Digital%20Skills.%2.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 59-60**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 59-60**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Nərmin Musayeva
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0001-7710-5906
narmin.musayeva2002@mail.ru

Nitq qüsurları olan uşaqlarla nitqin inkişafı üzrə işin təşkili

Açar sözlər: *nitq qüsuru, diaqnostika, fərdi yanaşma, nitq inkişafı, sosiallaşma, ünsiyyət*

Keywords: *speech impediment, diagnostics, individual approach, speech development, socialization, communication*

Nitq qüsurları uşaqlarda geniş yayılan problemlərdən biridir. Xüsusilə, məktəbəqədər yaş dövründə olan, yəni 15-18 ayından başlayaraq, məktəb yaşı dönəminədək olan dövrdə nitq qüsurları olan uşaqlar çoxdur.

Uşaq 1 yaşından göz kontaktı qurmalı, həmçinin, bir neçə söz deməlidir. Əgər bunlar baş vermirsə, mütləq mütəxəssisə müraciət olunmalıdır. Bu mövzuda birinci valideynlər, sonra isə pediatrlar daha həssas və diqqətli olmalıdır. Uşaqlarda nitq qüsuru bir neçə səbəblərdən baş verə bilər. Bunlara səbəb psixi, nevroloji, irsi xəstəliklər, eşitmə problemi, epilepsiya, autizm, sinir sisteminin zədələnməsi ola bilər.

Nitqində qüsurları olan uşaqlarla nitqin inkişafı üçün işin təşkili kompleks yanaşma tələb edir və dərəcəsinə uyğun olaraq fərqlənir. Bu dərəcələrə: Diaqnostika, müalicəvi-tərbiyəvi iş, valideynlər və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq aiddir. Diaqnoz qoyulması: Nitq terapevti uşağın nitqinin mövcud vəziyyətini qiymətləndirir, diaqnoz qoyur və diaqnoza əsasən, fərdi təhsil planı hazırlayır. Sonra, nitq terapevti fərdi və ya qruplarla

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

məşğələlər aparır. Bu məşğələlərdə nitq mədəniyyətini inkişaf etdirməyə yönəlmiş məşqlər aparılır. Bu məşğələlər uşağın təhsil fəaliyyətinə inteqrasiya edilərək həyata keçirilir. Nitq inkişafı prosesində valideynlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onlar daima pedaqoqlarla əməkdaşlıq etməlidirlər. Pedaqoqlar valideynlərə uşağın nitqini evdə təkmilləşdirmək üçün bəzi məsləhətlər verir. Nitqində qüsuru olan uşaqlar üçün xüsusi təhsil müəssisələri də vardır. Bu müəssisələr, müalicəni vahid şəkildə həyata keçirir.

0-1 yaş aralığı uşaqlar üçün nitq inkişafının təşkili necə qurulmalıdır? Bu yaş aralığındakı uşaqlar oyunları çox sevirlər. Onlara oyun və ya hər hansı bir hərəkəti səslərlə ifadə etmək, uşağa səsi təkrarlamağı öyrətmək, uşaqla danışarkən jestlərdən istifadə etmək lazımdır. 1-3 yaş aralığı uşaqlar üçün nitq inkişafının təşkili zamanı isə xüsusən, hərəki fəaliyyətlərdən istifadə etmək lazımdır. Bu yaş dövründə uşaq sosial davranış təcrübəsi qazanır. Bunlardan əlavə, nevroloqlar vurğulayıblar ki, uşağın davamlı şəkildə televizor, kompüter qarşısında oturması, planşet, telefondan istifadə etməsi də nitq ləngiməsinə səbəb olur. Bunlar valideynlərin buraxdığı ən böyük səhvlərdən biridir. Bunun nəticəsində uşaqda nitq qüsurları yaranır, beləliklə, uşaqlarda özünə qapanma müşahidə olunur. Nitqin inkişafı üçün sosiallaşma və ünsiyyət əsas faktorlardandır. Nitqində qüsurları olan uşaqlarda nitqin inkişafı işinin uğurlu təşkili fərdi yanaşma, təcrübəli mütəxəssislərin iştirakı, valideynlərlə sıx əməkdaşlıq və təhsil müəssisələrinin dəstəyi ilə mümkün olur. Nitqin inkişafı üçün yaşa uyğun yuxu rejimi, qidalanma, gəzintilər, kitab oxuma, musiqi dinləmə, didaktik vasitələrdən istifadə zəruri hesab olunur.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 61-64**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 61-64**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Lətifə Əhmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ağcabədi filialı
https://orcid.org/0009-0006-6276-8471
letife.ahmedova64@mail.ru

Onlayn təhsilin keyfiyyətinin artırılmasında müəllimin yeni funksional rolu

Açar sözlər: *onlayn təhsil, rəqəmsal pedaqogika, müəllimin funksional rolu, rəqəmsal qiymətləndirmə, innovativ təlim modelləri*

Keywords: *online education, digital pedagogy, functional role of the teacher, digital assessment, ınnovative learning models*

Son illərdə dünyada baş verən texnoloji dəyişikliklər təhsil sistemini də radikal şəkildə yeniləyib. Rəqəmsal mühitin inkişafı, internet resurslarının asan əlçatanlığı və süni intellekt əsasında formalaşan yeni tədris platformaları onlayn təhsili qlobal təhsil sisteminin ayrılmaz hissəsinə çevirmişdir. Bu dəyişiklik tədris prosesində iştirak edən bütün tərəflərin – müəllimlərin, tələbələrin və təhsil müəssisələrinin – fəaliyyət modelinin yenilənməsini tələb edir (Quliyev, 2020, s. 18). Ənənəvi təhsildə müəllim əsas bilik mənbəyi sayıldığı halda, onlayn təhsildə o, bilik yönləndiricisi, fasilitatoru və rəqəmsal resurslar meneceri kimi çıxış edir (Rəhimova, 2019, s. 44). Bu baxımdan müəllimin funksional rolu genişlənir: o, həm interaktiv dərs dizaynı yaradır, həm rəqəmsal platformalarda kommunikasiya qurur, həm də qiymətləndirməni yeni formatlarda həyata keçirir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Onlayn təhsil distant öyrənmənin müasir forması olmaqla, informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə paralel şəkildə meydana çıxmışdır. Dünyada sürətlə artan rəqəmsallaşma, inklüzivlik tələbləri, çevik öyrənmə ehtiyacları və qlobal pandemiya dövrü bu modelin geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

Onlayn təhsilin üstünlükləri:

- Vaxt və məkan sərbəstliyi;
- İnteraktiv resursların bolluğu;
- Fərdiləşdirilmiş öyrənmə strategiyaları;
- Qlobal təhsil şəbəkələrinə çıxış;
- Məlumatların analitik təhlili imkanları (Məmmədov, 2021, s. 62)

Onlayn təhsilin çətinlikləri:

- Motivasiya çatışmazlığı;
- Texniki təminat problemləri;
- Fasiləsiz nəzarət və monitorinq zərurəti;
- Sosial qarşılıqlı əlaqənin azalması;
- Müəllimin çoxfunksiyalı yüklənməsi.

Onlayn tədrisin bu xüsusiyyətləri müəllimin rolunu daha da artırır və onun fəaliyyətinin təlimin keyfiyyətinə təsirini daha kritik edir. Müəllim onlayn dərslərin strukturunu formalaşdırır, multimedia, interaktiv tapşırıqlar və video məzmunlardan istifadə edərək dərs dizaynı hazırlayır. LMS platformalarında dərsin məqsədləri, fəaliyyət planları, qiymətləndirmə üsulları əvvəlcədən yerləşdirilir (Hüseynli, 2022, s. 29).

Onlayn təhsildə müəllim dərsin idarəedicisindən çox, təlimin istiqamətləndiricisi rolunu oynayır. O, interaktiv müzakirələr yaradır, tələbələri aktiv öyrənməyə sövq edir və müzakirələri təşkil edir.

Virtual dərslərdə kommunikasiya təkcə danışıqla deyil, həm də yazılı əlaqələrlə təmin olunur. Müəllim elektron bildirişlər, mesajlar və rəy formaları vasitəsilə əlaqəni idarə edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Onlayn təhsil zamanı tələbələrin psixoloji vəziyyəti müəllim üçün xüsusi önəm kəsb edir. Fərdi motivasiya, emosional dəstək və sosial mühitin qorunması müəllimin əsas funksiyalarından biridir.

Müəllim akademik dürüstlük, plagiatla mübarizə, onlayn etik davranış qaydaları və kibertəhlükəsizlik kimi məsələləri izah etməlidir (Əliyeva, 2023, s. 48).

İmtahanlar LMS platformalarında təşkil edilir, təqdimat və layihə əsaslı işlər elektron şəkildə təqdim olunur. Burada şəffaflıq və obyektivlik mühüm şərtlərdir. Rəqəmsal platformalar müəllimə tələbənin iştirak faizi, vəzifələrin yerinə yetirilməsi, test nəticələri və öyrənmə sürəti barədə statistik məlumatlar təqdim edir (Rəhimova, 2019, s. 118). İnnovativ pedaqoji modellərin onlayn təhsildə tətbiqi aşağıdakı kimidir: Çevrilmiş sinif modelində dərs materialı əvvəlcədən video formatda təqdim olunur, dərs vaxtı isə tətbiq və müzakirələr aparılır.

Qarışıq (blended) tədris modelində isə ənənəvi və onlayn dərslərin elementlərini birləşdirir, tələbələrin həm avtonom, həm də interaktiv şəkildə öyrənməsini təmin edir. Mikroöyrənmə tədris modelində materialların kiçik bloklara bölünməsi öyrənməni daha çevik və yadda qalan edir (Hüseynli, 2022, s. 51). Oyunlaşdırma tədris modelində gamifikasiya motivasiyanı artırır, dərsi interaktiv edir və rəqabət mühiti yaradır. Layihə əsaslı öyrənmə onlayn platformalarda qrup işləri, tədqiqat təqdimatları və layihələrin elektron təqdimatı daha səmərəli həyata keçirilir.

İnnovativ metodların tətbiqi süni intellekt, interaktiv resurslar və yeni tədris modelləri təhsilin keyfiyyətini yüksəldir. Yüksək sürətli internet, effektiv LMS sistemləri, texniki dəstək keyfiyyətin əsas amilləridir. Tədris prosesinin analitik izlənməsi keyfiyyəti davamlı artırmağa şərait yaradır. Onlayn təhsildə motivasiyanın qorunması strateji elementlərdən biridir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Beləliklə, onlayn təhsilin keyfiyyətini müəyyən edən əsas faktor müəllimin fəaliyyətidir. Müəllimin rəqəmsal savadlılığı, innovativ yanaşmaları, interaktiv dərs dizaynı yaratmaq bacarığı və qiymətləndirmə metodlarına yiyələnməsi tədrisin effektivliyini birbaşa artırır. Rəqəmsal dövrün tələbləri müəllimin funksional rolunu genişləndirir və ondan daha çevik, analitik və yaradıcı fəaliyyət tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Əliyeva, L. (2023). *Azərbaycan təhsilində rəqəmsal transformasiya*. Elm.
2. Hüseynli, T. (2022). *Rəqəmsal didaktika və qiymətləndirmə*. Elm.
3. Quliyev, A. (2020). *Rəqəmsal təhsilin əsasları*. Təhsil.
4. Məmmədov, R. (2022). *Müasir müəllim modelinin transformasiyası*. Elm və Təhsil.
5. Rəhimova, S. (2019). *Onlayn təlim metodları və pedaqoji innovasiyalar*. Elm və Təhsil.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Yasər Rüstəmov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Cəlilabad filialı
https://orcid.org/0000-0007-8976-9856
yaser0516668211@gmail.com

Füzuli ənənələrinin çağdaş dövrümüzdə izləri

Açar sözlər: *Füzuli, ənənə, çağdaş dövr, klassik şeir, bədii fikir*

Keywords: *Fuzuli, tradition, modern era, classical poetry, artistic thought*

Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli klassiklərindən biri olan Məhəmməd Füzuli, öz yaradıcılığı ilə təkcə XVI əsrin deyil, həm də sonrakı bütün dövrlərin bədii fikrinə güclü təsir göstərmişdir. Onun yaradıcılığında irəli sürdüyü ideyalar, poetik üslub, məhəbbət fəlsəfəsi, insan və cəmiyyətə baxış bucağı dövrümüzün ədəbiyyatında, mədəniyyətində və hətta ictimai şüurunda öz təsirini davam etdirir.

Füzuli ənənələrinin müasir dövrdəki izlərini bir neçə istiqamətdə müşahidə etmək olar. Əvvəla, onun poeziyasında əsas yer tutan məhəbbət motivləri – ilahi və bəşəri eşqin vəhdəti – bu gün də Azərbaycan poeziyasının əsas istiqamətlərindən biridir. Müasir şairlər Füzuli kimi eşqi yalnız fərdi bir duyğu kimi deyil, həm də böyük mənəvi kamilliyə aparan yol kimi təqdim edirlər. Məsələn, çağdaş poeziyada insanın daxili dünyasının saflaşdırılması, mənəvi ucalığa can atmaq motivləri birbaşa Füzuli ənənələrinin davamıdır.

İkinci mühüm məqam dil və üslub ənənəsidir. Füzuli öz əsərlərində Azərbaycan dilinin imkanlarını genişləndirmiş, sözün estetik gücünü nümayiş etdirmişdir. Bu gün də bir çox şair

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

və yazıçılar onun poetik ifadələrindən, bədii təsvir üsullarından bəhrələnir. Müasir poeziyada lirikanın emosional təsir gücünün artırılmasında Füzuli üslubu nümunə kimi qəbul olunur.

Üçüncüsü, Füzulinin əsərlərindəki insan və cəmiyyət problemləri bu gün də aktualdır. Onun "Şikayətnamə"sində qaldırılan ədalətsizlik, haqsızlıq, rüşvət, vəzifə hərisliyi kimi məsələlər hələ də müasir dövrümüzdə də rast gəlinir. Müasir publisistikada və ədəbi əsərlərdə bu problemlərin tənqidi Füzulinin irsindən qaynaqlanır.

Dördüncü mühüm istiqamət isə humanizm və vətənpərvərlik motivləridir. Füzuli insanı kamilliyə çağırır, insan sevgisini, mərhəməti, fədakarlığı yüksək dəyərlər kimi təqdim edirdi. Müasir Azərbaycan poeziyasında vətənə bağlılıq, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət və insanlıq ideyalarının ön plana çəkilməsi də onun qoyduğu bədii ənənələrin davamıdır.

Füzulinin təsiri yalnız poeziya ilə məhdudlaşmır. Azərbaycan musiqisində – xüsusilə muğam sənətində onun qəzəlləri geniş istifadə olunur. Bu həm klassik ənənənin qorunub saxlanmasına, həm də müasir musiqi mədəniyyətinə klassik poeziya ruhunun gətirilməsinə xidmət edir. Müasir dövrdə bəstəkarların Füzuli qəzəllərinə müraciət etməsi, həmçinin, yeni nəsil müğənnilərin onun qəzəllərini muğam və mahnı formasında ifa etməsi bu ənənənin canlılığını sübut edir.

Nəticə etibarilə, Füzuli ənənələri Azərbaycan ədəbiyyatında, mədəniyyətində və ictimai fikrində bu gün də yaşayır. Onun qoyduğu ideyalar yalnız tarixi irs deyil, həm də müasir insanın mənəvi dünyasının zənginləşməsinə xidmət edən canlı qaynaqdır. Bu baxımdan, Füzuli ənənələrinin öyrənilməsi və təbliği həm milli kimliyimizin qorunması, həm də ədəbiyyatımızın inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 67-68**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 67-66**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Sevinj Rustamova
Baku Slavic University
Master's student
https://orcid.org/0009-0004-3485-0975
rustemovasevinc15@gmail.com

Formation of Patriotic Education in Senior Preschool Children: Opportunities and Methods

Keywords: *patriotism, preschool education, national identity, civic responsibility, moral development, early childhood pedagogy, family involvement*

Açar sözlər: *vətənpərvərlik, məktəbəqədər təhsil, milli kimlik, vətəndaş məsuliyyəti, mənəvi inkişaf, erkən uşaqlıq pedaqogikası, ailə iştirakı*

Patriotic education at the preschool stage is a fundamental pedagogical process that ensures the moral, civic, and national development of the child. In the context of globalization and the rapid transformation of values, forming patriotic feelings among children plays a decisive role in preserving national identity, strengthening the sense of citizenship, and fostering love for the homeland. In senior preschool age (5–6 years), children begin to understand the environment, recognize social norms, and identify themselves as part of a community. Therefore, this stage provides a valuable opportunity for educators to instill love, pride, and respect for the homeland, nation, and state symbols.

The process of patriotic education in preschool institutions must be systematic and purposeful. It requires the joint cooperation of teachers, parents, and the social environment. The family plays the primary role in transferring national traditions, language, and cultural heritage, while the teacher

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

continues this process through pedagogical methods and organized activities. Songs, poems, and folklore works about the homeland, national heroes, and state symbols are effective means of awakening emotional attachment and civic responsibility in children. At the same time, role-playing games such as “I am a Soldier” or “My Homeland” help children internalize patriotic values through personal experience and creative play.

The creation of a patriotic environment in kindergartens – patriotic corners, stands with the flag, emblem, and national heroes – contributes to visual learning and constant exposure to national symbols. Participation in national holidays, such as Independence Day or Victory Day, also reinforces children’s awareness of national pride and collective identity. Teachers, as moral examples, play a key role in guiding children toward understanding the meaning of respect for state attributes rather than mere memorization.

Modern preschool education emphasizes the integration of patriotic upbringing into all areas of child development – cognitive, emotional, and social. Through interactive learning, literature, music, and games, children develop a sense of belonging to their nation, empathy toward their people, and responsibility for the well-being of their country. These early experiences lay the foundation for raising citizens who are loyal, respectful, and socially responsible. Thus, patriotic education at the preschool level is not only an element of upbringing but also a strategic direction that ensures the ideological, cultural, and moral stability of society.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 69-72**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 69-72**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aysel Əliyeva
Sumqayıt Dövlət Universiteti
https://orcid.org/0009-0001-2626-7980
aliaysel2025@gmail.com

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılması yolları

Açar sözlər: *məktəbəqədər yaş, əxlaqi dəyərlər, mənəvi tərbiyə, ailə, təhsil, pedaqoji proses*
Keywords: *preschool age, moral values, spiritual upbringing, family, education, pedagogical process*

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılması təlim-tərbiyə prosesinin əsas istiqamətlərindən biridir. Bu dövrdə uşaqlar davranış, münasibət və dəyərlər haqqında ilkin təsəvvürlər əldə edir, ətrafındakı insanların hərəkətlərinə və sözlərinə əsaslanaraq “doğru” və “yanlış” anlayışlarını formalaşdırırlar. Uşağın mənəvi aləminin zənginləşməsi onun gələcək şəxsiyyət inkişafına, ictimai münasibətlərə və sosial adaptasiyasına birbaşa təsir göstərir (Quliyeva, 2021).

Cəmiyyətin mənəvi inkişafı gələcək nəslin hansı dəyərlərlə yetişdirilməsindən asılıdır. Buna görə də məktəbəqədər təhsil müəssisələrində əxlaqi tərbiyə yalnız davranış qaydalarının öyrədilməsi deyil, həm də uşaqlarda empati, hörmət, əməksevərlik, mərhəmət və ədalət kimi dəyərlərin aşılanması deməkdir.

Əxlaqi-mənəvi dəyərlərin mahiyyəti və əhəmiyyəti. Əxlaqi-mənəvi dəyərlər insan davranışını tənzimləyən və cəmiyyətdə harmoniyanın yaranmasına xidmət edən prinsiplər sistemidir. Bu dəyərlər insana kimliyini, sosial məsuliyyətini və ətraf mühitə münasibətini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlar bu prinsipləri birbaşa təcrübə yolu

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

ilə mənimsəyirlər – yəni gördüklərini təqlid edir, duyğularını ifadə etməyi öyrənir və başqaları ilə münasibətlərdə qarşılıqlı hörmət prinsiplərini dərk etməyə başlayırlar (Əliyeva, 2020).

Bu yaş dövründə uşaqlarda mənəvi dəyərlərin formalaşması üçün oyun, nağıl, musiqi, teatrlaşdırılmış fəaliyyət və qrup tapşırıqları mühüm vasitə hesab olunur. Nağıllar uşaqlarda yaxşı və pisi ayırd etmə, ədalət və mərhəmət kimi anlayışların yaranmasına kömək edir. Oyun fəaliyyətində isə uşaqlar dostluq, əməkdaşlıq və paylaşmaq kimi davranış modellərini təcrübədən keçirirlər. Bundan əlavə, uşaqların hisslərini anlamağa, başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmağa öyrədilməsi də mənəvi tərbiyənin əsas tərkib hissəsidir. Bu, onların gələcəkdə tolerant və sosial baxımdan məsuliyyətli fərdlər kimi yetişməsinə zəmin yaradır.

Ailənin və bağçanın rolu. Ailə uşağın ilk sosial mühitidir. Burada uşaq ilk dəfə sevgi, qayğı, dürüstlük və əmək anlayışları ilə tanış olur. Valideynlərin davranışı uşağın psixoloji və mənəvi inkişafında mühüm rol oynayır. Əgər uşaq ailədə sevgi, hörmət və qayğı ilə böyüyürsə, bu münasibətləri o da təkrar edir və başqalarına eyni dəyərlə yanaşır (Həsənova, 2022).

Ailədə tərbiyə prosesi təsadüfi deyil, məqsədyönlü və ardıcıl olmalıdır. Valideynlər uşaqlarla söhbətlər aparmalı, gündəlik həyatda nümunə göstərməli, həmçinin, bağça tərbiyəçiləri ilə əməkdaşlıq etməlidirlər. Tərbiyəçi və valideyn birgə çalışdıqda uşaqlarda mənəvi dəyərlər daha davamlı və dərin şəkildə formalaşır.

Bağça isə uşağın sosial həyatla ilk tanışlıq mühitidir. Burada tərbiyəçi uşaqlar arasında qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq atmosferi yaradır. Müəllim uşaqları bir-birinə kömək etməyə, ədalətli olmağa, başqasının fikrini dinləməyə təşviq edir. Bu mühitdə formalaşan dəyərlər uşaqların emosional sabitliyinə və sosial uyğunluğuna müsbət təsir göstərir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Müasir pedaqoji yanaşmalar və təcrübə üsulları. Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsildə əxlaqi-mənəvi tərbiyə ənənəvi üsullarla yanaşı interaktiv metodlarla da həyata keçirilir. “Dəyərlər qutusu” metodu ilə uşaqlar hər gün bir yaxşı əməl haqqında danışır və onu həyatlarında tətbiq etməyə çalışırlar. “Dostluq ağacı” fəaliyyəti isə uşaqlarda paylaşmaq, yardımlaşmaq və empati hissini möhkəmləndirir.

Dəyərlərin formalaşmasında hekayə terapiyası və kukla teatrı da geniş istifadə olunur. Məsələn, uşaqlara qısqanclıq, səxavət, dostluq kimi mövzularda sadə hekayələr təqdim edilir, daha sonra bu hekayələr üzərində müzakirələr aparılır. Belə üsullar uşaqlara dəyərləri yalnız eşitmək deyil, həm də hiss etmək imkanı yaradır (Əliyeva, 2020).

Eyni zamanda, müasir pedaqogika uşaqlara sərbəst seçim etmək və məsuliyyət daşımaq imkanı verməyi vacib sayır. Məsələn, “bu gün kimə kömək etmək istəyirsən?” kimi sadə suallar uşaqlarda düşünmə və qərarvermə bacarığını formalaşdırır. Bu, əxlaqi tərbiyənin əsas məqsədlərindən biridir – uşağa təkcə nəyi etmək lazım olduğunu deyil, niyə etmək lazım olduğunu anlamağı öyrətmək.

Əxlaqi tərbiyənin psixoloji aspektləri. Uşağın əxlaqi inkişafı onun emosional sabitliyi ilə sıx bağlıdır. Mənəvi tərbiyə prosesi uşağın özünü dərk etməsini, başqalarının hisslərini anlamasını və davranışlarını tənzimləməsini təmin edir. Əgər uşaq emosiyalarını idarə etməyi öyrənirsə, bu, onun əxlaqi qərarlarına da müsbət təsir göstərir.

Psixoloqlar qeyd edirlər ki, uşaqlarda vicdan hissi 4-6 yaş arası formalaşmağa başlayır. Bu dövrdə uşağa başqalarının hisslərini nəzərə almaq, empati göstərmək və günah anlayışını dərk etmək öyrədilməlidir. Bu məqsədlə bağçalarda “emosiya dairəsi”, “güzgü məşqi” kimi fəaliyyətlər təşkil olunur ki, uşaqlar öz hisslərini ifadə etməyi öyrənsinlər.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılması ardıcıl, sistemli və məqsədyönlü pedaqoji prosesdir. Bu prosesdə ailə, tərbiyəçi və sosial mühit bir-birini tamamlamalıdır. Uşaqlara dəyərlərin aşılanması yalnız qayda öyrətmək deyil, həm də onların şəxsiyyət kimi formalaşmasına, empati və məsuliyyət hissinin inkişafına xidmət edir.

Əxlaqi-mənəvi tərbiyə uşağın gələcəkdə düzgün qərarlar verməsini, insanlarla sağlam münasibətlər qurmasını və cəmiyyətə faydalı fərd kimi yetişməsini təmin edir. Müəllim və valideynlər bu prosesin əsas istiqamətləndiriciləridir. Onların məqsədyönlü fəaliyyəti uşaqlarda dəyərlərin təkcə öyrənilməsini deyil, həm də həyat tərzinə çevrilməsini təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Əliyeva, N. (2020). *Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi tərbiyənin formalaşması yolları*. Təhsil.
2. Həsənova, S. (2022). *Ailə və bağça əməkdaşlığında mənəvi dəyərlərin tərbiyəsi*. Elm və Təhsil.
3. Quliyeva, R. (2021). *Məktəbəqədər təhsildə uşağın şəxsiyyətinin formalaşması problemləri*. Pedaqoji Araşdırmalar Mərkəzi.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Севиндж Сафарова
Бакинский Славянский Университет
магистрант
https://orcid.org/0009-0003-2258-2208
sevinjseferova08@gmail.com

Моделирование аналитического и логического мышления в дошкольных подготовительных группах

Ключевые слова: *дошкольное образование, педагогический процесс, логическое мышление, математическое развитие, игровые методы, познавательная деятельность*

Açar sözlər: *məktəbəqədər təhsil, pedaqoji proses, məntiqi düşüncə, riyazi təfəkkür, oyun metodları, idrak fəaliyyəti*

Keywords: *preschool education, pedagogical process, logical thinking, mathematical development, play-based learning, cognitive activity*

Хотя дошкольные образовательные учреждения по своему масштабу относительно невелики, по своей функциональной сути они занимают важное место в социальной и педагогической жизни общества. Деятельность этих учреждений является одним из основных направлений государственной образовательной политики и одновременно находится в центре внимания родителей и общественности. Дошкольное образование считается начальным этапом формирования личности ребёнка и служит основой для его дальнейшего развития.

Для целенаправленной организации педагогических процессов, осуществляемых на данном этапе, важно правильно определить направления деятельности, а также

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

системно проводить учебно-воспитательную работу. С целью обеспечения эффективности деятельности необходимо учитывать предложения педагогов, родителей и специалистов, а также интересы и потребности детей. Принципы работы дошкольных образовательных учреждений должны быть направлены на обеспечение когнитивного, эмоционального и социального развития детей.

В современный период основная цель системы дошкольного образования заключается в формировании у детей творческого мышления, способности к самостоятельному рассуждению и нравственно-этических качеств. В педагогическом процессе важную роль играет применение гуманистических ценностей, национально-нравственного наследия, а также современных педагогических технологий. Содержание учебной деятельности должно быть построено в соответствии с возрастными особенностями, уровнем психологического развития и интересами ребёнка.

В этом отношении профессиональная подготовка, педагогическое мастерство и творческий подход воспитателей, работающих в дошкольных образовательных учреждениях, являются залогом будущих успехов детей. Их деятельность не ограничивается только обучением и воспитанием, но также должна быть направлена на формирование у детей нравственных ценностей, социальной ответственности и чувства патриотизма.

Дошкольный возраст является очень важным этапом в интеллектуальном развитии ребёнка. В этот период формирование у детей математического и логического мышления составляет основу их будущих успехов в обучении. Для развития математических и логических навыков необходимо организовать целенаправленную и системную деятельность.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Развитие математического мышления связано с формированием у детей умений считать, распознавать, сравнивать числа и усваивать простейшие арифметические действия. В этом процессе дети начинают работать с числами через игровые упражнения, такие как счётные карточки, счёт предметов или составление цифр.

Например, детям дают 5 камешков и предлагают найти такое же количество предметов. Подобные виды деятельности способствуют развитию их навыков счёта и сравнения. Восприятие форм и размеров также является важной частью математического мышления. Дети, используя блоки различной формы и цвета, группируют, классифицируют и измеряют их.

Через такую практическую деятельность дети усваивают понятия «большой», «маленький», «длинный», «короткий» и начинают понимать логические взаимосвязи. В развитии логического мышления основную роль играют группировка, последовательность, различение и понимание причинно-следственных связей.

Детям предлагаются загадки, например, «Что нужно выбрать?», или вопросы типа «Если идёт дождь, что происходит?», что способствует укреплению их аналитических способностей. Такие задания формируют у детей умение решать проблемы и помогают выстраивать логические связи.

Для моделирования математических и логических навыков у детей широко используются игровые методы. Ролевые игры, такие как «Математический магазин», позволяют применять навыки счёта и сложения в условиях, приближённых к реальной жизни. Кроме того, пазлы, конструирование с блоками, наглядные карточки и

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 73-77**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 73-77**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

интерактивные доски повышают интерес детей и делают учебный процесс увлекательным.

В современных педагогических подходах развитие мышления у детей осуществляется как индивидуально, так и в групповой форме. Индивидуальный подход обеспечивает подбор заданий в соответствии с уровнем развития ребёнка. Групповая деятельность, в свою очередь, способствует развитию общения и навыков сотрудничества между детьми, а также помогает дальнейшему развитию их логического и математического мышления.

В процессе групповой работы дети развивают как умение сотрудничать, так и логическое мышление. При этом они в малых группах совместно выполняют различные задания, обмениваются мнениями и приобретают новые знания. В целом, формирование математического и логического мышления в подготовительных дошкольных группах даёт сильный толчок интеллектуальному развитию детей, повышает их навыки критического мышления и решения проблем.

Это, в свою очередь, обеспечивает успешную адаптацию детей к школе и создаёт основу для их дальнейших успехов в обучении. Таким образом, использование соответствующих методов и средств в образовательном процессе для развития математического и логического мышления детей должно быть приоритетной задачей каждого педагога.

В итоге, развитие математического и логического мышления у детей в период дошкольной подготовки повышает их способность к аналитическому мышлению, способствует успешности в учебной деятельности, усиливает интерес к образовательному процессу и закладывает основу для успешного обучения в будущем.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Важно, чтобы учителя и родители подходили к этому процессу целенаправленно и использовали соответствующие методы обучения. Целенаправленная и системная работа в этой области вносит значительный вклад в общее интеллектуальное развитие ребёнка.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 78-79**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 78-79**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Cahan Mehrəliyeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0005-0005-1064
cahanmehraliyevas@gmail.com

Məktəbəqədər yaş dövründə ailə və tərbiyəçi əməkdaşlığının uşaqların sosial-emosional inkişafına təsiri

Açar sözlər: *məktəbəqədər təhsil, psixologiya, ailə, tərbiyəçi, əməkdaşlıq, sosial münasibətlər, oyunlar*
Keywords*: preschool education, psychology, family, educator, cooperation, social relations, games*

Araşdırmalar nəticəsində artıq məlumdur ki, uşaqların hər bir sahədə olduğu kimi sosial- emosional sahədə də inkişafı ilkin olaraq ailədən başlayır. Uşaqların sosiallaşmasında onları əhatə edən insanların təsiri ən əsas faktordur. Uşaqlar, adətən, ilkin formada hərəkəti təqlid edərək öyrənirlər. Onların sosiallaşması bununla məhdudlaşmır. Onlar öyrəndiklərini öz xarakterik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırır və bu şəkildə hərəkət etməyə başlayırlar. Tədricən öz hərəkətlərinə qarşı sosial aləmdən, yəni cəmiyyətdən müəyyən reaksiyalar görürlər və bu reaksiyalar zəminində onlarda "doğru" və "yanlış" anlayışı formalaşır. Sosial-emosional bacarıqları inkişaf etdirmək: özünü ifadə edə bilmək, başqalarının fikirlərini dinləmək və qəbul etmək münaqişə vəziyyətlərinin həlli üçün müxtəlif sosial məqbul yolların tapılması, müəyyən qaydalara diqqət yetirmək, razılıq əldə etmək, dostluq münasibətləri və yeni əlaqələr qurma bacarığının inkişafıdır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Həyatlarının sonrakı yaş mərhələsində artıq ailədən əlavə məktəbəqədər təhsil müəssisəsində öz müəllimləri, yaşıdları, digər valideynlərlə ünsiyyət şəraitində olurlar, bu da öz növbəsində onların sosial həyatında əsaslı bir mərhələdir. Bəzən uşaqlar yeni şəraitə adaptasiyada problemlərlə qarşılaşılır. Bunu həll etməyin ən effektiv yolu əməkdaşlıq və işinin peşəkarı olmaqdır. Bu sahədə əsas məsuliyyət valideyn və müəllim əməkdaşlığıdır. Valideyn-müəllim əməkdaşlığı dedikdə uşağın təlim-tərbiyə prosesində valideynlə müəllimin birgə fəaliyyət göstərməsi, qarşılıqlı əlaqə əsasında uşağın inkişafını dəstəklə-məsidir. Bu əməkdaşlıq uşağın məktəb və ev mühitində eyni istiqamətdə tərbiyə almasına, daha sabit emosional və sosial inkişafına kömək edir. Eyni zamanda qarşılıqlı məlumat mübadiləsinin aparılması, birgə qərarın verilməsi və valideynlə məsləhətləşərək uşağın həyatında ona motivasiyanı ən düzgün verəcək sahənin seçilməsi vacibdir. Motivasiyanın düzgün verilməsi tədris prosesinə davamlı maraq yaradır.

Bundan əlavə, uşaqların sosial-emosional inkişafının dəstək-lənməsində əməkdaşlıq şəraitində oyun metodundan da istifadə edilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yaş mərhələsində ən səmərəli metodlardan biri elə oyun metodudur. Dostluq əlaqələri qurmaq və inkişaf etdirmək üçün cütlərlə və ya qrup şəklində oyunlar, empatiya bacarıqlarının təkmilləşməsi və eyni zamanda sosial rolları öyrənmək üçün rollu oyunlar buna bariz nümunədir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Leylan Əsgərova
Sumqayıt Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0005-9114-2470
sgrovaleylan@gmail.com

İbtidai sinif müəlliminin hazırlığının elmi əsasları

Açar sözlər: *ibtidai sinif, müəllim hazırlığı, pedaqoji hazırlıq, metodik biliklər, təlimin keyfiyyəti*

Keywords: *primary school, teacher training, pedagogical training, methodological knowledge, quality of teaching*

İbtidai təhsil uşaqların inkişafında təməl mərhələdir və bu mərhələdə müəllimin rolu əvəzsizdir. Şagirdlərdə ilk bilik və bacarıqların, oxu və yazı vərdişlərinin, eləcə də əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşması məhz ibtidai sinif müəllimlərinin üzərinə düşür. Bu səbəbdən ibtidai sinif müəlliminin hazırlığı elmi baxımdan əsaslandırılmış, kompleks və sistemli bir proses olmalıdır. Müəllimin hazırlığı dedikdə, onun yalnız fənn biliklərinə yiyələnməsi nəzərdə tutulmur. Müəllim həm də pedaqoji üsulları bilən, psixoloji yanaşmaları tətbiq edə bilən, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan və təlim prosesini effektiv şəkildə təşkil edən bir şəxs olmalıdır. Bu isə müəllimin həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan güclü olmasını tələb edir. Təlim-tərbiyə prosesində müvəffəqiyyətli nəticələr əldə etmək üçün müəllim professional biliklərlə yanaşı, motivasiyaedici və insanpərvər keyfiyyətlərə də sahib olmalıdır. “Müəllimin təcrübəyə əsaslanan hazırlığı onun tədris fəaliyyətində uğur qazanmasında mühüm rol oynayır” (Məmmədov, 2019, s. 65).

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

"İbtidai sinif müəllimi uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında böyük rol oynayır…" (Qarayev, 2018, s. 35). Bu dövrdə uşaqlarda öyrənməyə maraq, ünsiyyət bacarığı, özünə inam kimi vacib psixoloji xüsusiyyətlər formalaşır. Müəllim bu prosesdə istiqamətverici olmalı, şagirdlərə düzgün yanaşma nümayiş etdirməlidir. Burada müəllimin psixoloji hazırlığı xüsusilə vacibdir. O, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini, emosional reaksiyalarını, davranış formalarını düzgün analiz etməli və onlara uyğun yanaşmalar tətbiq etməlidir. Bununla yanaşı, metodik hazırlıq da müəllimin fəaliyyətində əsas yer tutur. Müəllim tədris etdiyi fənnin strukturunu, onun məqsəd və vəzifələrini dərindən bilməli, müasir təlim metodlarını mənimsəməli və onları tədris prosesində məqsədyönlü şəkildə tətbiq etməlidir. Ənənəvi təlim metodları ilə yanaşı, interaktiv üsullar, layihə əsaslı öyrənmə, fərdi və qrup işləri kimi yanaşmalar müəllimin arsenalında yer almalıdır. Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq müəllim eyni zamanda rəqəmsal texnologiyalardan da istifadə etməyi bacarmalıdır. Pedaqoji təcrübə zamanı müəllim məktəb mühitində işləmək, real sinif şəraiti ilə tanış olmaq, şagirdlərlə ünsiyyət qurmaq və öz biliklərini praktikada tətbiq etmək imkanı əldə edir. Bu mərhələ həm də müəllimin öz fəaliyyətini qiymətləndirməsinə və gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməsinə şərait yaradır. Peşəkar inkişaf, həyatboyu öyrənmə, seminar və təlimlərdə iştirak müəllim hazırlığının daimi davam etdirilməsini təmin edir. Müəllim daim öz bilik və bacarıqlarını yeniləməli, təlim-tərbiyə sahəsindəki yenilikləri izləməli və tətbiq etməyə hazır olmalıdır. Bu, müəllimin təlim prosesində müasir yanaşmaları tətbiq etməsinə və şagirdlərə daha keyfiyyətli təhsil verməsinə şərait yaradır. "Müasir təhsil sistemində müəllim hazırlığı prosesi yalnız ali təhsil müəssisələrində aparılan tədris proqramları ilə məhdudlaşmamalıdır" (APA, 2020, s. 15). Bu

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

hazırlıq yalnız fənn biliyindən ibarət deyil, eyni zamanda pedaqoji metodlardan tutmuş psixoloji hazırlığa, sosial bacarıqlara və müasir texnologiyaların tətbiqinə qədər bir çox sahəni əhatə edir. Belə bir hazırlığa malik olan müəllim şagirdlərin inkişafında, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilində və təhsilin ümumi keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Nəticə etibarilə, ibtidai sinif müəlliminin hazırlığı təhsilin keyfiyyətinə birbaşa təsir edən mühüm faktordur'' (Əliyev, 2020, s. 75).

Ədəbiyyat

1. APA (2020). *Publication Manual of the American Psychological Association (7th ed.).* DC: American Psychological Association.
2. Əliyev, Ə. (2020). *Pedaqogikanın əsasları*. Təhsil.
3. Qarayev, F. (2018). *Müasir təhsilin psixoloji əsasları*. Maarif.
4. Məmmədov, R. (2019). *İbtidai təhsilin təşkili və metodikası*. Elm və Təhsil.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 83-85**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 83-85**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Arifə Sadıxova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0006-3618-4966
arifa.sadigova78@gmail.com

Autentik mətnlərin nitq bacarıqlarının inkişafında rolu

Açar sözlər: *autentik mətnlər, nitq bacarıqları, dinləmə, danışıq, kommunikativ yanaşma*
Keywords**:** *authentic texts, speaking skills, listening, speaking, communicative approach*

Nitq bacarıqlarının autentik mətnlər vasitəsilə inkişaf etdirilməsi müasir xarici dil tədrisinin aparıcı istiqamətlərindən biridir. Bu yanaşma tələbələrin dil öyrənmə prosesini reallığa, kontekstə və kommunikativ məqsədlərə əsaslandırır.

Autentik mətnlərin istifadəsi xarici dilin öyrədilməsində çox əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, bir çox müəlliflərin, pedaqoqların və tədqiqatçıların autentik materiallar haqqındakı fikirlərini araşdırarkən əldə olunan informasiyalar əsasında bu materialların aşağıdakı müsbət xüsusiyyətlərinin olduğunu müəyyənləşdirdik: 1.Bu materiallar şagirdləri öyrənməyə həvəsləndirir. 2.Orijinal mədəni məlumatları ehtiva edir. 3.Real dil ünsürlərini və həmin dilin mədəni xüsusiyyətlərini təqdim edir. 4.Tədrisə yaradıcı yanaşmanı təmin edir və s. Autentik materialların bu üstünlüklərini nəzərə alaraq, məktəb dərsliklərində həmin materiallardan istifadə edilməsinin şagirdlərin dil biliklərinin genişlənməsinə, möhkəmləndirilməsinə, şifahi və yazılı nitq bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərəcəyi inkar edilə bilməz.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 83-85**
***Modern Requirements in Science and Education* XVII Theses Collection / 83-85**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Autentik mətnlər nitq bacarıqlarının dörd istiqamət üzrə inkişafına kompleks təsir göstərir:

– Danışıq bacarığı: Autentik dialoqlar və film səhnələri tələbələrə real ifadə tərzlərini, gündəlik danışıq frazalarını və jest intonasiyasını öyrədir. Məsələn, film dialoqlarını dinləyib bərpa etmək və ya təqlid etmək tələbələrin spontan nitqini gücləndirir.

– Dinləmə bacarığı: Radio, podkast və videoların dinlənilməsi öyrənənlərin anlama, vurğu və intonasiya fərqlərini mənimsəməsinə kömək edir. Bu proses zamanı tələbə yalnız sözləri deyil, mənanı və emosional tonu da qavramağa öyrəşir.

– Oxu bacarığı: Qəzet və jurnal məqalələrinin analizi tənqidi düşünməni inkişaf etdirir. Tələbələr müxtəlif yazı üslublarını və janr xüsusiyyətlərini fərqləndirməyi öyrənirlər. Mətnlə işləmək zamanı skimming (ümumi məna üçün oxu) və scanning (məlumat axtarışı) strategiyalarından istifadə edilir.

– Yazı bacarığı: Autentik yazılı nümunələr tələbələrin yazı strukturunu mənimsəməsinə kömək edir. Məsələn, real e-mail yazışmalarına əsaslanaraq tələbələr öz məktublarını tərtib etməyi öyrənirlər.

Autentik mətnlər tək bir bacarığı deyil, dörd bacarığın inteqrativ inkişafını təmin edir. Məsələn, bir film səhnəsini izləmək: - Dinləmə bacarığını aktivləşdirir; - Danışıq fəaliyyətinə əsas yaradır; - Yazı (review) və oxu (subtitles) bacarıqları ilə tamamlanır. Beləliklə, autentik materiallarla işləmək zamanı tədris inteqrativ və kommunikativ təbiət qazanır. Autentik mətnlərin əsas məqsədi öyrənənləri real kommunikasiya mühitinə hazırlamaq və nitq bacarıqlarını təbii yolla inkişaf etdirməkdir. Autentik mətnlər tələbələrdə: - motivasiyanı artırır; - mədəni bilikləri genişləndirir; - dildə çevikliyi və spontan nitqi formalaşdırır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Apardığımız tədqiqat nəticəsində aşağıdakı nəticələrə gəlirik: - Nitq bacarıqlarının formalaşması kommunikativ yanaşma əsasında həyata keçirildikdə daha səmərəli olur, çünki bu model tələbəni real ünsiyyətə hazırlayır; - Autentik mətnlər dilin təbii, real və mədəni aspektlərini əks etdirdiyindən, öyrənənlərdə həm motivasiya, həm də kommunikativ çeviklik formalaşdırır; - Autentik mətnlərin tətbiqi öyrənənlərin danışıq, dinləmə, oxu və yazı bacarıqlarını inteqrativ şəkildə inkişaf etdirir; - Tədris prosesində autentik mətnlərin məqsədyönlü seçimi və mərhələli tətbiqi tələbələrdə tənqidi düşünmə, yaradıcılıq və özünüqiymətləndirmə vərdişlərini formalaşdırır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Lamiyyə Zeynalova
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0004-5010-6660
lwixliniskaya90@gmail.com

Səhiyyə müəssisələrinin səmərəli fəaliyyətində insan resurslarının əhəmiyyəti

Açar sözlər: *insan resursları, səhiyyə idarəçiliyi, tibbi personal, motivasiya, peşəkar inkişaf*
Keywords: *human resources, healthcare management, medical staff, motivation, professional development*

Səhiyyə sahəsi cəmiyyətin sosial rifahını təmin edən və insan həyatının keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərən ən vacib fəaliyyət sahələrindən biridir. Tibbi müəssisələrin uğurlu fəaliyyəti burada çalışan mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarından, onların motivasiya səviyyəsindən və rəhbərliyin idarəetmə bacarıqlarından asılıdır. Bu baxımdan, insan resurslarının idarə olunması səhiyyə sisteminin dayanıqlığı və xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Səhiyyə müəssisələrinin idarə olunması öz mahiyyətinə görə kompleks prosesdir. Burada müxtəlif ixtisaslı kadrların – həkimlərin, tibb bacılarının, inzibati və texniki heyətin – fəaliyyətinin düzgün əlaqələndirilməsi tələb olunur. Buna görə də insan resurslarının idarə edilməsində yalnız texniki bacarıqlar deyil, həm də etik dəyərlər, kommunikasiya və liderlik keyfiyyətləri əsas şərt kimi çıxış edir.

1. İnsan resurslarının idarə edilməsinin nəzəri əsasları. İnsan resurslarının idarə edilməsi təşkilati məqsədlərə çatmaq üçün insan resurslarının effektiv şəkildə yönləndirilməsini əhatə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

edir. Əvvəllər texnoloji və maddi amillər idarəetmədə üstünlük təşkil edirdisə, bu gün insan kapitalı istənilən sistemin əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir. Səhiyyədə insan resurslarının idarə edilməsinin əsas sahələri bunlardır: - zəruri ixtisaslara malik kadrlara ehtiyacın müəyyən edilməsi və uzunmüddətli HR strategiyasının hazırlanması; - müvafiq peşəkar səriştələrə və etik davranış standartlarına əsasən işçilərin seçilməsi; - əmək haqqı, bonuslar və sosial təminat vasitəsilə işçilərin cəlb olunmasının təşviqi; - qabaqcıl təlim kursları və təhsil proqramları vasitəsilə bilik və bacarıqların yenilənməsi; - işçilərin fəaliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi və nəticələrə əsasən qərarların qəbul edilməsi. Bu sahələrin əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsi birbaşa səhiyyə müəssisəsinin səmərəliliyini artırır. Xarici tədqiqatçıların fikrincə, insan resurslarının düzgün idarə edilməsi tibbi müəssisələrin məhsuldarlığını və pasiyent məmnuniyyətini birbaşa müəyyən edən əsas amildir. J.Buchan və D.Duffield (2020) qeyd edirlər ki, səhiyyə sistemlərində insan resurslarının planlaşdırılması, təlimi və motivasiyası xəstəxana xidmətlərinin keyfiyyət göstəricilərinə birbaşa təsir göstərir. Onların fikrincə, texnoloji inkişaf və maliyyə artımı müəyyən dərəcədə nəticə versə də, uzunmüddətli səmərəlilik yalnız kadrların peşəkar inkişafı və iş mühitinin düzgün təşkili ilə mümkündür. Yerli səviyyədə isə Ə.Məmmədov (2019) bildirir ki, Azərbaycanda səhiyyə müəssisələrinin fəaliyyətinin optimallaşdırılması üçün insan resurslarının idarəetmə mexanizmləri daha çox institusional səviyyədə tənzimlənməlidir. O vurğulayır ki, dövlət və özəl tibb müəssisələrində kadr siyasəti arasında fərqlər mövcuddur və bu, bəzən xidmət keyfiyyətində uyğunsuzluqlara gətirib çıxarır. Bundan əlavə, A.Armstrong (2021) kimi idarəetmə sahəsində tanınmış alimlər qeyd edirlər ki, səhiyyə sektorunda insan resurslarının idarə olunması sadəcə personalın seçimi və işə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

götürülməsi ilə məhdudlaşmamalı, davamlı motivasiya, təlim və peşəkar inkişaf sistemi ilə dəstəklənməlidir. Onun fikrincə, müasir tibbi müəssisələr "insana yönəlik idarəetmə modeli"ni tətbiq etməklə həm səmərəliliyi artırır, həm də kollektivdə əmək mədəniyyətini gücləndirir. Tibbi müəssisələrdə insan resurslarının idarə edilməsi bir neçə əsas mərhələdən ibarətdir: kadrların planlaşdırılması, seçimi, qiymətləndirilməsi, motivasiyası və təlimi. Planlaşdırma mərhələsində müəssisə gələcək tələbatı müəyyənləşdirir, yəni hansı sahələrdə və hansı ixtisas üzrə mütəxəssislərin çatışmadığını təhlil edir. Motivasiya sistemi isə həkim və tibb bacılarının iş məmnuniyyətini artırmaq baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Maddi stimullaşdırma ilə yanaşı, etik dəyərlərə əsaslanan qeyri-maddi motivasiya üsulları – təşəkkür, ictimai tanınma, karyera artımı imkanları da mühüm rol oynayır. Bu yanaşma Maslow-un ehtiyaclar iyerarxiyası nəzəriyyəsi və Herzberg-in iki amilli motivasiya modeli ilə də uyğunluq təşkil edir.Yerli təcrübədə bəzi xəstəxanalarda kadrların davamlı peşəkar inkişaf proqramları tətbiq edilir, lakin bu prosesin bütün müəssisələrdə sistemli şəkildə formalaşdırılmasına ehtiyac qalır. Bu baxımdan dövlət səviyyəsində vahid kadr strategiyasının formalaşdırılması vacib görünür. Səhiyyə müəssisələrində insan resurslarının idarəçiliyi digər sektorlara nisbətən daha yüksək səviyyədə məsuliyyət və etik yanaşma tələb edir. Bunun əsas səbəbi səhiyyə xidmətlərinin insanların həyatına birbaşa təsir etməsidir. Birincisi, işə qəbul prosesi zamanı verilən səhv qərarlar tibbi xidmətin keyfiyyətinə və xəstə təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də, personal seçərkən yalnız peşəkar bacarıqları deyil, həm də etik davranışı, məsuliyyət hissini və empatiyanı nəzərə almaq vacibdir. İkincisi, səhiyyədə komanda işi vacibdir. Həkimlər, tibb bacıları, laboratoriya işçiləri və rəhbərlik arasında düzgün ünsiyyətin olmaması tibbi xidmətin keyfiyyətini aşağı salır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Üçüncüsü, tibb sahəsində iş çox vaxt yüksək səviyyədə stress və emosional yüklənmə ilə müşayiət olunur. Buna görə də, işçilərin psixoloji rifahının qorunmasına yönəlmiş tədbirlər - iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, istirahət və psixoloji dəstək mexanizmlərinin yaradılması - HR idarəçiliyində xüsusi yer tutmalıdır.

2. Müasir tendensiyalar və problemlər. Səhiyyə sahəsində insan resurslarının idarə edilməsində ən aktual problemlərdən biri mütəxəssis çatışmazlığı və beyin axınıdır. Xüsusən gənc həkimlərin xarici ölkələrə miqrasiyası bu sahədə uzunmüddətli kadr boşluğu yaradır. ÜST (World Health Organization, 2023) hesabatında da göstərilir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hər 10 həkimdən təxminən 3-ü peşə fəaliyyətinə xaricdə davam edir. Digər problem, iş yükünün artması və işçi yanma sindromudur. Bu, xidmət keyfiyyətinə və xəstə təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərir. Buna görə, idarəetmənin əsas məqsədi təkcə məhsuldarlığı deyil, həm də işçilərin psixoloji rifahını təmin etmək olmalıdır. Aparılan elmi və praktiki təhlillər göstərir ki, tibbi müəssisələrin dayanıqlı fəaliyyəti üçün insan resurslarının idarə olunması yalnız idarəetmə funksiyası deyil, strateji inkişaf prioritetidir. Bizim mövqeyimizə görə, Azərbaycanda səhiyyə sistemində insan resurslarının idarə olunması daha çox tədris-təcrübə inteqrasiyası prinsipi əsasında qurulmalıdır. Yəni tibb universitetləri ilə xəstəxanalar arasında əlaqə gücləndirilməli, gənc mütəxəssislər real iş şəraitinə uyğun şəkildə hazırlanmalıdır. Eyni zamanda, rəqəmsal idarəetmə alətlərinin tətbiqi-elektron işçi profilləri, avtomatlaşdırılmış iş yükü balansı, onlayn təlim platformaları - səhiyyə müəssisələrinin insan resurslarının idarəetməsində şəffaflığı və effektivliyi artıracaq. Beləliklə, insan faktoru tibbi xidmətin keyfiyyətinin və etibarlılığının əsas təminatçısına çevriləcəkdir. Rəqəmsal idarəetmənin tətbiqi və davamlı təlim proqramlarının genişləndirilməsi kadr səmərəliliyini artıran amillərdir. Dünya səhiyyə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

təşkilatının hesabatına görə, səhiyyə müəssisələrində davamlı peşəkar inkişaf proqramlarına cəlb olunan işçilərin xidmət keyfiyyətinə müsbət təsiri 25-30% arasında dəyişir. Bu onu göstərir ki, insan resurslarının inkişafına yönəlmiş strategiyalar həm işçi məmnuniyyətini, həm də pasiyent məmnuniyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır. Fikrimizcə, Azərbaycanda səhiyyə sisteminin inkişafı üçün yalnız kadr sayını artırmaq kifayət deyil. Əsas diqqət kadrların motivasiyası, peşəkar inkişaf imkanları və iş şəraitinin yaxşılaşdırılması kimi strateji amillərə yönəlməlidir. Xüsusilə gənc mütəxəssislərin sektorda qalmasını təmin etmək üçün əməkhaqqı ilə yanaşı, karyera inkişafı və mənəvi stimullar da nəzərə alınmalıdır. Son illərin statistik göstəricilərinə əsasən, 2020-2024-cü illərdə ölkə üzrə səhiyyə müəssisələrində işçilərin sayı təxminən 12% artmışdır, lakin pasiyentlərin məmnuniyyəti üzrə sorğular göstərir ki, xidmətin keyfiyyəti yalnız 6-7% yaxşılaşmışdır. Bu fərq göstərir ki, yalnız işçi sayını artırmaqla kifayətlənmək kifayət etmir, həmçinin insan resurları strategiyasının keyfiyyətə və motivasiyaya yönəlməsi zəruridir. Beləliklə, statistik təhlillər və alimlərin fikirləri birləşdirildikdə aydın olur ki, səhiyyə müəssisələrində insan resurslarının idarə olunması təkcə personalın seçimi və yerləşdirilməsi ilə kifayətlənməməli, həm də davamlı motivasiya, peşəkar inkişaf və şəffaf idarəetmə mexanizmlərini əhatə etməlidir. Bu yanaşma uzunmüddətli perspektivdə xidmət keyfiyyətini yüksəldir, işçilərin motivasiyasını artırır və səhiyyə sisteminin dayanıqlığını təmin edir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 91-93**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 91-93**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ziyakət Rəsulova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0001-6849-3257
ziyaketresulova@gmail.com

Məktəbəqədəryaşlı uşaqların riyazi təfəkkürünü inkişaf etdirən didaktik oyunların səmərəliliyi

Açar sözlər: *məktəbəqədər təhsil, riyazi düşüncə bacarıqları, oyun vasitəsilə öyrənmə, didaktik fəaliyyətlər, riyazi anlayışın formalaşması, təlim motivasiyası*

Keywords: *preschool education, mathematical thinking skills, learning through play, didactic activities, formation of mathematical concepts, learning motivation*

Məktəbəqədər dövr uşaqların dünyanı ilk dəfə dərk etdiyi, əşyalar arasında olan əlaqələri öz təcrübəsinə əsaslanaraq başa düşməyə çalışdığı bir mərhələdir. Bu mərhələdə onların riyazi düşüncə tərzinin necə formalaşacağı sonrakı öyrənmə prosesinə ciddi təsir edir. Uşaqlar abstrakt anlayışları çətin qavradıqları üçün riyazi biliklərin onlara çatdırılması daha çox oynaq və həyatla əlaqəli fəaliyyətlər üzərində qurulmalıdır. Məhz bu səbəbdən didaktik oyunlar həm pedaqoqlar, həm də uşaq psixoloqları tərəfindən ən təsirli alətlərdən biri kimi qiymətləndirilir.

Didaktik oyunlarda uşaqlar riyazi məzmunla bilavasitə təmasda olur: əllə toxunur, hərəkət etdirir, qruplaşdırır, müqayisə edir. Bu fəaliyyətlər onların düşünmə prosesini mexaniki əzbərləmədən xilas edir və öyrənməni təbii bir hissəyə çevirir. Uşaq oyunun içində olduğu zaman, diqqəti daha uzun

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

müddət saxlayır, fikrini cəmləyir və riyazi tapşırıqları izah tələb etmədən də dərk etməyə başlayır. Bu da riyazi təfəkkürün ilkin mərhələlərinin formalaşması üçün olduqca vacibdir.

Riyazi məzmunlu oyunların ən böyük üstünlüklərindən biri odur ki, oyunlar uşağı abstrakt anlayışlarla üz-üzə qoymur. Əksinə, riyazi ideyalar əşya və situasiyaların içində gizlədilir. Məsələn, uşaqlar müxtəlif əşyaları ölçüsünə görə düzəndə ölçmə anlayışının, əşyaları rənginə və formasına görə ayırdıqda təsnif etmə bacarığının, ardıcıllıqla yerləşdirdikdə isə sıralama məntiqinin ilk nümunələrini qazanırlar.

Bu fəaliyyətlər kiçik yaş qruplarında təfəkkürün açılmasını sürətləndirir, çünki öyrəndikləri şeylər real hərəkətlərlə bağlı olur. Bu oyunların metodik tərəfi də çox önəmlidir. Uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun seçilmiş oyunlar onlarda həm öyrənmə marağını, həm də riyazi düşünmə tərzini dəyişdirir. Təcrübələr göstərir ki, oyunla verilən riyazi tapşırıqlar uşaqlarda çətinlik deyil, maraq yaradır.

Uşaq tapşırığı səhv etsə belə, oyunun axarı ona yenidən cəhd imkanı verir və bu proses onun özünə inamını da gücləndirir. Bu yanaşma həm biliklərin dərinləşməsinə, həm də müstəqil düşünmə bacarığının inkişafına şərait yaradır.

Əyani müşahidələr sübut edir ki, davamlı şəkildə didaktik oyunlara cəlb olunan uşaqlar riyazi məsələlərə daha çevik yanaşır, məkan obrazlarını daha yaxşı təsəvvür edir və verilən situasiyalarda daha uyğun həll yolları tapırlar.

Həmçinin, oyun zamanı uşaqlar qrup şəklində fəaliyyət göstərdikləri üçün sosial bacarıqları da inkişaf edir. Bu xüsusiyyətlər gələcəkdə məktəb mühitinə uyğunlaşma prosesini xeyli asanlaşdırır.

Ümumiləşdirilmiş şəkildə demək olar ki, didaktik oyunlar məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda riyazi təfəkkürün inkişafı üçün təkcə əlavə vasitə deyil, əvəzolunmaz metodologiyadır. Oyunlar

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

uşağın düşüncə prosesini hərəkətə gətirir, onu aktiv öyrənməyə sövq edir və riyazi anlayışların həyati məntiqini daha aydın göstərir. Bu səbəbdən məktəbəqədər təlim proqramlarında didaktik oyunların xüsusi yer tutması həm pedaqoji baxımdan, həm də uşaq inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ceyhun Məmmədov
Azərbaycan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0006-9720-1766
comammadov@gmail.com

Bankların kapitallaşmasının iqtisadi artımın sürətləndirilməsində rolu

Açar sözlər: *kapitallaşma, bank kapitalı, maliyyə sabitliyi, iqtisadi artım, kapital artımı*
Keywords: *capitalization, bank capital, financial stability, economic growth, capital increase*

Hazırda bankların maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi Mərkəzi Bank tərəfindən təsdiqlənmiş hesabat formaları vasitəsilə həyata keçirilir. Bu formalar bankın gəlirliliyi, likvidliyi, risk səviyyəsi və kapital adekvatlığı kimi göstəriciləri əhatə edir. Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilən bu təsnifat bank sistemində maliyyə dayanıqlığının qorunmasına, həmçinin, iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə imkan verir. Bankların fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən biri mənfəət əldə etmək olsa da, iqtisadi sabitliyin və davamlı artımın təminində onların rolu daha genişdir. Məhz bu səbəbdən bank sektorunun kapitallaşması məsələsi hazırkı iqtisadi şəraitdə xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Bank kapitallaşmasının iqtisadi əhəmiyyəti. Bank sisteminin kapitallaşma səviyyəsi ölkə iqtisadiyyatının sabitliyini və artım potensialını müəyyən edən əsas göstəricilərdən biridir. Kifayət qədər kapitallaşmaya malik olmayan banklar iqtisadiyyata lazımi həcmdə kredit resursları yönləndirə bilmir, nəticədə investisiya aktivliyi azalır və iqtisadi inkişaf tempi zəifləyir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Bankların zəif kapitallaşması həm bank sektorunun özünə, həm də bütövlükdə makroiqtisadi sabitliyə mənfi təsir göstərir. Belə vəziyyət kredit böhranı, likvidlik çatışmazlığı, investisiya axınının azalması, eləcə də ölkənin beynəlxalq reytinqlərinin pisləşməsi ilə nəticələnə bilər. Əksinə, kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi bankların maliyyə dayanıqlığını artırır, riskləri azaldır və kreditləşmə imkanlarını genişləndirir. Bu öz növbəsində, real sektorun maliyyələşməsini təmin etməklə iqtisadi artımı stimullaşdırır.

Kapitallaşmanın nəzəri və praktik aspektləri. İqtisadi ədəbiyyatda "kapitallaşma" anlayışı müxtəlif mənalarda işlədilir. Bəzi tədqiqatçılar onu bankın bazar dəyəri və ya səhmlərinin qiyməti ilə əlaqələndirir, digərləri isə kapitalın risklərə qarşı adekvatlığını əsas meyar kimi qəbul edir. M.Bağırovun fikrincə, bank əməliyyatlarının səmərəli həyata keçirilməsi üçün kapitalın struktur və mənbələrinin düzgün idarə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. O, kapitalı bankın dayanıqlığının və rəqabət qabiliyyətinin əsas təminatçısı hesab edir. Bu baxışa əsaslanaraq demək olar ki, kapitalın idarə edilməsində səmərəlilik yalnız daxili resursların deyil, həm də xarici investisiya cəlb edilməsinin düzgün balansı ilə mümkündür. A.Abbasov və S.Abbasov isə qeyd edirlər ki, maliyyə biznesində kapitallaşma səviyyəsi bankların riskə meyilliliyini, gəlirlilik səviyyəsini və kredit potensialını birbaşa müəyyən edir. Onların yanaşmasına əsasən, kapitalın artırılması sadəcə normativ tələblərin yerinə yetirilməsi deyil, həm də bankların bazarda mövqeyini gücləndirən strateji addımdır. Müəlliflərin bu mövqeyi ilə razılaşaraq demək olar ki, kapitallaşma bankların innovativ inkişafına, rəqəmsallaşmaya və yeni maliyyə məhsullarının tətbiqinə şərait yaradır. O.Kovalenko bank maliyyə menecmenti baxımından kapitallaşmanı ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin əsas dayaqlarından biri kimi qiymət-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

ləndirir. Onun fikrincə, kapitallaşmanın yetərsizliyi sistemli riskləri gücləndirir, dövlətin maliyyə sabitliyini təhdid edir. Müəllif şəffaflıq və dövlət-biznes maraqları arasında tarazlığın qorunmasının vacibliyini də vurğulayır. Bu yanaşma ilə tam razılaşmaq olar, çünki şəffaflıq və məsuliyyət prinsipləri bank kapitallaşmasının dayanıqlı və etibarlı şəkildə həyata keçirilməsini təmin edir. R.Vovçenko bank sektorunun restrukturizasiyası, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətində daha aktiv rol oynamasının maliyyə sabitliyinə müsbət təsir göstərəcəyini bildirir. Bu yanaşmaların ümumi məğzi ondan ibarətdir ki, bank kapitalı təkcə maliyyə resursu deyil, həm də iqtisadi təhlükəsizliyin qoruyucusudur.

Beləliklə, göstərilən alimlərin fikirləri əsasında belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, bank kapitallaşması sadəcə maliyyə göstəricisi deyil, həm də iqtisadi sabitliyin, makroiqtisadi təhlükəsizliyin və sosial rifahın qorunması üçün mühüm alətdir. Müəllifin mövqeyinə görə, Azərbaycanın bank sektorunda kapitallaşmanın daha səmərəli təmin edilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlər vacib hesab olunur: - kapitalın keyfiyyətinin artırılması: yalnız həcmin deyil, kapitalın strukturunda dayanıqlı elementlərin (məsələn, əsas kapitalın) payının artırılması vacibdir; - konsolidasiya və inteqrasiya siyasəti: zəif kapitallaşmış bankların birləşməsi maliyyə sabitliyini gücləndirə bilər; - şəffaflıq və korporativ idarəetmə: maliyyə hesabatlılığının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması investor etimadını artırar; - dövlətin dəstək mexanizmləri: kapital bazarlarının inkişafı, IPO və digər kapital cəlbi formalarının təşviqi bank kapitallaşmasını uzunmüddətli əsasda təmin edə bilər.

Yekunda demək olar ki, bankların kapitallaşması yalnız bank sektorunun deyil, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın sabit və

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

dayanıqlı inkişafının mühüm mühərrikidir. Güclü kapital bazası iqtisadi artımı sürətləndirən əsas institusional təməllərdən biridir. Bank kapitalının artırılması bir sıra daxili və xarici amillərlə müəyyən edilir. Əsas amillərə aşağıdakılar daxildir: - bank fəaliyyətinin miqyasının genişləndirilməsi və yeni xidmətlərin tətbiqi; - normativ kapital adekvatlığı tələblərinə uyğunlaşma ehtiyacı; - bank məhsullarının keyfiyyətinin pisləşməsi ilə əlaqədar risklərin artması; - kapitalın həcmi ilə bazar riskləri arasında tarazlığın pozulması; - əlavə kapital mənbələrinin cəlb edilməsinin məhdudluğu; - etibarlılığın və rəqabət qabiliyyətinin artırılması tələbi; - fəaliyyətin şaxələndirilməsinə olan ehtiyac.

Bundan əlavə, bank sektorunun kapitallaşma səviyyəsi ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti, pul-kredit siyasəti, qanunvericilik bazası və maliyyə bazarlarının inkişaf dərəcəsi ilə sıx bağlıdır. Bank kapitalının artırılmasının əsas yollarından biri yeni səhmlərin buraxılması və əlavə investorların cəlb edilməsidir. Lakin bu proses çox vaxt çətinliklərlə müşayiət olunur, çünki potensial investorlar bankın real maliyyə vəziyyətini və gəlirlilik perspektivlərini obyektiv qiymətləndirə bilmirlər. Alternativ üsul kimi bankların konsolidasiyası – yəni birləşmə və satınalma prosesləri – son illərdə daha geniş yayılmışdır. Bu, bankların maliyyə potensialını gücləndirməyə, riskləri diversifikasiya etməyə və xidmət çeşidini artırmağa imkan verir. Konsolidasiya nəticəsində əməliyyat xərcləri azalır, faiz siyasəti daha elastik olur və borcalanlar üçün kredit şərtləri yaxşılaşır. Eyni zamanda, bank kapitallaşmasının daxili mənbələri – yəni mənfəətin yenidən investisiyası, ehtiyat fondlarının artırılması və risklərin idarə olunması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi də mühüm əhəmiyyət daşıyır.

2020-2024-cü illər üzrə aparılmış statistik təhlil göstərir ki, Azərbaycanda bank sektorunun ümumi kapitalı 2020-ci ildə 4,5

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

milyard manat idisə, 2024-cü ildə bu rəqəm 7,2 milyard manata yüksəlib, yəni 60%-ə yaxın artım müşahidə olunub. Eyni dövrdə kredit portfeli 34%-lik artımla iqtisadi aktivliyin genişlənməsinə səbəb olub. Bu göstəricilər sübut edir ki, kapitallaşmanın güclənməsi bankların maliyyə dayanıqlığını artırmaqla yanaşı, iqtisadi artımı da stimullaşdırır. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, bankların kapitallaşması iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvələrindən biridir. Kifayət qədər kapitala malik olan banklar yalnız öz maliyyə sabitliyini deyil, həm də ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin edə bilirlər. Kapitalın adekvat səviyyəsi bankların risklərə qarşı davamlılığını artırır, kreditləşməni genişləndirir və investisiya axınlarını stimullaşdırır.

Ümumilikdə, bank sektorunun kapitallaşması iqtisadi artımın əsas drayverlərindən biridir. Kifayət qədər kapital bazası olan banklar iqtisadiyyata uzunmüddətli və stabil maliyyə dəstəyi verə bilir, investisiya axınlarını stimullaşdırır və dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinə töhfə verir. Azərbaycan üçün də bu istiqamətdə əsas prioritetlər kapitalın adekvatlığının artırılması, risk idarəetmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və bank sektorunda şəffaflıq səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Beləliklə, bankların kapitallaşması təkcə maliyyə dayanıqlığının deyil, həm də milli iqtisadi inkişafın strateji dayağıdır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Nazilə Rəsulova
Bakı, Azərbaycan
https://orcid.org/0009-0004-0627-6451
nazilarasulforphd@gmail.com

Müasir təhsil sistemində sinfin idarə olunması problemi məsələləri

Açar sözlər: *sinif idarəolunması, müəllim məsuliyyətləri, şagird-müəllim münasibətləri, sinif qaydaları, sinif iclasları*
Keywords*: classroom management, teacher responsibilities, student-teacher relationships, classroom rules, classroom meetings*

Müasir təhsil sisteminin əsas problemlərindən biri sinif mühitinin düzgün şəkildə qurulmamasıdır. Müəllimlər yeni təlim üsulları, müxtəlif forma və müasir təlim texnologiyalarından istifadə edərkən, sinifdə yaranan xaosun qarşısını almaqda çətinliklərlə üzləşirlər. Sinifdə yaranan xaos təlimin keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir və onu aşağı səviyyəyə endirir. Sinfin düzgün idarə olunması, dərsin keyfiyyətli təşkilinə, müəllim-şagird və şagird-şagird münasibətlərinin sağlam əsasda qurulmasına, öyrənmə prosesinin səmərəli təşkilinə, həmçinin, sinifdaxili qayda və qanunların tətbiqinə şərait yaradır.

Düzgün sinif düzülüşü sinif idarəolunmasının birinci növbəli məsələlərindən hesab olunur. Sinfin düzgün təşkili özündə sinif otağının ümumi təşkili, partaların səmərəli yerləşdirilməsi və şagirdlərin ən effektiv formada oturdulması məsələlərini birləşdirir. İkinci vacib məqam isə müəllimin sinifdəki başlıca vəzifələri ilə bağlıdır. Bir çox müəllim hesab edir ki, müəllimin əsas vəzifələri yalnız tədris və qiymətləndirmədən ibarətdir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Təcrübə göstərir ki, tədris və qiymətləndirməni peşəkar səviyyədə həyata keçirən müəllim belə, sinif idarəolunması məsələlərində çətinliklərlə üzləşə bilər. Müəllimin şagirdlərini yaxından tanıması və onların fərdi xüsusiyyətləri barədə məlumatlı olması sinfin düzgün təşkili üçün mühüm şərtlərdəndir. Sinifdə meydana gələ biləcək problemlərin aradan qaldırılması birbaşa müəllimin dərs ilinin əvvəlində şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirdiyi qaydalar və sinif müqavilələri ilə bağlıdır (Marzano, Marzano, Pickering, 2003). Dərs ilinin əvvəlində müəllim və şagirdlərin eyni hüquqlu şəkildə müəyyən etdiyi maddələrdən ibarət sinif müqaviləsi hazırlanır və hər iki tərəfin imzası ilə təsdiqlənir. Bu halda şagird, özünün də iştirakı ilə müəyyən edilmiş müqaviləyə riayət etmək barədə məsuliyyət daşıyır (Emmer, Evertson, 2017). Sinif qaydaları öncədən müəyyən edilir və sinfin görünən hissəsinə asılır. Bu qaydalar əsasən üç kateqoriyaya bölünür: 1.Pozulmasına müəyyən qədər icazə verilən, lakin müəyyən olunmuş həddi keçdikdə cəza tədbiri tətbiq edilən qaydalar; 2.Pozulduğu halda cəza tədbiri öncədən şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilən qaydalar; 3.Heç bir halda pozulmasına icazə verilməyən və pozulduğu halda şagirdin qəyyumu və ya məktəb rəhbərliyinə məlumat verilən qaydalar. İkinci kateqoriyaya aid qaydaların pozulması hallarında sinif iclasları təşkil olunur və bütün siniflə birgə müzakirələr aparılır. Beləliklə, müəllim və şagirdlərin birlikdə müəyyənləşdirdiyi sinif qaydaları sinif idarəolunmasının vacib komponentlərindən biri hesab edilir.

Tezisdə qeyd olunan məsələlər birlikdə sinif idarəolunmasının bütünlüyünü təşkil edir. Tezisdə qeyd olunan məqamlara diqqət edən müəllim sinifdə yaranan problemləri böyük faizdə aradan qaldıracaq. Beləliklə, müəllim təhsilalanların xüsusiyyətlərinə uyğun metod və texnikalardan yerində istifadə edə bilir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ədəbiyyat

1. Emmer, E.T., Evertson, C.M. (2017). *Classroom Management for Middle and High School Teachers (10th ed.).* Pearson.
2. Marzano, R.J., Marzano, J.S., Pickering, D.J. (2003). *Classroom Management That Works: Research-Based Strategies for Every Teacher*. ASCD.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Natəvan Məmmədli
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-9169-8482
memmedlinatavan234@gmail.com

Tələbələrin asudə vaxtının optimal təşkili

Açar sözlər: *asudə vaxt, optimal təşkiletmə, fəaliyyət növləri, klublar, ekskursiyalar*
Keywords: *leisure time, optimal organization, types of activities, clubs, excursions*

Universitetdə təhsil alan tələbələrin dərsdən sonra asudə vaxtının düzgün təşkili onların həyatında mühüm yer tutur. Asudə vaxt zamanı tələbələr daha çox istirahətə vaxt ayırır. Çünki universitetdə dərs zamanı əldə edilən bilik, informasiya bolluğu, tələbələrdə zehni yorğunluğa səbəb olur və nəticədə, tələbələrdə digər fəaliyyətlə məşğul olma həvəsini azaldır. Asudə sözünün hansı mənalar ifadə etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Asudə sözü "bikar, rahat, arxayın, işi olmayan, qayğısız" kimi başa düşülür. İkinci olaraq optimal təşkiletmə dedikdə isə "ən müvafiq, ən əlverişli, ən münasib" mənasında izah edilir. Bu fikirlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, tələbələr boş, asudə vaxtlarını elə dəyərləndirməlidirlər ki, yaranan bu vaxt ən əlverişli şəkildə dəyərləndirilsin. Universitetə daxil olunan ilk andan etibarən tələbələrin həyatında bir çox dəyişikliklər baş verir. Bir qrup tələbə hər hansı bir rayondan Bakıya və ya digər bölgələrə təhsil almağa gəlir. Daimi yaşayış yerini dəyişmək məcburiyyətində qalır və tam adaptə ola bilmədiyi üçün vaxtı necə idarə edəcəyini bilmir və yaxud abituriyentlik dövrü bitdiyi üçün tələbələrdə kifayət qədər asudə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

zaman qalır. Çünki universitetə qəbul imtahanı dövründə abituriyentlər təyin olunmuş vaxt üzrə imtahanlara hazırlaşırdılar və buna görə də, əlavə vaxt demək olar ki, yaranmırdı. Lakin universitet həyatı bu dövrdən olduqca fərqlənir. Universitetdə dərslər bitdikdən sonra tələbələr qalan vaxtı necə dəyərləndirəcəklərini bilmirlər. Bu problem xüsusən 17-19 yaş aralığı tələbələrdə müşahidə olunur.

Tələbəlik elə bir dövrdür ki, bu dövrdə onların sosial fəallığı pik nöqtədə müşahidə olunur. Bu dövrdə tələbələrin xarakteri zaman keçdikcə formalaşır və artıq "mən nə istəyirəm?" - düşüncəsi yaranır. Həmçinin, bu dövr tələbələrin intellektinin, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin yarandığı və formalaşdığı bir dövrdür. Bu baxımdan tələbənin müvafiq olaraq fəaliyyət növləri ilə məşğul olması həmin sahələrdə inkişaf səviyyəsini yüksəldir, ahəngdarlığı təmin edir. Professor F.Rüstəmovun fikrincə, ali məktəb həyatında ictimai, bədii, texniki fəaliyyət, idraki fəaliyyət, kommunikativ fəaliyyət, idman fəaliyyəti ilə məşğul olmaq tələbənin şəxsi inkişafını təmin edən əsas fəaliyyət növləridir. Tələbələrin bu cür fəaliyyət növlərinə qarşı marağın oyadılması onlarda şəxsi fəallığın inkişafına zəmin yaradır, təkmilləşməsinə kömək edir. Buna görə də ali təhsil müəssisələri təhsil alan gənclərə yalnız bilik axını etməməli, onları müxtəlif fəaliyyətlərə də cəlb etməlidir. Tələbələrin optimal fəaliyyət növü seçimində individual yanaşma önəm kəsb edir. Bütün tələbələr eyni fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilməz və yaxud sırf rəhbərliyin göstərişi ilə tələbələr ancaq elmi fəaliyyətlə məşğul olmaq məcburiyyətində deyil. Tələbələrin maraqlandığı fəaliyyət növünü müəyyənləşdirmək üçün xüsusi sorğular keçirilə bilər. Məsələn, bir qrup tələbənin musiqiyə, incəsənətə marağı ola bilər. Bu baxımdan universitetlərdə bu cür istedadı olan tələbələri üzə çıxarmaq üçün xüsusi komissiyalar və seçim yarışmaları keçirilməlidir. Azərbaycan

universitetlərindən biri olan UNEC-də “Gənclər” klubu mahnı müsabiqəsi keçirilmişdir. 8 tələbə iki mərhələ üzrə keçirilən müsabiqədə səslərini sınamış, münsiflər heyətinin dəyərləndirməsini dinləmişdirlər. İlk üç yer qalibi müəyyənləşdirilərək diplomlar təqdim olunmuşdur. Bu cür fəaliyyət növü tələbənin asudə vaxtını daha optimal təşkil etməsinə kömək edir və özünəifadə bacarığının inkişaf etməsinə zəmin yaradır. Tələbələrin psixologiyası bir-birindən olduqca fərqlənir. Bir qrup tələbə incəsənətə, bədii yaradıcılığa maraq göstərdiyi təqdirdə digər tələbələr isə gəzinti, ekskursiya tipli fəaliyyətlərə maraq göstərirlər. Lakin bu cür ekskursiyaların tələbələr üçün faydalı və öyrədici xarakter daşımasına akademik məsləhətçilər-tyutorlar xüsusi diqqət yetirməlidir. Məsələn, ADPU MBA proqramı üzrə “Biznesin təşkili və idarə edilməsi (təhsilin təşkili və idarə edilməsi)” ixtisaslaşmasının I kurs magistrantları üçün “132-134 nömrəli Təhsil Kompleksinin strateji və optimal idarəetmə təcrübəsinin öyrənilməsi” mövzusunda master-klass (dərs-görüş) keçirilmişdir. Təşkil edilən bu görüşdə direktor Təhsil Kompleksinin fəaliyyəti, maddi-texniki bazası, məktəbin strateji və optimal idarəetmə təcrübəsi, icra olunan beynəlxalq layihələr, burada əldə olunan yüksək nailiyyətlər və məktəbin şagirdlərinin, məzunlarının uğurlu nəticələri haqqında magistrantlara ətraflı məlumat vermişdir. Həmçinin, magistrantların maraqlandığı suallar səsləndirilmiş və suallar ətrafında qarşılıqlı müzakirələr aparılmışdır. Nəticə etibarilə bu cür fəaliyyətlər tələbələrə cəmiyyətdə daim fərd olduğunu xatırladır. Tələbələr unutmamalıdır ki, əsas amil asudə vaxtın optimal təşkilinə məcburiyyət prinsipi ilə deyil, könüllülük prinsipi ilə yanaşmasıdır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Emin Əsədli
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0009-6345-6914
eminsdli722@gmail.com

Sahibkarlıq müəssisələrinin idarə olunmasında beynəlxalq təcrübənin tətbiqi

Açar sözlər: *iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, müasir texnologiyalar, sahibkarlıq müəssisələri, idarəetmə modelləri, maliyyə*
Keywords: *economic diversification, modern technologies, entrepreneurial enterprises, management models, finance*

Sahibkarlıq müəssisələrinin idarə olunmasında beynəlxalq təcrübənin tətbiqi müasir dövrdə qlobal bazarda rəqabətə davamlı olmaq və müvəffəqiyyət əldə etmək üçün ən əhəmiyyətli amillərdən biridir. İqtisadiyyatın qloballaşması və dünya bazarlarının daha mürəkkəb hala gəlməsi ilə birlikdə, ölkələrin və müəssisələrin beynəlxalq təcrübələrə müraciət etməsi artıq zəruri olmuşdur. Sahibkarlıq fəaliyyətinin optimallaşdırılması yeni biznes modellərinin tətbiqi, idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi, müasir texnologiyaların və innovasiyaların tətbiqi, beynəlxalq təcrübələrin tətbiqi ilə mümkün olur. Beynəlxalq təcrübənin tətbiqi yerli sahibkarlara qlobal iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun strategiyalar formalaşdırmağa və bu strategiyalarla müvəffəqiyyətli nəticələr əldə etməyə kömək edir.

Beynəlxalq təcrübələrdə idarəetmə modelləri sahibkarlıq müəssisələrinin inkişafı üçün çox vacibdir. Müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan idarəetmə strukturları müəssisələrin fəaliyyətinin daha effektiv və məqsədli olmasını təmin edir. Məsələn, ABŞ-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

da geniş yayılmış açıq idarəetmə modeli müəssisə daxilində şəffaflıq və kollektiv qərar qəbuletmə proseslərinə imkan yaradır. Bu modelin əsas üstünlükləri müəssisənin daxilindəki müxtəlif tərəflərin (işçilər, menecerlər və müştərilər) qərar qəbuletmə proseslərinə qatılmasıdır. Nəticədə bu yanaşma iş mühitində əməkdaşlıq, əməkdaşların motivasiyası və iş yerində yüksək məhsuldarlıq təmin edir. Bu idarəetmə modeli müəssisənin daha çevik olmasına və bazar dəyişikliklərinə daha sürətli uyğunlaşmasına da imkan verir. Avropa ölkələrində isə daha çox mərkəzləşdirilmiş idarəetmə modelləri tətbiq edilir. Bu model müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən mərkəzdən idarə olunmasına əsaslanır və fəaliyyətlər daha ciddi planlaşdırılır. Bu model şirkətin resurslarını və əməliyyatlarını daha səmərəli idarə etməyə imkan yaradır, lakin bəzən qərarların qəbul edilməsi prosesi daha yavaş ola bilər. Mərkəzləşdirilmiş idarəetmə xüsusilə böyük şirkətlər üçün effektiv olsa da, bazar tələblərinə tez uyğunlaşmağı tələb edən kiçik və orta müəssisələr üçün uyğun olmaya bilər.

Beynəlxalq təcrübələrdə innovasiyalar və müasir texnologiyalar biznes idarəetməsində böyük rol oynayır. ABŞ və Avropada texnologiya mərkəzləri və startap ekosistemlərinin inkişafı sahibkarlara daha çevik və müasir texnologiyalarla iş proseslərini təkmilləşdirmək imkanı verir. Silikon Vadisi texnoloji inkişaf və rəqəmsal innovasiya sahəsində dünya lideridir. Bu mərkəzdəki şirkətlər, yeni ideyalar üzərində işləyir, texnologiyaları tətbiq edərək iş proseslərini sürətləndirir və məhsuldarlığı artırırlar. Eyni zamanda, Yaponiyada tətbiq olunan texnoloji yanaşmalar yüksək texnologiyalı istehsal sistemlərinin və avtomatlaşdırma texnologiyalarının istifadə olunduğu innovativ iş mühitlərini yaratmışdır. Yaponiyanın sənaye parkları və yüksək texnologiyalı fabriki, iş yerində məhsuldarlığı artırır və iş proseslərinin avtomatlaşdırılmasına kömək edir. Bu yanaş-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

maların tətbiqi sahibkarlara rəqabət üstünlüyü təmin edir və işçilərin əməyini daha səmərəli hala gətirir. Azərbaycanda isə rəqəmsal transformasiya və müasir texnologiyaların tətbiqi sahibkarlıq mühitinin inkişafı üçün çox vacibdir. Müasir texnologiyaların tətbiqi müəssisələrə daha effektiv əməliyyatlar aparmağa, məhsul və xidmətləri optimallaşdırmağa və rəqabətə davamlı olmağa kömək edəcəkdir. Beynəlxalq təcrübələr maliyyə strategiyalarının və investisiya cəlb etmə mexanizmlərinin biznesin dayanıqlı inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. ABŞ və Avropa ölkələrində sahibkarlıq müəssisələri üçün müxtəlif maliyyə resurslarının mövcudluğu geniş yayılmışdır. Məsələn, risk kapitalı və startapların maliyyələşdirilməsi üçün verilən dəstək yeni bizneslərin inkişafını sürətləndirir və onları bazara çıxarmağa imkan verir. Risk kapitalı yüksək riskli, amma gələcəkdə böyük potensiala malik olan biznes layihələrinin inkişafına imkan yaradır. Azərbaycanın sahibkarlıq mühiti də beynəlxalq maliyyə modelləri ilə təkmilləşdirilməli və investisiya mühiti yaxşılaşdırılmalıdır. Dövlətin təqdim etdiyi vergi güzəştləri və maliyyə dəstəyi proqramları, yerli biznesləri təşviq edir və onların inkişafına təkan verir. Lakin xarici investisiyaların cəlb edilməsi və maliyyə resurslarının artırılması üçün daha çox təşviqedici tədbirlər görülməlidir. Azərbaycanda beynəlxalq təcrübələrin tətbiqi kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun inkişafını təmin etmək və ölkə iqtisadiyyatını şaxələndirmək üçün mühüm addımlardır. Azərbaycanda da bu beynəlxalq təcrübələrin tətbiqi, sahibkarlığın inkişafına, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və ümumilikdə daha dayanıqlı biznes mühitinin yaradılmasına təkan verə bilər. Beynəlxalq təcrübə ilə yerli bazara uyğunlaşdırılmış idarəetmə yanaşmaları, ölkə iqtisadiyyatının daha rəqabətədavamlı olmasını təmin edəcəkdir. Nəticədə, bu yanaşmalar həm yerli, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, yeni iş sahələrinin yaranmasına və

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Azərbaycanın qlobal bazarda daha güclü yer tutmasına səbəb olacaqdır.

Beynəlxalq təcrübələrin sahibkarlıq müəssisələrinin idarə olunmasında tətbiqi ölkə iqtisadiyyatının inkişafını, sahibkarlığın müasir texnologiyalara uyğunlaşdırılmasını və rəqabətə davamlı olmasını təmin edəcəkdir. Müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan idarəetmə modelləri, innovasiya yanaşmaları və maliyyə strategiyalarının yerli bazara uyğunlaşdırılması, Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə və daha rəqabətə davamlı bir biznes mühitinin formalaşdırılmasına kömək edəcəkdir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 109-111**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 109-111**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Bəlqız Musayeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0008-3119-4334
musayevabalqiz@gmail.com

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin şagird nailiyyətlərinin formalaşmasında rolu

Açar sözlər: *məktəbdaxili qiymətləndirmə, təlim keyfiyyəti, formativ qiymətləndirmə, summativ qiymətləndirmə, şagird motivasiyası, özünüqiymətləndirmə, tənqidi düşünmə, müasir təhsil, pedaqoji qərarvermə*

Keywords: *school-based assessment, learning quality, formative assessment, summative assessment, student motivation, feedback, self-assessment, critical thinking, modern education, pedagogical decision-making*

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər məktəbdə təlimin təşkilinə, dərs prosesinə və qiymətləndirməyə yeni baxış formalaşdırır. Artıq qiymətləndirmə əvvəlkindən fərqli olaraq yalnız bilginin ölçülməsi kimi qəbul edilmir. Təhsil mühitində kompetensiya yönümlü yanaşmanın güclənməsi qiymətləndirməni daha funksional və inkişafyönlü bir vasitəyə çevirir. Bu baxımdan məktəbdaxili qiymətləndirmə təlim prosesinin ayrılmaz hissəsi kimi müəllimə də, şagirdə də öyrənmənin real vəziyyətini anlamağa imkan yaradır. Bu cür qiymətləndirmənin əsas üstünlüyü şagirdi öyrənmənin passiv müşahidəçisi yox, fəal iştirakçısı etməsidir. Şagird yalnız nəticəyə görə qiymətləndirilmir; o, həm də öz öyrənmə prosesini dərk edir, irəliləyişini müşahidə edir və hansı sahədə inkişaf etməli olduğunu anlayır. Bu gün müəllimin rolu dərsi sadəcə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

izah etməkdən ibarət deyil. Müəllim həm də şagirdin öyrənmə yolunu müşahidə edən, ona davamlı rəy verən və öyrənməni istiqamətləndirən şəxsdir. Dərs zamanı müəllim şagirdlərin cavablarına, tapşırıqların icrasını və iştiraka əsaslanaraq dərsin tempini, izahatın çətinlik səviyyəsini və tətbiq etdiyi metodları dəyişdirə bilir. Əslində, bu proses qiymətləndirmədən çox, müəllimin dərsin gedişinə uyğun dinamik qərarverməsidir. Məktəbdaxili qiymətləndirmənin şagir nailiyyətinə təsiri geniş və çoxşaxəlidir. İlk növbədə, o, şagirdin öz öyrənmə vəziyyəti ilə bağlı ardıcıl məlumat almasını təmin edir. Şagird dərhal anlayır ki, nəyi düzgün edir, nədə çətinlik çəkir və hansı bacarıqlar üzərində işləməlidir. Bu isə şagirdin təlimə daha məsuliyyətli və məqsədyönlü yanaşmasına səbəb olur. Şagirdin öyrənmə prosesinə şüurlu şəkildə qoşulması təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Məktəbdaxili qiymətləndirmə də şagird motivasiyasını artıran ən güclü faktorlardan biridir. Şagird yalnız imtahan nəticəsinə əsaslanan qiymətləndirmədə çox vaxt stress yaşayır və öyrənmədən həvəssizləşə bilir. Amma dərs zamanı aldığı müntəzəm və məqsədyönlü geribildirim onun özünə inamını gücləndirir, zəhmətinin görünməsini təmin edir və öyrənməyə maraq yaradır. Xüsusilə formativ qiymətləndirmə zamanı şagird başa düşür ki, səhv öyrənmənin qarşısını alan yox, öyrənməni irəli aparan amildir. Bu yanaşma şagirdin emosional rahatlığını artırır və onu dərsdə daha fəal edir. Məktəbdaxili qiymətləndirmə həm də müəllim-şagird münasibətlərini möhkəmləndirir. Müəllim şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini və öyrənmə ehtiyaclarını daha yaxşı tanıyır, buna uyğun fərdiləşdirilmiş tapşırıqlar və metodlara yer verir. Bu, təlimdə ədaləti və bərabərliyi artırır. Qiymətləndirmənin həm summativ, həm də formativ elementləri özündə birləşdirməsi isə təhsil prosesinin obyektivliyini gücləndirir. Şagird yalnız test və imtahanlara görə deyil, ilboyu gördüyü işlərə,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

fəaliyyətinə, təqdimatına, layihələrinə və gündəlik iştiraka görə də qiymətləndirilir. Bunun nəticəsində şagirdin bilik və bacarıqları daha dolğun görünür. Nəhayət, məktəbdaxili qiymətləndirmə şagirdin tənqidi düşünmə və özünüqiymətləndirmə bacarıqlarının formalaşmasına mühüm təsir göstərir. O, öz öyrənmə strategiyalarını təhlil etməyi və daha yaxşı nəticəyə doğru hansı addımları atmalı olduğunu müəyyənləşdirməyi öyrənir. Bu isə müasir təhsilin əsas prinsiplərindən olan şagirdyönümlü yanaşmanın mahiyyətini təşkil edir. Ümumilikdə, məktəbdaxili qiymətləndirmə təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində ən mühüm amillərdən biridir. O, həm psixoloji, həm pedaqoji, həm metodoloji baxımdan öyrənməni gücləndirir və təhsil prosesinə müsbət təsir göstərir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Qoşqar Haşımzadə
Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0006-4430-6353
qowqar0048@gmail.com

Pedaqoji ədəbiyyatda çeviklik qabiliyyətinin formalaşmasının nəzəri aspektləri

Açar sözlər: *çeviklik qabiliyyəti, motor və idrak inkişafı, pedaqoji yanaşmalar, fiziki tərbiyə metodları, fərdi və yaş xüsusiyyətləri*

Keywords**:** *agility skills, motor and cognitive development, pedagogical approaches, physical education methods, individual and age-specific characteristics*

Çeviklik anlayışı pedaqoji və idman psixologiyası sahəsində çoxkomponentli kateqoriya kimi qiymətləndirilir və insanın dəyişən xarici və daxili şəraitə sürətlə adaptasiya olma bacarığı ilə birbaşa bağlıdır. Pedaqoji elmlərdə çeviklik yalnız fiziki keyfiyyət kimi deyil, həm də motor fəaliyyətin idarə olunması və idrak proseslərinin inteqrasiyası kimi nəzərdən keçirilir. Bu baxımdan çeviklik qabiliyyəti şagirdlərin motor mədəniyyətinin, diqqət və qavrayış bacarıqlarının inkişafında həlledici rol oynayan atribut kimi çıxış edir. Sovet və rus pedaqoji məktəb-lərində çeviklik qabiliyyəti ən çox motor koordinasiya və reaksiya sürəti ilə əlaqələndirilmişdir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, çeviklik yalnız istiqamət və sürət dəyişmə bacarığı deyil, həm də hərəkət planının operativ dəyişdirilməsi və optimal hərəkət strategiyasının seçilməsi prosesidir. Bu yanaşma xüsusilə məktəb yaşlı uşaqların fiziki tərbiyəsində əhəmiyyətli olmuşdur,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

çünki onların neyromuskulyar sisteminin elastikliyi və adaptasiya potensialı yüksəkdir.

Müasir pedaqoji ədəbiyyatda çeviklik daha geniş konsept kimi nəzərdən keçirilir. Həm fizioloji, həm psixoloji, həm də koqnitiv komponentlər bu qabiliyyətin tərkib hissəsi kimi qəbul olunur. Bu komponentlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə işləyərək şagirdlərin dəyişkən situasiyalarda sürətli və effektiv motor reaksiyalar verməsini təmin edir. Beləliklə, çeviklik pedaqoji kateqoriya olaraq hərəkət bacarıqları ilə idrak proseslərinin inteqrasiyası kimi qiymətləndirilir və məktəb fiziki tərbiyəsinin əsas məqsədlərindən biri hesab olunur.

Klassik pedaqoji məktəblərdə çeviklik qabiliyyəti əsasən motor koordinasiya və hərəkətlərin sürətli dəyişdirilməsi bacarığı kimi qiymətləndirilmişdir. Sovet dövrünün elmi məktəblərində çeviklik yalnız idman fəaliyyətinin göstəricisi kimi deyil, həm də uşaqların gündəlik hərəkət bacarıqlarının təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayan kateqoriya kimi qəbul edilmişdir. Bu baxışa görə, çeviklik yalnız istiqamət dəyişmə sürəti və reaksiya vaxtı ilə ölçülmür, eyni zamanda, hərəkətlərin dəqiqliyi, balansın qorunması və situasiyaya adaptasiya bacarığı ilə sıx bağlıdır.

Matveyev çeviklik anlayışını "motor fəaliyyətin optimal sürətlə həyata keçirilməsi və istiqamət dəyişdirməyə operativ adaptasiya" kimi müəyyən etmişdir. Onun nəzəriyyəsinə görə, çeviklik yalnız fiziki hazırlığın tərkib hissəsi olmaqla kifayətlənmir, həm də motor və psixoloji komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsini tələb edir. Bu yanaşma fiziki tərbiyə sistemində məşqlərin strukturlaşdırılmasını təmin edir və uşaqların neyromuskulyar sisteminin inkişafını stimullaşdırır.

Sovet pedaqoji məktəbində çevikliyin inkişafı üçün mərhələli metodika tətbiq olunmuşdur. Ozolin qeyd edir ki, məktəb yaşlı uşaqlarda çeviklik məşqləri koordinasiya

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

tapşırıqlarının sadədən mürəkkəbə doğru ardıcıllığı əsasında həyata keçirilməlidir. Məsələn, ibtidai məktəb dövründə sadə istiqamət dəyişmə və balans məşqləri, orta məktəb dövründə isə daha mürəkkəb ritmik və çevik hərəkət tapşırıqları tətbiq olunmalıdır. Bu yanaşma çeviklik qabiliyyətinin inkişafını sistemli və davamlı edir.

Platonov isə çevikliyin yalnız motor xüsusiyyət olmadığını, həm də idrak çevikliyini ehtiva etdiyini vurğulayır. O, qeyd edir ki, hərəkət tapşırıqlarında sürətli adaptasiya və optimal qərar qəbul etmə qabiliyyəti çevikliyin vacib göstəriciləridir. Bu yanaşma məktəb fiziki tərbiyəsi üçün pedaqoji-praktik əhəmiyyət kəsb edir, çünki şagirdlərin çeviklik bacarıqları onların oyun və idman fəaliyyətində uğurlu olmasına birbaşa təsir göstərir.

Klassik pedaqoji məktəblər, həmçinin, çeviklik qabiliyyətinin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun formalaşmasını nəzərə almışdır. İbtidai məktəb yaşında sadə koordinasiya və istiqamət dəyişmə məşqlərinə üstünlük verilməli, yeniyetməlik dövründə isə mürəkkəb çeviklik tapşırıqları və sürət-reaksiya inteqrasiyasını tələb edən məşqlər tətbiq olunmalıdır. Bu yanaşma çevikliyin sistemli inkişafının təməlini qoymuş və məktəblərdə fiziki tərbiyə prosesinin elmi əsaslarla təşkil edilməsinə imkan yaratmışdır. Klassik yanaşmalarda çeviklik məşqlərinin oyun və yarış xarakterli olması da vacib amil kimi göstərilmişdir. Belə ki, uşaqlar oyun və praktiki situasiyalar vasitəsilə çeviklik bacarıqlarını daha effektiv öyrənir və tətbiq edirlər. Bu metodika yalnız motor bacarıqları deyil, həm də motivasiya və diqqət yönümlərini inkişaf etdirir. Klassik pedaqoji məktəblərdə çeviklik qabiliyyəti sistemli və mərhələli inkişaf etdirilən, həm motor, həm psixoloji, həm də idrak komponentlərini əhatə edən çoxkomponentli kateqoriya kimi qiymətləndirilmişdir. Bu yanaşma müasir pedaqoji və idman metodikalarının əsasını

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

təşkil edir və məktəb fiziki tərbiyəsində çevikliyin elmi-nəzəri əsaslarını müəyyən etmişdir.

Sovet və müasir rus pedaqoji məktəbləri çeviklik qabiliyyətinə xüsusi diqqət ayırmış və onun inkişafını sistemli şəkildə tədqiq etmişlər. Klassik sovet elmi məktəbində çeviklik təkcə motor keyfiyyət kimi deyil, həm də psixomotor, koordinasiya və idrak prosesləri ilə sıx əlaqəli kateqoriya kimi qiymətləndirilmişdir. Bu baxışa görə, çeviklik yalnız istiqamət dəyişmə və sürət bacarığını əhatə etmir, eyni zamanda situasiyaya adaptasiya, hərəkət planının operativ dəyişdirilməsi və optimal qərar qəbul etmə qabiliyyətini də özündə birləşdirir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 116-120**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 116-120**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Nərmin Səfərəliyeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-0004-2526
sefereliyeva.nermin@icloud.com

Qarabağ mövzulu epik əsərlərdə bədii ifadə vasitələrinin işlənmə məqamları

Açar sözlər: *Qarabağ mövzusu, epik ədəbiyyat, bədii ifadə vasitələri, zəfər poeziyası, milli yaddaş*
Keywords: *Karabakh theme, epic literature, means of artistic expression, victory poetry, national memory*

Qarabağ mövzusu Azərbaycan ədəbiyyatının ən geniş, ən dərin və ən çox işlənən istiqamətlərindən biridir. Bu mövzu təkcə bir coğrafiyanın deyil, həm də xalqın yaddaşının, milli kimliyinin, ağrılarının, sevincinin, qürurunun və mənəvi bütöv-lüyünün ifadəsidir. Ədəbiyyatımızın müxtəlif dövrlərində Qarabağ həm bir nisgil, həm bir ümid, həm də əbədi bir ideya kimi yaradıcı insanların qəlbində yaşamış, əsərlərində bədii həqiqətə çevrilmişdir. Epik əsərlərdə Qarabağ mövzusunun işlənməsi isə xüsusilə əhəmiyyətlidir. Epik növün özünəməxsus geniş təsvir imkanları, tarixi hadisələri poetik kontekstdə can-landırma gücü, qəhrəmanlıq ruhunu ifadə etmək qabiliyyəti bu mövzunun daha dolğun və təsirli şəkildə oxucuya çatmasına şərait yaradır. Bu əsərlərdə bədii ifadə vasitələrinin rolu olduqca böyükdür. Onlar təkcə dilin bəzəyi deyil, həm də emosiyanın daşıyıcısı, fikrin gücləndiricisi, tarixiliklə bədiliyi birləşdirən mühüm elementlərdir. 1990-cı illərdən başlayaraq Qarabağ hadisələri Azərbaycan poeziyası və epik ədəbiyyatında geniş yer tutmağa başladı. Xüsusilə, 20 Yanvar faciəsi, Xocalı soyqırımı,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

torpaq itkisi, məcburi köçkünlük ağrıları, işğal illərinin üzüntüsü poemaların əsas mövzusuna çevrilmişdi. Bu dövrdə Xəlil Rza Ulutürk, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəriman Həsənzadə, Zəlimxan Yaqub, Nurəngiz Gün, Əlirza Xəlilov kimi şairlər Qarabağ dərdini poeziyanın əsas xəttinə çevirdilər.

44 günlük Vətən müharibəsi isə bu mövzuda tam yeni mərhələ açdı. Bu dəfə əsərlər ağrı üzərində deyil, qürur və zəfər ruhu üzərində quruldu. Sabir Rüstəmxanlının "Qarabağa dönüş" poeması zəfərdən sonra yazılan ilk epik nümunə olmaqla təkcə yeni dövr ədəbiyyatının başlanğıcı deyil, həm də Qarabağ həqiqətlərinin bədii salnaməsi sayıla bilər. Abuzər Turanın "Zəfər nəğməsi", Vahid Əzizin, Nizami Muradoğlunun, Şahnaz Şahinin, Balayar Sadıqın, Əlirza Həsrətin və digər şairlərin poemaları da qələbə ideyasını epik təfəkkürün mərkəzinə çevirdi. Bu əsərlərin hamısında bədii ifadə vasitələri mühüm rol oynayır. Çünki Qarabağ mövzusu həm ağrı, həm qürur, həm yaddaş, həm də mənəvi bütövlüyü əhatə edir və bunu oxucuya təsirli çatdırmağın ən əsas yolu poetik dilin imkanlarıdır. Qarabağ mövzulu epik əsərlərdə tez-tez rast gəlinən bədii ifadə vasitələrinin funksional roluna və konkret nümunələrə nəzər salaq:

Bədii sual oxucunu düşünməyə, hadisənin dramatizmini artırmağa xidmət edir. Qarabağ mövzulu epik əsərlərdə bu suallar millətin keçmişinə müraciət edir, yazıçının – hadisələri yaşayan xalqın "niyə?" sualına cavab axtarışıdır və mənəvi silkələnmə effekti yaradır. Məsələn, "Yurdumun üzərinə çökən bu zülmətin səbəbi nə idi?" tipli suallar həm dramatik çalar yaradır, həm də oxucunu hadisələrin ortasına salır. "Bu torpaqlarda niyə bu qədər qan axdı?", "Xocalının fəryadını dünyaya duyurmağa nə mane oldu?" - bu tip suallar oxucuya emosional təsir edir və milli yaddaşın ağrılarına yönəldir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

İnversiya sözlərin adi sintaktik ardıcıllığının pozulması epik poetikanın ən çox istifadə olunan üsullarındandır. İnversiya vurğunu artırır, hissi gücləndirir və poetik intonasiyanı dəyişir. Sabir Rüstəmxanlının misralarında: "Yaramızdan axan qan, qan deyil – qorxumuzdur." "Qan deyil" ifadəsinin əvvələ çəkilməsi fikri kəskinləşdirir. Digər misalda: "Öldüyüm yaşadıqca, dirilməyə ölürəm." Bu inversiya həm fəlsəfi məna, həm də poetik ritm yaradır.

Qarabağ mövzusu qəhrəmanlıq və faciə üzərində qurulduğu üçün mübaliğə bu əsərlərdə geniş yer tutur, xalqın əzmini, əsgərin gücünü, faciənin böyüklüyünü, qələbənin möhtəşəmliyini vurğulamaq üçün işlədilir. Məsələn, "Meydan yumruğa dönüb, hər yumruq bir qoşundu" mübaliğə həm xalqın birliyini, həm mübarizə ruhunu böyüdür. "Bir bıçağın ucunda neçə düşmən taleyi" əsgərin gücü hiperbolik şəkildə təqdim olunur.

Litota fikrin kiçildilərək gücləndirilməsi Qarabağ mövzulu əsərlərdə daha çox dərd, ümidsizlik və ya tarixi məqamların ifadəsində işlədilir. Məsələn, "Üzdə bütöv olsam da, ürəyim çilik-çilik." Burada "çilk-çilik" ifadəsi əslində dərin bir faciənin kiçildilmiş formada təsviridir. Yaxud "Bir ovuc ümidlə yaşadıq illərlə..." Bu cümlədə "bir ovuc" azlıq bildirərək ümidin böyüklüyünü daha da vurğulayır. Qarabağ poemalarında təkrir emosional vurğunu artırır, ritmik güc yaradır və milli ruhun yüksəlişini göstərir. Məsələn, Sabir Rüstəmxanlıda:

"Qalxdı igid oğullar,
Qalxdı əmrə müntəzir
Azərbaycan əsgəri" burada anafora ("Qalxdı") qəhrəmanlıq yüksəlişini təsvir edir.

Epifora nümunəsi:

"…Bu bizim haqq işimiz,
Bu bizim ədalət savaşımız."

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Təzad Qarabağ mövzusunda xüsusilə güclü təsir yaradır. Çünki işğal və azadlıq, qaranlıq və işıq, ölüm və dirilik, kədər və sevinc kimi ziddiyyətlər bu mövzunun əsas mahiyyəti ilə bağlıdır. Məsələn, "Dünən ağladığıma bu gün qəlbən gülürəm" - qarabağlıların 30 illik nisgildən sonra yaşadığı böyük ziddiyyət. Yaxud "Nə bu ölüm yenidir, nə yarımcan dirilik" yaşanan faciələrin miqyası təzaddandır. Kinayə, xüsusilə düşmən obrazının ifşasında və ya Qarabağ hadisələrindəki ədalətsizliyin göstərilməsində ən təsirli vasitələrdəndir. Məsələn, Abuzər Turanın Paşinyan barədə misralarında: "Paşinyanın küt başı, özünə çaxdı daşı..." - burada kinayə düşmənin səriştəsizliyinin poetik tənqididir. Yaxud Sabir Rüstəmxanlının: "Allahsız, dinsiz olan unutdurdu Allahı" sovet rejiminə kinayəni görürük.

Bədii vasitələr Qarabağ mövzulu epik əsərlərdə yalnız estetik məqsədlə deyil, həm də müxtəlif funksiyalarla işlədilir. Poetik dil tarixilik yaradır. Xatırlatmalar, obrazlar, metaforik deyilənlər oxucunu hadisələrin mərkəzinə aparır. Qəhrəmanlıq ruhunun yüksəldilməsi məqsədilə mübaliğə, təkrir və bədii sualdan istifadə olunur. Milli kimlik və birliyin ifadəsi dövrün sərkərdəsi, xalq birliyi, "dəmir yumruq" simvolu, milli qəhrəmanların dilə gətirilməsi epik dramaturgiyanı formalaşdırır. Düşmən obrazının açılması zamanı kinayə, təzad, hiperbola düşmənin saxtalığını, hiyləgərliyini, qorxaqlığını açmaq üçün istifadə edilir. Zəfər poemalarında dil daha dinamik, ritmik, emosionaldır. Bu dinamikanı yaradan əsas vasitələr təkrir, mübaliğə və inversiyadır.

Sabir Rüstəmxanlının "Qarabağa dönüş" poeması həm keçmiş, həm bu gün, həm də gələcək baxış bucağı ilə yazılmış bir epik salnamədir. Əsərdə şəhidlik motivi, milli birlik, Xocalı ağrısı, 44 günlük müharibənin qəhrəmanlığı, Şuşanın azadlığı, Ali Baş Komandanın liderliyi bədii vasitələrlə güclü şəkildə

ifadə olunmuşdur. İnversiya, təzad, təkrir, mübaliğə misraların ritmini və təsir gücünü artırır. Məsələn, "Əsgər boş əllə gedir Qalanı fəth etməyə" hiperbola vasitəsilə qəhrəmanlıq motivi canlandırılır. Sabir Rüstəmxanlının dilinin ən güclü cəhəti tarixi ilə müasirliyi birləşdirməsi, bunun üçün bədii sual, təkrir və inversiyanı ustalıqla işlətməsidir.

Abuzər Turanın "Zəfər nəğməsi" poeması daha çox Ali Baş Komandana, Türk dünyasına, şəhidlərə, əsgərlərə, Rəcəb Tayyib Ərdoğana həsr olunmuş bir qələbə salnaməsidir. Burada bədii vasitələri qürur, minnətdarlıq, türklük ideyası, birlik ruhu üzərində qurulur. Kinayə Paşinyan tiplərində, mübaliğə əsgərin qəhrəmanlığında, təkrir qələbəyə vurğuda, təzad keçmiş ilə gələcəyi tutuşdurmaqda geniş işlədilir. Məsələn, "Əsgərinə 'Vur!' dedi, xalqa 'Ayıl, dur!' dedi" - ritmik təkrir və güclü imperativ enerji var.

Qarabağ mövzulu epik əsərlərdə bədii ifadə vasitələri təkcə bir bədii texnika deyil, həm də milli yaddaşın, tarixi həqiqətlərin, mübarizə ruhunun, xalqın qələbəsinin, şəhidlik ideyasının oxucuya daha güclü çatdırılması üçün əsas vasitədir. Bu əsərlərdə bədii sual, inversiya, mübaliğə, litota, təkrir, təzad və kinayə həm hadisələrin dərin məzmununu açır, həm də poetik təsiri artırır. Qarabağ mövzusu bundan sonra da Azərbaycan ədəbiyyatının aparıcı istiqamətlərindən biri olaraq qalacaq və epik əsərlərdə bu cür bədii vasitələrin rolu daha da güclənəcəkdir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

İlyas İsmayılov
Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0004-6724-5819
ilyasismayilov123@gmail.com

Dərsdənkənar məşğələlərin pedaqoji mahiyyəti

Açar sözlər: *təlim-tərbiyə, fərdi inkişaf, sosiallaşma, yaradıcı düşüncə, motivasiya*
Keywords: *education and upbringing, individual development, socialization, creative thinking, motivation*

Müasir təhsil sistemi şagirdlərin yalnız akademik biliklərə yiyələnməsi ilə kifayətlənmir, eyni zamanda onların şəxsiyyət kimi formalaşmasını, sosial, mənəvi və emosional inkişafını təmin etməlidir. Bu baxımdan dərsdənkənar məşğələlər təhsil prosesinin ayrılmaz və strateji komponenti kimi çıxış edir. Dərsdənkənar fəaliyyətlər şagirdlərin maraq və bacarıqlarının üzə çıxarılması, yaradıcı potensialının inkişaf etdirilməsi və sosial adaptasiyasının təmin olunması üçün əhəmiyyətli platforma yaradır.

Pedaqoji ədəbiyyatda dərsdənkənar məşğələlər şagirdlərin bilik, bacarıq və dəyərlərinin dərs mühitindən kənar şəraitdə formalaşdırılması prosesi kimi təyin olunur. Onlar yalnız əlavə məşğələ deyil, eyni zamanda məktəbdə təhsil və tərbiyənin məqsədyönlü davamı kimi qiymətləndirilir. Bu fəaliyyətlərin mahiyyəti şagirdlərin intellektual inkişafı ilə yanaşı, onların sosial-emosional bacarıqlarının, liderlik və əməkdaşlıq qabiliyyətlərinin inkişafını da əhatə edir.

Dərsdənkənar məşğələlərin pedaqoji mahiyyəti bir neçə istiqamətdə nəzərdən keçirilə bilər. Onlardan ən önəmlisi, bu

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

fəaliyyətlərin şagirdin fərdi maraq və bacarıqlarına uyğun təlim-tərbiyə şəraiti yaratmasıdır. Şagirdlərin fərdi maraqları və qabiliyyətləri müxtəlifdir. Hər bir fərd öz öyrənmə sürəti, təfəkkür tərzi və yaradıcı potensial ilə fərqlənir. Məktəbdə yalnız formal dərs prosesi ilə bu fərqlilikləri tam əhatə etmək mümkün deyil. Dərsdənkənar məşğələlər isə şagirdin maraq və bacarıqlarını nəzərə alan çevik struktur təqdim edərək, fərdi inkişafı təşviq edən pedaqoji mühit yaradır. Belə fəaliyyətlər şagirdin özünü ifadə etməsinə, təşəbbüskarlıq və yaradıcı düşüncə qabiliyyətinin formalaşmasına mühüm töhfə verir.

Şagirdin maraq və bacarıqlarına uyğun təlim-tərbiyə şəraitinin yaradılması bir sıra aspektləri əhatə edir. İlk növbədə, şagirdlər öz maraqlarına uyğun fəaliyyət sahəsini seçə bilir. Məsələn, incəsənət klubları, musiqi və teatr dərnəkləri, eləcə də texniki və elmi layihələr şagirdlərin fərdi qabiliyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan verir. Maraqlara uyğun fəaliyyət iştirakçının özünü ifadə etməsini, daxili motivasiyasını artırır və təhsilə qarşı müsbət münasibətin formalaşmasına xidmət edir. Bundan əlavə, fərdi maraqların nəzərə alınması şagirdin uğur hissini gücləndirir. O, öz bacarıqlarını həyata keçirərək özünəinamını inkişaf etdirir. Bu, xüsusilə yeniyetmə yaş dövründə sosial və emosional inkişaf üçün əhəmiyyətlidir, çünki fərd öz uğurunu və bacarıqlarını görməklə sosial mühitdə öz yerini müəyyən edir.

Dərsdənkənar məşğələlər şagirdin təşəbbüskarlığını da formalaşdırır. Formal dərs mühitində müəllimin fəaliyyəti çox vaxt əsas rol oynayır, şagird isə passiv iştirakçı kimi çıxış edir. Lakin dərsdənkənar fəaliyyətlərdə şagird öz layihəsini seçir, onu planlaşdırır, komanda ilə əməkdaşlıq edir və nəticəyə çatdırır. Bu proses, şagirdin məsuliyyət hissini gücləndirir, onun qərar qəbuletmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və təşəbbüskar şəxsiyyət kimi formalaşmasına şərait yaradır. Beləliklə, dərsdənkənar

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

məşğələlər şagirdin həm intellektual, həm də sosial bacarıqlarının eyni zamanda inkişafını təmin edir.

Yaradıcı düşüncənin inkişafı da dərsdənkənar məşğələlərin mühüm funksiyasını təşkil edir. Yaradıcı fəaliyyət şagirdin mövcud bilik və bacarıqlarını tətbiq etməsinə, yeni ideyalar kəşf etməsinə və fərqli problemləri həll etməsinə imkan verir. Məsələn, layihə əsaslı fəaliyyət və tədqiqat yönümlü məşğələlərdə şagird yalnız mövcud məlumatı təkrar etmir, həm də onu analiz edir, yenidən strukturlaşdırır və nəticələr çıxarır. Bu, təkcə akademik biliklərin dərinləşməsinə deyil, həm də problem həll etmə, kritik və analitik düşünmə bacarıqlarının inkişafına xidmət edir.

Bundan əlavə, fərdi maraq və bacarıqlara uyğun təlim-tərbiyə şəraitinin yaradılması şagirdin emosional inkişafına müsbət təsir göstərir. Maraqlı və motivasiyaedici fəaliyyət şagirddə öyrənməyə həvəs yaradır, stres və yorğunluğu azaldır, həmçinin, məktəb mühitinə qarşı müsbət münasibəti gücləndirir. Bu, xüsusilə məktəb yaşında olan uşaqlar üçün əhəmiyyətlidir, çünki onlar təhsil prosesinə maraqlı və aktiv şəkildə qoşulduqda özünü daha dəyərli və etibarlı hiss edir. Dərsdənkənar məşğələlər bu baxımdan həm psixoloji dəstək rolunu oynayır, həm də şagirdin sosial mühitdə uğurlu inteqrasiyasına şərait yaradır.

Dərsdənkənar məşğələlərin şagirdin fərdi maraq və bacarıqlarına uyğun təşkili yalnız əlavə məşğələ kimi deyil, pedaqoji prosesin vacib və strateji komponenti kimi qiymətləndirilməlidir. Onlar şagirdin özünüifadəsini təmin edir, təşəbbüskarlıq və yaradıcı düşüncə qabiliyyətini inkişaf etdirir, həmçinin, sosial və emosional bacarıqların formalaşmasına töhfə verir. Bu səbəbdən dərsdənkənar məşğələlərin pedaqoji mahiyyətinin nəzərə alınması və məqsədyönlü təşkil olunması müasir təhsil prosesinin effektivliyini artırmaq üçün zəruridir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

İkincisi, dərsdənkənar məşğələlər şagirdlərin sosiallaşmasına mühüm xidmət göstərir. Sosiallaşma, fərdin cəmiyyətə uyğunlaşması, əməkdaşlıq bacarıqlarının formalaşması və ictimai münasibətlərdə uğurlu fəaliyyət göstərməsi kimi aspektləri əhatə edir. Məktəb mühiti şagirdin ilkin sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməsi üçün əsas platforma olsa da, yalnız dərs zamanı həyata keçirilən fəaliyyətlər şagirdlərin sosial təcrübəsini tam təmin edə bilmir. Bu baxımdan, dərsdənkənar məşğələlər klub və dərnəklərdə, layihə və müsabiqələrdə iştirak, komanda fəaliyyətləri, könüllü proqramlar və sosial layihələr şagirdin ictimai bacarıqlarının inkişafına zəmin yaradır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Fatimə Şükürova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-8730-0136
fatimasukurova438@gmail.com

Yeniyetmələrin təlim fəaliyyətində motivasiyanın formalaşması: psixoloji və pedaqoji aspektlər

Açar sözlər: yeniyetmələr, motivasiya, daxili motivasiya, xarici motivasiya, təlim mühiti, geribildirim, özünüqiymət-ləndirmə, pedaqoji dəstək, sosial amillər, təlim strategiyaları

Keywords: adolescents, motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, learning environment, feedback, self-assessment, pedagogical support, social factors, learning strategies

Yeniyetməlik dövrü insan inkişafının ən mürəkkəb mərhələlərindən biridir və bu mərhələdə idrak fəaliyyəti, emosional vəziyyət və sosial münasibətlər birgə təsir göstərərək öyrənmə motivasiyasının formalaşmasını müəyyən edir. Bu yaş dövründə şagirdlərin təlimə münasibəti və öyrənmə fəallığı həm daxili maraqlar, həm də xarici sosial təsirlər vasitəsilə müəyyən olunur. Daxili motivasiya fərdin şəxsi maraqları, öyrənmədən aldığı məmnuniyyət və məqsədyönlü fəaliyyəti ilə bağlıdır. Xarici motivasiya isə müəllim, valideyn və həmyaşıdların təsiri, qiymətləndirmələr və sosial gözləntilərlə formalaşır. Bu mərhələdə öyrənməyə maraq yalnız qısa müddətli emosional təsirlərdən qaynaqlanmır, əksinə, fərdin şəxsi idealları, gələcək peşə planları və həyat məqsədləri ilə əlaqələndirilmiş məqsədyönlü fəaliyyətdən doğur. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, yeniyetmələrin motivasiyasının gücləndirilməsi üçün öyrənmə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

mühitinin təhlükəsiz və dəstəkləyici olması vacibdir. Şagird özünü dəyərli və qəbul olunmuş hiss etdikdə, dərsə marağı artır, öyrənməyə daxili maraq və məsuliyyət hissi formalaşır. Müəllimin empatik və yönləndirici rolu, konstruktiv geribildirim verməsi və fərdiləşdirilmiş tapşırıqlar təlim motivasiyasının möhkəmlənməsində əsas amillərdir. Bu baxımdan müəllim yalnız bilik ötürən kimi çıxış etməyərək, şagirdin öyrənmə yolunu müşahidə edən, ona davamlı rəy verən və öyrənməni istiqamətləndirən şəxs rolunu daşıyır. Dərs zamanı müəllim şagirdlərin cavablarına, tapşırıqların yerinə yetirilməsinə və iştiraka əsaslanaraq dərsin tempini, izahatın çətinlik səviyyəsini və tətbiq etdiyi metodları dəyişdirə bilir ki, bu da öyrənmə prosesini daha dinamik edir. Özünüqiymətləndirmə və refleksiya bacarıqlarının inkişafı şagirdin öyrənmə prosesini şüurlu şəkildə idarə etməsinə imkan verir, metakoqnitiv bacarıqları gücləndirir və öyrənməyə qarşı məsuliyyət hissini artırır. Fərdiləşdirilmiş təlim trayektoriyaları isə yeniyetmələrin maraqlarına və qabiliyyətlərinə uyğun öyrənmə imkanları təqdim edir, bu da motivasiyanın davamlı olmasına xidmət edir. Hədəflərin aydın müəyyənləşdirilməsi və şagirdin öz fəaliyyətini qiymətləndirməsi öyrənməyə daxili marağı artırır. Əlavə olaraq, uğurların və kiçik nailiyyətlərin qeyd olunması öyrənməyə əlavə stimul yaradır və şagirdin özünəinamını möhkəmləndirir. Eyni zamanda, yeniyetmələrin sosial-emosional inkişafı motivasiyanın möhkəmlənməsində vacib rol oynayır, çünki kollektiv fəaliyyət və sinif yoldaşları ilə əməkdaşlıq şagirdin təlim prosesinə bağlılığını gücləndirir. Valideyn dəstəyi və onların təlim prosesində aktiv iştirak etməsi daxili motivasiyanın formalaşmasına kömək edir. Müxtəlif təlim metodlarının və interaktiv fəaliyyətlərin tətbiqi öyrənməni maraqlı və mənalı edir, yeniyetmənin maraqlarını genişləndirir və təlim strategiyalarını inkişaf etdirir. Sosial qarşılıqlı təsir və

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

kollektiv fəaliyyət şagirdin öyrənməyə bağlılığını möhkəmləndirir. Bu zaman motivasiya şagirdin emosional sabitliyini, iradəsini və məqsədyönlülüyünü gücləndirir, çətinliklərlə mübarizə aparmaq qabiliyyətini artırır. Müasir pedaqoji yanaşmalar motivasiyanı təkcə öyrənməni stimullaşdıran amil kimi deyil, həm də yeniyetmənin şəxsiyyət inkişafını dəstəkləyən davamlı psixoloji keyfiyyət kimi qəbul edir. Bu baxımdan motivasiya həm akademik nəticələr, həm də sosial və emosional inkişaf üçün əvəzsiz rol oynayır. Təlim prosesində seçim imkanlarının geniş olması motivasiyanı artırır, şagirdin məsuliyyət hissini gücləndirir və onun öyrənməyə daxili bağlılığını möhkəmləndirir. Nəticə etibarilə, motivasiyanın formalaşması kompleks psixoloji, sosial və pedaqoji mexanizmlərin qarşılıqlı təsiri ilə baş verir və bu proses yeniyetmələrin təlimə münasibətini, məqsədyönlülüyünü və öyrənmə fəallığını müəyyən edir.

Elvin Ağayev
Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0009-5712-7137
ulvimmmadov4115@gmail.com

Təyinatlı hərəkətlərin motivasiyaya və sağlam həyat tərzinə təsiri

Açar sözlər: *təyinatlı hərəkətlər, motivasiya, sağlam həyat tərzi, fəaliyyət motivasiyası, psixoloji amillər*

Keywords: *purposeful movements, motivation, healthy lifestyle, activity motivation, psychological factors*

Motivasiya insan fəaliyyətinin daxili hərəkətverici qüvvəsi kimi təyinatlı hərəkətlərin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Psixoloji tədqiqatlara əsasən, motivasiya daxili və xarici amillərdən formalaşır. Daxili motivasiya şəxsin hərəkətin özündən aldığı zövq və məmnunluqla bağlıdır, xarici motivasiya isə sosial mühitin yaratdığı təzyiq, mükafat və tanınma ilə əlaqəlidir.

Təyinatlı hərəkətlər bu iki motivasiya növünün hər ikisini gücləndirir: *Fiziki fəaliyyətlər* (idman, məşqlər) daxili motivasiyanı artırır, çünki fərd hərəkətdən sonra özünü daha enerjili və sağlam hiss edir. *Sosial yönümlü fəaliyyətlər* isə xarici motivasiyanı stimullaşdırır: kollektivin dəstəyi, komanda uğurları və sosial tanınma tələbələrin mütəmadi iştirakını təmin edir. Beləliklə, təyinatlı hərəkətlər motivasiya mexanizmlərinin həm daxili, həm də xarici aspektlərini dəstəkləməklə gənclərin sağlam həyat tərzinə bağlılığını möhkəmləndirir.

Müasir pedaqoji və psixoloji elmlərdə fiziki fəaliyyət yalnız bədən sağlamlığının qorunması vasitəsi kimi deyil, həm də

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

motivasiya mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi üçün mühüm amil kimi qəbul edilir. Fiziki təyinatlı hərəkətlər – idman növləri, gündəlik məşqlər, rekreativ fəaliyyətlər və sağlamlıq yönümlü tədbirlər – insanın bioloji, psixoloji və sosial inkişafına birbaşa təsir göstərir. Bu hərəkətlər gənclərdə məqsədyönlülük, iradə gücü, nizam-intizam və özünüidarəetmə bacarıqlarını formalaşdıraraq onların daxili motivasiya səviyyəsini yüksəldir.

Motivasiya insan fəaliyyətini stimullaşdıran və istiqamətləndirən daxili mexanizmdir. Psixoloji nəzəriyyələrdə motivasiya iki əsas formaya bölünür: daxili və xarici motivasiya. Fiziki təyinatlı hərəkətlər hər iki motivasiya növünə təsir göstərir:

Daxili motivasiya fiziki fəaliyyətin özündən alınan zövq, enerji və məmnunluqla bağlıdır. Məsələn, qaçış və ya üzgüçülükdən sonra orqanizmdə endorfinlərin ifrazı emosional yüksəliş yaradır, bu isə fəaliyyətin təkrarlanmasına təbii maraq oyadır.

Xarici motivasiya isə idman nəticələrinin tanınması, komanda uğurları və sosial rəqabət kimi faktorlarla güclənir. Məsələn, universitetlərdə keçirilən idman yarışlarında tələbələrin qrup maraqları motivasiya mexanizmini daha da gücləndirir.

Beləliklə, fiziki fəaliyyət motivasiyanın həm bioloji, həm də sosial komponentlərini hərəkətə gətirir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 130-132**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 130-132**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Qızxanım Əhmədova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0000-6395-0343
qizxanimhmdova9@gmail.com

Nitqdə ədəbi tələffüzün əhəmiyyəti

Açar sözlər : *ədəbi tələffüz, norma, nitq, səs, dil*
Keywords: *literary pronunciation, norm, speech, sound, language*

Ünsiyyətin qurulmasında, fikirlərin, düşüncələrin və biliklərin ifadə edilməsində əsas vasitə nitqdir. Nitqin aydın şəkildə qurulması və ifadəliliyini təmin etmək üçün intonasiya, ədəbi tələffüz, vurğu, ritm, leksik və qrammatik uyğunluq, üslub, məna dəqiqliyi və səs keyfiyyəti kimi komponentlər önəmlidir. Xüsusilə fonetik əsaslar nitqin dinləyici üçün başa düşülən olmasını təmin edir.

Səlis şifahi nitq üçün vacib elementlərdən biri, dilçilikdə digər adı "orfoepik tələffüz" adlanan ədəbi tələffüz geniş əhatə dairəsinə malik olub, özündə söz, qrammatik forma və sintaktik dildə istifadə olunan sabit və vahid qaydaları birləşdirir və bu qaydalar orfoepik normalarla əsaslanaraq tənzimlənir. Buna görə də nitqin, ədəbi dilin saflığı onun tələffüz normalarına necə riayət etməsindən çox asılıdır. Orfoepik normaların müəyyənləşdirilməsində Ə.Dəmirçizadə, M.Şirəliyev, Ə.Əfəndizadə, A.Qurbanov, N.Abdullayevin apardığı araşdırmalar mühüm rola malikdir. Tələffüzün əsas vasitələri səslərdir və tələffüz normaları səslərin hansı məqamda, hansı şəraitdə işlənməsindən aslıdır. Həmçinin, vurğu, intonasiya, hətta fasilə, durğu kimi fonetik təzahürlü hadisələr tələffüz anlayışına daxil olub həm

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

tələffüz vasitələrilə, həm də onun şərtləri ilə bağlıdır. Şifahi təzahür olmaqla bərabər tələffüz həm dil ilə, həm də dilin qolları ilə əlaqədar bir anlayışdır.

"Ədəbi dilin yazılı qolu dilin fonetik sistemini yazıda ümümiləşdirilmiş halda sabitləşən orfoepik normalarıla təzahür etdiyi kimi, ədəbi dilin şifahi qolu da dilin fonetik sistemini tələffüzdə ümumiləşdirilmiş halda sabitləşmiş təzahür normaları ilə təzahür edir ki, buna daha konkret halda orfoqrafiya qaydaları deyirik" (Dəmirçizadə, 2007, s. 142).

Beləliklə, ədəbi tələffüz dilin normalarını gözləməklə danışmaqdır. Təlim, tədris, əlaqə, mədəni və ictmai dəyər, o cümlədən peşəkarlıq üçün əhəmiyyətə malik olan ədəbi tələffüz normalarının əsas xüsusiyyətlərinə fonetik durğunluq, vurğu qaydaları, intonasiya və prosodiya daxildir. Nitqdə yerli şivə və adi danışıq dilinə aid qüsurlar, sözlərdə uzun və qısa saitlərin düzgün işlənməməsi, qaydaları nəzərə almadan ifadələrin yazıldığı kimi deyilməsi, alınma mənşəli sözlərin yanlış deyilişi ədəbi tələffüzün pozulmasına səbəb olur. Danışıqda yaranan bu qüsurlar fonetik normanın düzgün şəkildə mənimsədilməməsi səbəbilə baş verir. Nitqdə bu cür məqamları aradan qaldırmaq üçün əlifba təlimi dövründən başlayaraq öyrənənlərə izah etmək lazımdır ki, tələffüzdə deyilən hər bir səsi yazıda eynilə əks etdirmək olmur, yəni həmişə yazıldığı kimi demək və deyildiyi kimi yazmaq mümkün deyildir, fərqli məqamlar nəzərdə tutulmalıdır. Fonetik norma özündə səslərin düzgün tələffüz, tonlam və vurğu, intonasiya, səs ahəngi kimi elementləri birləşdirir. Fonetik normalara riayət olunması üçün dinləmə təqlid, məşq və təcrübə etmək, diksiyon dərsləri ilə məğul olmaq gərəkdir. N.Abdullayevin qeyd etdiyi kimi "Natiq, hər şeydən əvvəl, nitq mədəniyyəti, o cümlədən ədəbi tələffüz, intonasiya ilə bağlı dilçilik ədəbiyyatını, natiqlik sənəti və məharətinə dair

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

yazılmış kitabları, məqalələri müntəzəm şəkildə mütaliə etməlidir" (Abdullayev, 2014, s. 148).

Nitqdə ədəbi tələffüzün əhəmiyyəti həm gündəlik ünsiyyətdə, həm də təhsil prosesində özünün vacibliyini göstərir. Tələbələr, müəllimlər, media işçiləri üçün tələffüz normalarına riayət etmək nitqin aydın və anlaşıqlı olmasını təmin edir. Bununla birlikdə nitqin estetik keyfiyyətini və dilin fonetik tamlığını qoruyur. Ədəbi tələffüz normalarının qorunması və tətbiqi müasir dövrdə elm və təhsil sahəsində mühüm tələb kimi çıxış edir. Çünki normaların mənimsədilməsi fərdi nitqin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, həm də ümumi dil mədəniyyətini formalaşdırır. Nəticə etibarilə, ədəbi tələffüz nitqdə danışığın səlis, aydın və normativ hüdudlarda olmasını təmin edən faktordur, dil mədəniyyətinin əsas göstəricisi kimi nəzərdə tutulur.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, N. (2014). *Nitq mədəniyyətinin əsasları*. ADPU.
2. Dəmirçizadə, Ə. (2007). *Müasir Azərbaycan dili. I hissə. Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya*. Şərq-Qərb.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 133-135**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 133-135**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aliyə Əliyeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-0629-7810
aliyealiyeva1406@gmail.com

İnnovativ texnologiya anlayışı və təhsil sahəsində rolu

Açar sözlər: *innovasiya, innovativ texnologiya, təhsil, interaktiv dərs, təhsil sistemi*
Keywords: *innovation, innovative technology, education, interactive lesson, education system*

İnnovasiya latın dilində *"innovato"* sözündən götürülmüş, "*yaxşılaşma, yenilənmə"* mənalarını ifadə edir. İnnovasiya yenilik yaratmaq və yaxud mövcud olanı daha yaxşı etməkdir. Avstriyalı iqtisadçı Cozef Şumpeter innovasiyanı sadəcə ixtira deyil, yeni məhsulların, yeni istehsal metodlarının tətbiqi kimi dəyərləndirmişdir. Onun nəzəriyyələri bu barədə elmi diskusiyya formalaşdırdı və müasir "innovativ texnologiya" anlayışının yaranmasına zəmin yaratdı.

Bu termin sonradan bir çox müəlliflər tərəfindən izah olunmuşdur. Oslo Manual innovasiyanın ümumi tərifini belə izah etmişdir: "İnnovasiya əvvəlki məhsul və ya proseslərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən və potensial istifadəçilər üçün əlçatan edilmiş (məhsul) və ya vahid tərəfindən istifadəyə verilmiş (proses) yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul və ya prosesdir (və ya onların birləşməsi)". Müasir dövrdə cəmiyyətdə baş verən sürətli dəyişikliklər, texnoloji yeniliklər təhsil sahəsində də innovasiyaların tətbqini labüd edir. "Təhsildə innovasiya dedikdə müxtəlif yeniliklərin təlim-tərbiyənin məq-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

səd, məzmun, metod və formalarına tətbiqi, təhsilin iqtisadiyyatı, təşkili və idarə edilməsində pedaqoq və təhsilalanların müştərək fəaliyyətlərinin yeni biliklər əsasında təşkili nəzərdə tutulur".

İnkişaf edən cəmiyyətlə ayaqlaşa bilmək, rəqabətə davamlı yeni nəslin yetişdirilməsi üçün təhsil prosesi innovativ texnologiyalara əsaslanmalıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində qeyd olunur: "Təhsil sistemi gənc nəsli gələcək rəqəmsal texnologiyalar dövrünə hazırlamaq üçün onlara məktəb yaşından rəqəmsal səriştələrin aşılanmasına diqqət yetirilməli, ilkindən əsaslı şəkildə fərqlənən yeni bacarıqlar, ixtisaslar və peşələr verməlidir".

Sənəddə ölkənin təhsil sisteminin gələcək inkişafı ilə bağlı müəyyən edilən istiqamətlər də təhsildə yenilənmə prosesesinin vacibliyini göstərir. Bu baxımdan innovativ texnologiyaların tətbiqi xüsusilə önəm daşıyır. Təhsildə innovativ texnologiyaların tətbiqi tədris prosesində yeni metod, vasitə, eləcə də rəqəmsal alətlərin istifadəsi ilə daha səmərəli və yaradıcı öyrənmə mühiti yaradır. Dərslərin təşkilində yeni yanaşmalar özünü göstərir. İnteraktiv təlim metodlarına əsaslanan dərslər təhsilalanları yaradıcı fəaliyyətə sövq edir, onları axtarmağa, araşdırmağa həvəsləndirir. Bundan başqa elektron dərsliklər, elektron jurnallar, qiymətləndirmə sistemləri, tədris platformaları, İKT avadanlıqları, AR və VR kimi innovativ texnologiyalar təhsili daha əlçatan, şəffaf və effektiv edir.

Ölkəmizdə innovativ texnologiyaların tətbiqi üzrə bir sıra layihələr həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi və "ORT İsrail" məktəblər şəbəkəsinin birgə əməkdaşlığı ilə Təhsil İnstitutu tərəfindən həyata keçirilən "İnnovativ məktəb" layihəsi buna nümunədir. Layihənin

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

məqsədi seçilmiş pilot məktəblərdə yeni tədris yanaşmaları tətbiq etməklə "STEAM fənlərinin inteqrasiyasını təmin etmək və 21-ci əsr məktəb modelini formalaşdırmaqdır". Bu layihə çərçivəsində təhsil işçiləri təlimlərə cəlb olunur, bu da onların peşəkar inkişafını təmin edir.

Nəticə olaraq, innovativ texnologiyaların tətbiqi müasir təhsil sisteminin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu texnologiyalar yalnız təhsilin keyfiyyətini artırmır, həm də daha geniş imkanlar təqdim edir və təhsilin gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 136-138**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 136-138**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Esmira Cəbrayılova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0008-6924-4472
cbrayilovaesmira81@gmail.com

Ədəbiyyatşünaslıq biliklərinin tədrisində innovativ metodların istifadəsi

Açar sözlər: *innovasiya, pedaqoji fəaliyyət, yenilikçilik, ədəbiyyatşünaslıq, müasir təhsil, təhsil texnologiyaları*
Keywords: *innovation, pedagogical activity, innovativeness, literary studies, modern education, educational technologies*

İnnovativ - yenilikçi və yaradıcı düşüncə tərzini ifadə edən bir anlayışdır. Bu termin daha səmərəli həll yollarının, məhsulların, xidmətlərin və proseslərin meydana gətirilməsini özündə birləşdirir. Xüsusilə biznes, texnologiya, təhsil və elm istiqamətlərində geniş tətbiq olunan innovativlik, mövcud problemlərə fərqli baxış bucağından yanaşmağı və qeyri-adi, effektiv çıxış yolları tapmağı təşviq edir.

Hazırkı dövrdə məktəb şagirdlərindən yalnız müxtəlif elm sahələri üzrə geniş biliklərə malik olmaq deyil, həm də sürətlə dəyişən informasiya cəmiyyətində həyatlarını səmərəli şəkildə qurmağı bacaran azad, yaradıcı və məsuliyyətli şəxsiyyət kimi formalaşmaq tələb olunur. Bu reallıq fonunda biliklərin birbaşa ötürülməsinə əsaslanan ənənəvi təhsil modelinin qarşıya qoyulan vəzifələri tam şəkildə yerinə yetirmədiyi getdikcə daha aydın şəkildə görünür. Müasir cəmiyyət pedaqoqlardan şagirdlərin şəxsi-mənəvi keyfiyyətlərini, yaradıcı potensialını və müstəqil düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyi tələb edir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 136-138**
***Modern Requirements in Science and Education* XVII Theses Collection / 136-138**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ədəbiyyatşünaslıqda yenilikçilik - ədəbiyyatın tədqiqində yeni nəzəriyyələrin, metodların, yanaşmaların və elmi baxışların meydana gəlməsi və inkişaf etdirilməsidir. Yenilikçilik ədəbiyyatın daha dərindən, müxtəlif aspektlərdən araşdırılmasına, eləcə də ədəbiyyatın cəmiyyət, mədəniyyət, psixologiya, fəlsəfə və digər sahələrlə əlaqələrinin genişləndirilməsinə xidmət edir.

Ən son informasiya texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqi müəllimlərə öz pedaqoji ideyalarını həyata keçirməyə, həmkarlarının diqqətinə çatdırmağa və operativ rəy almağa, tələbələrə müstəqil olaraq təhsil yolunu - tədqiqat mövzularının ardıcıllığını və sürətini seçmək imkanı verir. Müasir innovativ texnologiyaların və onların elementlərinin tədris prosesində istifadəsi üzrə sistemli iş fənn üzrə biliklərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək edir. Müasir məktəblərdə informasiya texnologiyalarına bələd olan siniflər olduğundan, bir çox uşaqlar onlardan istifadə etməyi bacarır.

- tərcümeyi-hal mətni haqqında məlumatları ümumiləşdirmək, təhlil etmək, sistemləşdirmək bacarığı;
- qrup işidirsə, qrupda işləmək bacarığı;
- müxtəlif mənbələrdə məlumat tapmaq bacarığı;
- kommunikativ bacarıq;
- əldə edilmiş bilik və bacarıqların faydalılığı barədə məlumatlılıq.

Yenilikçilik ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında əsas rol oynayır, çünki o, ədəbiyyatın ənənəvi tədqiqat üsullarını yeniləyərək, ona müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğun yeni tədqiqat strategiyaları gətirir. Bu prosesdə müxtəlif nəzəri məktəblərin və metodların tətbiqi ədəbiyyatın daha kompleks və çoxölçülü şəkildə araşdırılmasına şərait yaradır. Eyni zamanda, yeni texnoloji imkanların istifadəsi ədəbiyyatın rəqəmsal formatlarda analizinə və tədrisin interaktiv metodlarla zənginləşdirilməsinə imkan verir. Beləliklə, ədəbiyyatşünaslıqda yenilikçilik elmi

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 136-138**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 136-138**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

araşdırmaları daha da təkmilləşdirir, təhsilin keyfiyyətini yüksəldir və gənc nəsildə yaradıcı yanaşmanın inkişafına şərait yaradır. Müasir təhsil sistemində müəlliminin innovativ pedaqoji fəaliyyəti təhsilin əsas komponentlərindən biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Pedaqogika elmi sahəsində "innovativ pedaqoji fəaliyyət" anlayışı geniş və dərin məzmun daşıyır.

İnnovativ pedaqoji fəaliyyətin özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri vardır. İnnovativ pedaqoji fəaliyyət müvafiq subyektlərin müstəqil fəaliyyətini müəyyən edir. İnnovativ pedaqoji fəaliyyətin novatorluğu mövcud təcrübəden kənar, elmi-tədqiqat işlərində daha çox həyata keçirilir və bu proses tənzimlənir, eləcə də mövcud institutlar tərəfindən nəzarət edilir.

İnnovasion rejimdə təlim-tərbiyə prosesinin bütün iştirakçılarının - müəllim və şagirdlərin fəal şəxsi özünütəyin prosesi gedir. Bu, insanların qarşılıqlı münasibətlərinin xarakterində öz əksini tapır. İnnovasiyaların həyat mərhələləri yeniliyi qəbul edən kollektivin inkişaf mərhələləri ilə sıx bağlıdır.

Təhsil müəssisələrində innovasiyaların yaranmasının 5 yolu mövcuddur:

1. Müəssisəyə məxsus yeni təcrübənin yaranması; 2. Kənar təcrübədən istifadə; 3. Elmi araşdırmaların nəticəsi; 4. Eksperiment; 5. "Sınaq və səhv" yolu.

Pedaqoji innovasiyaların səmərəli inkişafı və tətbiqi üçün müvafiq şəraitin təmin olunması vacibdir. Təhsil sahəsində fəaliyyət göstərən hər bir kollektiv innovativ pedaqoji fəaliyyətlərdən faydalanmalıdır, çünki onlar təhsil xidmətlərinin göstərilməsində qarşılıqlı rəqabətdədirlər. Rəqabət faktoru pedaqoji fəaliyyətin inkişafına təkan verən əsas amillərdən biridir. Təhsil sahəsindəki vəziyyətin izlənməsi və gələcək inkişafın proqnozlaşdırılması, əsas və potensial rəqiblərin müəyyən edilməsi, eləcə də yeni elmi və texnoloji nailiyyətlərin diqqətlə izlənilməsi zəruridir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aynur Cəbiyeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0005-7710-649X
aynurjabiyeva04@gmail.com

Yuxarı sinif şagirdlərinin müasir texnologiyalar ilə nağıl materiallarının inteqrasiyası (Qrimm qardaşlarının nağılları əsasında)

Açar sözlər: *Qrimm qardaşlarının nağılları, müasir tədris texnologiyaları, rəqəmsal resurslar, nağıl inteqrasiyası, interaktiv dərs, şagirdlərin idrak fəallığı, multimedia*

Keywords: *Grimm Brothers' fairy tales, modern educational technologies, digital resources, fairy tale integration, interactive lesson, cognitive engagement of upper-grade students, multimedia*

Qrimm qardaşlarının nağılları alman ədəbiyyatında, dünya ədəbiyyatının klassik irsi kimi məktəblərdə tədris edilən ən mühüm folklor nümunələri arasındadır. Qrimm qardaşlarının nağılları ədəbiyyatın mühüm nümunələrindən biri kimi şagirdlərin mədəni yaddaşına təsir edir. Bu nağıllar yalnız bədii-estetik baxımdan deyil, həm də mədəni dəyərlərin çatdırılması, etik, sosial və psixoloji mesajların ötürülməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətlidir. Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər nəticəsində bu materialların texnologiya ilə inteqrasiyası zərurət halına gəlmişdir. Rəqəmsal resurslar və multimedia materialları şagirdlərə nağılların strukturunu, qəhrəmanların xarakter xüsusiyyətlərini və süjetin məntiqi ardıcıllığını daha dərindən anlamağa imkan yaradır. Qrimm qardaşlarının nağıllarının tədrisi zamanı müasir texnologiyaların

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

istifadəsi yalnız informasiyanın çatdırılmasına xidmət etmir. Bununla belə şagirdlərin aktiv öyrənmə mühitinə daxil olmasına şərait yaradır.

Elektron təqdimatlar, interaktiv xəritələr, audio-vizual izahlar və interaktiv xəritələr vasitəsilə şagirdlər nağıl süjetlərində motivlərin təkrarlanmasını, arxetiplərin funksiyasını və mədəni dəyərlərin əksini daha sistemli şəkildə araşdıra və rahatlıqla öyrənə bilirlər. Bu zaman şagirdlər həm mətn üzərində işləyirlər, həm də müasir texniki bacarıqlarını inkişaf etdirə bilirlər. Araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal vasitələrlə müşayiət edilən mövzular şagirdlərin diqqətini daha da cəlb edir. Belə olduğu zaman şagirdlər dərs prosesində aktiv iştirak edirlər. Bu yanaşma şagirdlərdə həm mətnlə işləmə bacarığı, həm tənqidi təfəkkürü, həm də analitik düşünməni inkişaf etdirir. Xüsusilə süni intellekt vasitəsilə mətn analizi, səhnə təsvirlərinin vizuallaşdırılması və obrazların səsli təsviri kimi imkanlar nağılların şagirdlər tərəfindən daha interaktiv şəkildə anlaşılmasına şərait yaradır.

Müasir dövrdə təhsil sistemi şagirdlərin yaradıcılıq, tənqidi təfəkkür və rəqəmsal bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini labüd edir. Xüsusilə yuxarı sinif şagirdlərinin ədəbiyyat materialları ilə işləməsi zamanı innovativ yanaşmalardan istifadə onların motivasiyasını artırmaqla yanaşı, klassik mətnlərin daha dərindən dərk edilməsinə şərait yaradır. Qrimm qardaşlarının nağılları dünya ədəbiyyatının mühüm nümunələrindən biri kimi şagirdlərin həm mədəni yaddaşına təsir edir, həm də mənəvi-estetik inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Qrimm qardaşlarının nağılları məzmun baxımından çoxşaxəli olduğundan onların texnologiya ilə işlənməsi həm tədqiqat, həm yaradıcı fəaliyyət, həm də fərdi öyrənmə imkanlarını genişləndirir. Şagirdlər nağıl qəhrəmanlarının xarakter analizi üçün rəqəmsal cədvəllər, hadisələrin ardıcıllığı üçün interaktiv

xəritələrdən istifadə edərkən, bu, məzmunun vizual olaraq daha yaxşı qavranılmasına kömək edir. Tədris prosesinə texnologiyaların inteqrasiyası şagird-müəllim əməkdaşlığını gücləndirməklə yanaşı, fərdi yanaşma imkanlarını genişləndirir. Məsələn, Google Classroom, Padlet, Canva kimi platformalarda yaradıcı tapşırıqların yerinə yetirilməsi müəllimə şagirdlərin nəticələrini real vaxtda müşahidə etmək imkanı verir. Bu növ tapşırıqlar həm qiymətləndirmə prosesini şəffaflaşdırır, həm də rəqəmsal istedadların formalaşmasını təkan verir.

Qrimm qardaşlarının nağıllarının müasir texnologiyalarla inteqrasiyası tədris prosesində yenilikçi yanaşmanın formalaşmasına səbəb olur. Bu yenilik həm ənənəvi ədəbiyyat tədrisi ilə müasir öyrənmə tələbləri arasında körpü yaradır, həm də şagirdlərdə XXI əsr bacarıqlarının formalaşmasını dəstəkləyir. Bu baxımdan, nağıl materiallarının texnoloji vasitələrlə tədrisi gələcəkdə daha geniş istiqamətlərdə inkişaf etdirilə bilər və təhsil sisteminin rəqəmsallaşmasına mühüm töhfə verir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Fidan Mirizadə
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0009-4601-7522
mirizadefidan@gmail.com

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin tədrisində qarışıq öyrənmə modelinin tətbiqi və effektivliyi

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası kommunikasiya, qarışıq öyrənmə, kommunikativ kompetensiya, mədəniyyətlərarası təhsil, müəllim perspektivi, tədris proqramları*

Keywords*: intercultural communication, blended learning, communicative competence, intercultural education, teacher perspective, curricula*

Tezisdə alman dili tədrisində mədəniyyətlərarası ünsiyyət (interkultural kommunikasiya) bacarıqlarının inkişafında qarışıq öyrənmə (blended learning) modelinin tətbiqinin rolunu araşdırır. Həmçinin, ədəbiyyat icmalı və yerli-xarici tədqiqatlara əsaslanaraq, mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetensiya (ICC) ilə qarışıq öyrənmə arasında korrelyasiya araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi, ICC-nin əsas funksiyalarını müəyyən etmək, dörd fərqli mədəniyyətlərarası kommunikativ vəziyyət təklif etmək, dil və mətndə oxşarlıq ölçmək üçün riyazi formulalar tətbiq etmək və müəllimlərin ICC-yə dair perspektiv-lərini toplamaqdır. Eksperimental nəticələr göstərir ki, tələbələr adətlər və ənənələr kimi mədəni komponentləri yaxşı öyrənirlər (~63 %-lə), lakin tarix, coğrafiya və siyasət sahələrində bilikləri zəifdir. Bu, müəllimlərin bu sahələrdə çətinlik yaşadığını göstərir. Nəticədə tədqiqat tədris proqramlarında mədəniyyət-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

lərarası məzmunun və blended learning strategiyalarının inteqrasiyasını gücləndirmək üçün tövsiyələr təqdim edir.

Qloballaşma və multikulturalizm dövründə mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarığı xarici dil öyrənənlər üçün getdikcə daha vacib olur. Alman dili tədrisində yalnız dil biliklərinin işi bitmir – tələbələrin müxtəlif mədəniyyətləri anlaması, dəyərləri fərq edib onlarla hörmətlə ünsiyyət qurması da əhəmiyyətlidir. Bu bacarıq mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetensiya (ICC) adlanır. Eyni zamanda, blended learning modeli – ənənəvi sinif dərsləri ilə onlayn məzmunun birləşdirilməsi – tədris prosesinə yenilik gətirir. Bu model tələbələrə mədəniyyətlərarası materialları interaktiv və elastik şəkildə təqdim etməyə imkan verir. Bu tezisin məqsədi alman dili dərslərində ICC-nin inkişafında blended learning-in təsirlərini araşdırmaqdır.

Blended learning (qarışıq öyrənmə) metodu isə sinif daxilində ənənəvi dərslərlə onlayn öyrənmənin birləşməsini nəzərdə tutur. Bu yanaşma interaktivlik, elastiklik və məzmunu adaptasiya etmək imkanı verir. Məsələn, müəllimlər mədəni mövzulu videoları, forum müzakirələrini və digital tapşırıqları Moodle və ya digər e-öyrənmə platformalarında təqdim edə bilərlər, bu da tələbələrə mədəni kontekstə daha dərin nüfuz etməyə kömək edir. Bu tip yanaşmaların effektivliyi müxtəlif kontekstlərdə tədqiqatlarla təsdiqlənib. Məsələn, universitetlərdə blended learning modelinin xarici dil tədrisindəki tətbiqi üzrə aparılan araşdırmalar, tələbələrdə dil biliklərinin, kommunikativ bacarıqların və mədəni şüurun artdığını göstərir. Mədəniyyətlərarası tədris kontekstində blended learning modelinin faydaları təkcə dil bacarıqlarının inkişafında deyil, eyni zamanda tələbələrin mədəniyyətlərarası anlayışını da artırmaqda özünü göstərir. Məsələn, Svitlana Kachmarchyk və digərlərinin apardığı tədqiqatlarda blended learning texnologiyasının xarici dil öyrənənlərin kommunikativ kompeten-

siyasını gücləndirdiyi və e-öyrənmə kursları vasitəsilə interaktiv, açıq və əlçatan mühit yaratdığı aşkar edilib. Blended learning mühiti, tələbələrə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kontekstində özlərini sərbəst ifadə etmək, stereotipləri müzakirə etmək və real mədəni problemləri həll etmək üçün şərait yaradır. Bunu dəstəkləyən bir misal, Yanlan Shi tərəfindən hazırlanan “flipped classroom” modeli əsasında interkultural kommunikasiya dərsləri ilə bağlı araşdırmadır. Bu modeldə tələbələr dərsdən əvvəl mədəniyyət mövzularını online öyrənir, dərsdə isə canlı müzakirələr və təhlillər aparılır ki, mədəni anlayışları dərinləşdirmək mümkün olsun.

Tədqiqatçılar eyni zamanda blended mühitin tələbələrdə mədəni narahatlıq (anxiety) səviyyələrini azaltmaqda potensialına da diqqət yetirməlidirlər. Məsələn, Emrah Özdemir və Dinçay Köksal apardıqları bir eksperimentdə blended interkultural mühitin tələbələrin mədəni kommunikasiya anksiyetasını azaltmağa kömək etdiyini göstəriblər. Bu növ nəticələr tədqiqatımızda istifadə üçün faydalı strategiyalar təklif edə bilər: sinifdə onlayn müzakirələr, anonim platformalar və tənqidi refleksiya tapşırıqları kimi yanaşmalar, tələbələrə təhlükəsiz, aşağı təzyiqli mədəni ünsiyyət mühiti yarada bilər.

Tezis blended learning modelinin alman dili dərslərində ICC-ni inkişaf etdirməsində əhəmiyyətli rol oynaya biləcəyini ortaya qoyur. Eyni zamanda, mədəniyyətlərarası biliklərlə bağlı mövcud boşluqlar, xüsusilə tarix, coğrafiya və siyasət sahələrində, müəllimlərin tədris prosesində əlavə dəstək və mənbələrə ehtiyac olduğunu göstərir. Tezin nəticələri, tədris proqramlarının zənginləşdirilməsi, müəllim hazırlığının gücləndirilməsi və mədəniyyətlərarası tapşırıqların sinfə inteqrasiyası üçün praktik tövsiyələr təqdim edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Lamiyə Həsənova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0006-6048-0087
hesenova.lamiye2003@gmail.com

"Çətin tərbiyə olunan" yeniyetmələrin xüsusiyyətləri

Açar sözlər: *"çətin tərbiyə olunan", yeniyetmə, keyfiyyət, şagird, tərbiyə*
Keywords*: "difficult-to-educate", adolescent, pedagogical neglect, student*

"Çətin tərbiyə olunan" anlayışı dedikdə tərbiyə olunan uşağın pedaqoji və psixoloji təsirlərə qarşı davamsızlıq və müqavimət göstərməsi halları nəzərdə tutulur. Bu halların səbəbi çox vaxt uşağın müsbət inkişafının ləngiməsi ilə bağlıdır. Nəticədə isə nöqsanlar, xarakterdə mənfi keyfiyyətlər, davranışda yanlış hədəflər, normadan kənar tələbatlar və s. yaranır. Bunun ən təhlükəli nəticəsi isə "çətin" uşaqların, şagirdlərin mənfi keyfiyyətlərə və deviant davranışlara malik olan böyük şəxslərə çevrilməsidir.

XX əsrin 20-30-cu illərində keçirilmiş pedaqoji-psixoloji tədqiqatlarda "çətin tərbiyə olunan" dedikdə praktiki olaraq tədrisi və tərbiyəsi çətin olan bütün uşaqlar nəzərdə tutulurdu. Həmçinin, bu qrupa əxlaqi baxımdan qüsurlu kimi görünən bütün uşaqlar daxil edilirdi.

Yeniyetmələrin davranışlarını nəzərə alaraq "çətin tərbiyə olunan" yeniyetmələrin özünəməxsus keyfiyyətlərindən bir neçəsinə nəzər salaq: 1) Qrup içi rollarda ya dominantlıq uğrunda mübarizə aparır, ya da kəskin sosial geriçəkilmə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

göstərirlər; 2) Qəzəb, impulsivlik, frustrasiya dözümsüzlüyü və emosional dalğalanmalar davranış qərarlarına birbaşa təsir edir; 3) Xarici motivasiyaya daha çox bağlı olduqları üçün daxili motivasiya resursları zəif olur. Təbii ki, xüsusiyyətlər bunlarla yekunlaşmır. Lakin vacib xüsusiyyətlər olaraq sadaladıqlarımızı göstərə bilərik.

Beləliklə, çətin tərbiyə olunan yeniyetmələrin xüsusiyyətləri dedikdə xarakterin müxtəlif keyfiyyətləri - davranış motivlərinin sabit olmaması, dəyərlərin tez dəyişməsi, sosial-mənəvi yönləndə ziddiyyətlilik və. s. bütün bunlar həm kiçik yeniyetməlik, həm də böyük yeniyetməlik yaşlarında təlim və tərbiyəni müxtəlif üsul və tərzlərlə həyata keçirməyi vacib edir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 147-149**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 147-149**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Səbinə Axundova
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-0758-1450
sabina-mamedova-88-88@inbox.ru

Folklorun uşaq oyunları ilə əlaqəsi

Açar sözlər: *folklor, uşaq oyunları, məktəbəqədər təhsil, sosial inkişaf, mədəni irs, yaradıcı düşüncə*
Keywords: *folklore, children's games, preschool education, social development, cultural heritage, creative thinking*

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında oyunların rolu təkcə psixoloji və pedaqoji aspektlərlə məhdudlaşmır; bu prosesin mədəni və estetik yönləri də vardır. Xalqın mənəvi irsinin bir hissəsi olan uşaq folkloru (laylalar, sanamalar, yanıltmaclar, çağırışlar və oyunlar) uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm yer tutur (Zeynalova, 2021). Folklor nümunələri uşaqların oyun fəaliyyətinə inteqrasiya olunmaqla onların dil, təfəkkür, emosional və sosial bacarıqlarının inkişafına xidmət edir.

Uşaq folklorunun oyunlarla əlaqəsi, əsasən, iki istiqamətdə təzahür edir: birincisi, oyunların məzmununda folklor elementlərinin yer alması; ikincisi isə folklorun özünün oyun formasında təqdim olunması. Məsələn, sanamalar və saymalar oyunların başlanğıc mərhələsində iştirakçıların seçilməsi üçün istifadə olunur. “Bir, iki, üç-çıxdın uç!” kimi sadə sanama nümunələri həm ritmik, həm də əyləncəli xarakter daşıyır. Bu cür ifadələr uşaqlarda dilin melodik quruluşunu hiss etməyə, yaddaşı və diqqəti inkişaf etdirməyə kömək edir (Piaget, 1962).

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Folklorun oyunlarla əlaqəsi həm də sosiallaşma prosesində özünü göstərir. Uşaq oyunlarında tez-tez rast gəlinən "Gəl, gəl, oyuna gəl!" və ya "Kim qorxur, oyuna girməsin!" kimi çağırışlar uşaqlar arasında ünsiyyətin qurulmasına, qrup daxilində münasibətlərin formalaşmasına şərait yaradır. Bu cür ifadələr uşaqların özünüifadə bacarıqlarını artırır, liderlik və əməkdaşlıq kimi sosial keyfiyyətlərin inkişafına təkan verir. Bundan əlavə, folklor oyunları uşaqların təxəyyülünü və yaradıcı düşüncəsini stimullaşdırır. Rollu oyunlar, məsələn, "Ana-bala", "Dəvəçi", "Çoban və canavar" və s. xalq nağıllarından və əfsanələrdən ilhamlanaraq qurulur. Bu oyunlar vasitəsilə uşaqlar müxtəlif rolları canlandırır, hadisələri təhlil edir və öz emosiyalarını ifadə etməyi öyrənirlər. Beləliklə, folklor oyunları həm əyləncə, həm də öyrənmə vasitəsi kimi çıxış edir.

Folklorun oyunlarla əlaqəsi təkcə məzmun baxımından deyil, həm də forma baxımından əhəmiyyətlidir. Oyunların ritmik quruluşu, təkrarlanan ifadələr, musiqi və hərəkət elementləri folklorun estetik xüsusiyyətlərini daşıyır. Bu cür oyunlar uşaqlarda ritm hissini, musiqi duyumunu və bədən koordinasiyasını inkişaf etdirir. Məsələn, "Əlini ver, oyuna gir" kimi oyunlar həm fiziki aktivlik, həm də emosional yaxınlıq yaradır. Nəhayət, folklorun oyunlarla əlaqəsi uşaqların milli-mənəvi dəyərlərlə tanış olmasına da xidmət edir.

Hər bir folklor nümunəsi istər layla, istər sanama, istərsə də oyun xalqın dünyagörüşünü, həyat tərzini və dəyərlər sistemini əks etdirir. Bu nümunələr uşaqlara milli kimlik hissi aşılayır, onları öz mədəni irsinə bağlayır və gələcəkdə bu irsi yaşatmağa təşviq edir.

Beləliklə, folklorun oyunlarla əlaqəsi məktəbəqədər yaşlı uşaqların hərtərəfli inkişafında mühüm yer tutur. Bu əlaqə həm dil və təfəkkür, həm sosial və emosional, həm də estetik və mədəni sahələrdə uşaqların formalaşmasına töhfə verir. Peda-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

qoqlar və tərbiyəçilər bu əlaqəni nəzərə alaraq oyun fəaliyyətini planlaşdırmalı, folklor nümunələrindən geniş şəkildə istifadə etməlidirlər.

Ədəbiyyat

1. Piaget, J. (1962). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. The International Library of Psychology.
2. Zeynalova, N.İ. (2021). Oyun məktəbəqədər yaşlı uşaqların formalaşması vasitəsi kimi. *Elmi əsərlər. Bakı Qızlar Universiteti*.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 150-153**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 150-153**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Xanım Səfərli
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0007-7924-7311
safarlikhanim85@gmail.com

XIX-XX əsrlərdə Qərbi Azərbaycanda təhsil mühitinin sosial-siyasi və pedaqoji məsələləri

Açar sözlər: *təhsil mühiti, İrəvan, rus-Azərbaycan məktəbi, təhsil, pedaqoji təşəbbüslər*
Keywords: *educational environment, Yerevan, Russian-Azerbaijani school, education, pedagogical initiatives*

XIX və XX əsrlərdə Qərbi Azərbaycan ərazisində təhsil mühitinin sosial-siyasi və pedaqoji cəhətləri təşəkkül tapmışdır. Qərbi Azərbaycanda xalq maarifi və məktəb təhsili zamanla spesifik inkişaf yolu keçmişdir. Bu bölgədə məktəblər ümumilikdə Azərbaycan təhsil sisteminin ayrılmaz bir hissəsi kimi formalaşmış və buradakı pedaqoji yeniliklər bütöv maarif sisteminə inteqrasiya olunmuşdur. O dövrdə Zaqafqaziyada, xüsusilə də İrəvan məktəbləri və bu sahədə çalışan pedaqoqlar müəyyən yeniliklərlə ön plana çıxırdılar. XIX əsrin ikinci yarısında Qafqaz Tədris Dairəsinin (QTD) yenidən fəaliyyətə başlaması İrəvanda yeni məktəblərin açılmasına təkan verdi. Bu proses 1867-ci ildə Qafqaz məktəbləri üçün qəbul olunmuş nizamnamədə öz əksini tapmışdı. Həmin sənəddə, Tiflis, Stavropol, Kaban, Kutaisi və Bakı şəhərlərində olduğu kimi, İrəvanda da məktəblər üzrə direksiyanın yaradılması nəzərdə tutulmuşdu (Məmmədov, 2020, s. 12-39).

Nəhayət, 1876-cı il yanvarın 27-də mərkəzi hökumətin verdiyi qərarla, Qafqaz Tədris Dairəsində İrəvan-Yelizavetpol

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

(Gəncə) Xalq Məktəbləri Direksiyasının yaradılması rəsmiləşdirildi. Bu addım İrəvanda, xüsusilə azərbaycanlı əhali üçün dövlət məktəblərinin təsis olunmasına şərait yaratdı. Beləliklə, 1881-ci ildən başlayaraq müəllimlər seminariyası, gimnaziyalar, o cümlədən qız gimnaziyası, pansionatlar və Rus-Azərbaycan məktəbləri fəaliyyət göstərməyə başladı. Bakıda təsis edilən Rus-Azərbaycan məktəblərinin nümunəsi əsasında İrəvanda da oxşar təhsil ocaqları yaradıldı. Bu tip məktəblərin sayı xüsusilə İrəvan quberniyası daxilində geniş şəkildə artmağa başladı (Quliyev, 2000, s. 45-67).

1896-cı il oktyabrın 21-də fəaliyyətə başlayan İrəvan Rus-Azərbaycan məktəbi yerli əhalinin həm maddi, həm də mənəvi dəstəyi ilə fəaliyyət göstərirdi. Planlaşdırılmış 70 nəfərlik qəbul əvəzinə məktəbdə ilk ildə 110 şagird təhsil almağa başlamış və bu say ildən-ilə artmışdır. Sözügedən məktəbin yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynamış komissiyanın tərkibinə Abbasqulu xan Erivanski (sədr), İrəvan Gimnaziyasının Azərbaycan dili müəllimi İsmayıl bəy Şəfibəyov, İrəvan Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan dili müəllimi Rəhim Xəlilov və digər şəxslər daxil idi. Tədris proqramında Azərbaycan, rus, fars və ərəb dilləri ilə yanaşı, şəriət, riyaziyyat və digər fənlər tədris olunurdu. Azərbaycan dili dərsləri A.O.Çernyayevskinin "Vətən dili" (I-II hissə) əsasında səs üsulu ilə keçirilirdi; fars dili üzrə Sədinin "Gülüstan" əsəri əsas tədris materialı idi; rus dili M.Volperin "Rus dili" (I, II, III hissələr) dərsliyi ilə öyrədilirdi; hesab fənni Yevtuşevskinin "Məsələlər kitabı" əsasında keçirilirdi; müqəddəs tarix isə F.Köçərlinin hazırladığı dərslik üzrə tədris edilirdi. Məktəbin rəhbəri Həşimbəy Nərimanbəyov olmuşdur. Rəhim Xəlilov ikinci müəllim kimi çalışmış, sonradan bu vəzifəni Şaxtaxtinski icra etmişdir. Azərbaycan dili fənni üzrə dərsləri Mirzə Məmmədvəli Qəmərlinski, şəriət

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

dərslərini isə Axund Mirzə Abdulla Qarayev tədris etmişdir (Nəcəfov, 2011, s. 28).

Qafqaz bölgəsində yaşayan müsəlman icmaları arasında qızların təhsilə cəlb edilməsi və onların dünyəvi təhsil alması məsələsi aktuallaşdıqca, bu təşəbbüslər İrəvan əhalisini də hərəkətə gətirmişdir. İrəvanlı azərbaycanlılar öz qızlarının təhsil alması üçün qız məktəblərinin yaradılması ideyasını böyük həvəslə dəstəkləmişlər.

Akademik H.Əhmədovun Azərbaycan təhsil tarixini araşdırarkən qeyd etdiyi kimi, bu sahədə İrəvan quberniyası digər bölgələrlə müqayisədə daha irəlidə olmuşdur. Gürcüstan Respublikasının Mərkəzi Dövlət Arxivi (MDA) tərəfindən qorunan sənədlərdə İrəvan şəhəri, Şərur-Dərələyəz, Naxçıvan və Eçmiədzin qəzası sakinlərinin maarif məqsədi ilə vəsait topladıqları barədə geniş məlumatlar yer alır.

Həmin sənədlərdən aydın görünür ki, əhali təhsilə və məktəb quruculuğuna böyük maraq göstərmişdir. Məhz bu cür təşəbbüslərin nəticəsində, İrəvanda fəaliyyət göstərən rus-Azərbaycan məktəbinin uğurlu təcrübəsi əsasında rus-Azərbaycan qız məktəbi təsis edilmişdir (Əliyeva, 2013, s.78).

Beləliklə, XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Qərbi Azərbaycan ərazisində formalaşmış pedaqoji mühit milli maarifçilik hərəkatının aparıcı ocaqlarından biri kimi çıxış etmişdir.

Bu coğrafiyada fəaliyyət göstərən ziyalılar – istər yerli intellektuallar, istərsə də Cənubi Azərbaycandan gəlmiş maarifpərvər şəxslər – təkcə tədrisin təşkili ilə kifayətlənməmiş, eyni zamanda milli kimliyin və mənəvi dəyərlərin qorunmasına da ciddi töhfələr vermişlər.

Ədəbiyyat

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

1. Əliyeva, S. (2013). *Azərbaycan müəllimlərinin formalaşması və pedaqoji ənənələr (XIX–XX əsrlər)*. Təhsil.
2. Quliyev, T. (2000). *Azərbaycan məktəblərinin təşəkkülü və inkişafı (XIX–XX əsrin əvvəlləri)*. Maarif.
3. Məmmədov, Ə. (2020). *Azərbaycan pedaqogikasında milli ideyalar və maarifçilik ənənələri*. Elm və Təhsil.
4. Nəcəfov, V. (2011). *Qərbi Azərbaycanda mollaxana və mədrəsə təhsili: tarixi və sosial aspektlər*. Elm.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 154-156**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 154-156**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aypara Babayeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0006-2236-4659
sintaksisaz@gmail.com

Roman yaradıcılığı Hüseyn Abbaszadə qələmində

Açar sözlər: *Həzi Aslanov, "General", "Burulğanlar", müharibə, döyüş*
Keywords: *Hazi Aslanov, "General", "Whirlwinds", war, battle*

Ədəbiyyata şeirlə gələn Hüseyn Abbaszadə özünün hekayə və roman yaradıcılığı ilə xüsusi diqqət cəlb etmişdir. O, Azərbaycan nəsrinə məhz müharibə mövzusunda yazdığı əsərlərlə daxil olmuşdur. Hüseyn Abbaszadənin 1962-ci ildə çap olunan "Həzi Aslanov" romanı tez bir zamanda geniş oxucu auditoriyasına çatmış və iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını almış Həzi Aslanov haqqında yazılmış yeganə epik əsər kimi qiymətləndirilir. Romanın süjeti çoxqatlıdır: döyüş səhnələri, müxtəlif xalqlardan olan əsgərlərin obrazları, ailə-məişət və lirik məqamlarla zəngindir. Bununla belə, əsərin mərkəzi fiquru Həzi Aslanov olaraq qalır. O, həm istedadlı hərbi strateq, həm də yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik komandan kimi əsərin baş obrazı xüsusiyyətlərini daşıyır.

"General" romanının ilk nəşri tənqidçi Məmməd Cəfər tərəfindən həm tərbiyəvi əhəmiyyəti, həm də müəllifin qəhrəmanı yaratmaqda göstərdiyi bədii cəhdlər baxımından yüksək qiymətləndirilmişdir. Sonrakı nəşrlərdə qəhrəmanın Lənkəran mühiti və Azərbaycan xalqı ilə bağlılığı daha qabarıq

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

göstərilmişdir. Azərbaycan nəsrində böyük hərbi xadimlərin həyatını əks etdirən epik romanların azlığı nəzərə alınarsa, "General" əsərinin dövrü üçün ədəbi əhəmiyyəti xüsusilə diqqətəlayiqdir. Xalq yazıçısı Hüseyn Abbaszadə "Həzi Aslanov" romanından sonra daha üç romanın müəllifidir: "Burulğanlar", "Əlibalanın ağır səfəri", "Qayıdanlardan biri". Hər üç romanda yazıçının Azərbaycan romanının epik genişliyi, çoxşaxəli süjet xətti və əsas obrazların həyatını bütünlüklə canlandırmaq arzusu aydın görünür.

"Əlibalanın ağır səfəri" romanı Azərbaycan nəsrində sadə, zəhmətkeş insanın həyatına müraciət edən uğurlu nümunələrdən biridir. Müəllif bu əsərdə insanın ağır məqamlar qarşısında mənəviyyatını qoruyub saxlaya bilməsi mövzusuna diqqət yetirir. Həyatın mürəkkəbliyi və çətinliklərin gözlənilməzliyi güclü iradə və əyilməzlik tələb edir. Dadaş kimi obrazlar bu çətinlik qarşısında sınmış, yanlış yol seçmişlər. Əlibala isə vaqon bələdçisi olsa da, mənən pak, işinə bağlı və daxili aləmi bütöv bir şəxsiyyətdir. O, Dadaşı xilas etməyə çalışır, lakin həyatın sərtliyi onu da yan keçmir, arvadını itirir. Bu əsərdə eyni cəmiyyətdə yaşayan iki fərdin, əslində iki fərqli dünyagörüşünün, toqquşması əks olunmuşdur və bu qarşıdurmanın bu gün də davam etdiyini görmək mümkündür. Həm hekayə və povestlərində, həm də "Burulğanlar" və "Əlibalanın ağır səfəri" romanlarında Hüseyn Abbaszadə bədii inandırıcılığa xüsusi önəm verir. Bu səbəbdən onun nəsr əsərləri oxucunu birnəfəsə öz ardınca aparır. "Burulğanlar" romanı cəbhəçi yazıçının nəsr üslubuna xas olan başqa bir meyli də əks etdirir. Əsərdə hadisələr həm həyatda, həm də yaddaşda paralel inkişaf edir. Romanın qəhrəmanı Həmid həyatın ən çətin sınaqlarından, yəni burulğanlarından keçir və bütün maneələri, əngəlləri uğurla dəf edir. Romanda Bakı mühiti və bakılıların özünəməxsus xüsusiyyətləri çox təbii və canlı şəkildə təsvir olunub.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

“Qayıdanlardan biri” romanında isə müəllifin povest və hekayələrində tez-tez rast gəlinən “Qayıdanlar” mövzusu daha mükəmməl təqdim olunmuşdur. Romanın baş qəhrəmanı Xanəli Güləli oğlu, yaxın qonşusu və qohumu Atamoğlan Cəbrayılovun fitnəsi nəticəsində iyirmi il sürgün həyatı yaşamışdır. O, geri dönərək sübut edir ki, mənən hələ də saf və təmiz bir insandır; sürgün illəri onun vicdanını ləkələyə bilməmişdir. Həmçinin, romanda Bakı həyatı və məhəllələrinin təsviri, yəni şəhər obrazına diqqət yetirilməsi də nəzərə çarpır.

Hüseyn Abbaszadənin roman yaradıcılığı Azərbaycan nəsrində həm müharibə qəhrəmanlığının, həm də insanın mənəvi bütövlüyünün bədii ifadəsi kimi xüsusi yer tutur. Onun “General”, “Burulğanlar”, “Əlibalanın ağır səfəri” və “Qayıdanlardan biri” kimi əsərləri müxtəlif dövrlərin ictimai-mənəvi mənzərəsini geniş epik diapazonda əks etdirərək həm qəhrəman, həm də sadə insan talelərini təsirli şəkildə təqdim edir. Yazıçının yaratdığı obrazlar, süjetlərin çoxqatlılığı və bədii həqiqətə sadiqliyi onun nəsrini oxucu üçün daim aktual və düşündürücü edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Лейла Ахадова
Бакинский Славянский Университет
магистрант
https://orcid.org/0009-0003-3449-7190
ahadova2003@bk.ru

Межпредметная интеграция как необходимое условие современного образования

Ключевые слова: *современное обучение, междисциплинарная интеграция, метод, русский язык*
Açar sözlər: *müasir tədris, fənlərarası inteqrasiya, metod, rus dili*
Keywords: *modern teaching, interdisciplinary integration, method, Russian language*

В процессе повышения качества преподавания школьных предметов в общеобразовательных учреждениях Азербайджана особое значение придается применению межпредметных связей. Эффективность их использования зависит от содержания учебных программ, особенностей организации образовательного процесса, а также от правильного подбора методов и методических приёмов преподавания. Важную роль межпредметные связи играют и в обучении русскому языку.

Интеграция знаний из разных дисциплин способствует росту учебной мотивации школьников, помогает структурировать усвоенные знания, полученные на уроках по различным предметам, а также способствует формированию научного взгляда на мир. Кроме того, она развивает у учащихся гибкость мышления и способность к междисциплинарному анализу. Именно поэтому вопросы,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

связанные с межпредметной интеграцией, находятся в центре внимания как педагогической науки, так и школьной практики. *Цель межпредметной интеграции заключается в формировании у школьников целостного восприятия мира, что способствует развитию их мировоззрения.*

Азербайджанский исследователь М.Кязимов в статье «Межпредметная интеграция совершенствует углубленное изучение предмета» показал, что применение интеграции технологий и других дисциплин в начальном и дошкольном образовании способствует развитию у учащихся логического мышления и комплексного подхода к содержанию.

В материале «Межпредметная интеграция как условие развития целостной картины мира у младших школьников» отмечается, что интеграция дисциплин играет важную роль в становлении научного мировоззрения у детей, а также помогает соединять знания разных предметов в единую систему.

Интеграция служит стимулом к обучению: она активизирует познавательный интерес, снижает утомляемость и помогает предотвратить переутомление за счёт смены видов деятельности.

Такой подход развивает творческое мышление, побуждает применять знания в жизненных ситуациях, способствует воспитанию культурной и нравственной личности, формирует уважительное отношение к природе, людям и самому процессу жизни.

Эффективнее всего все эти преимущества раскрываются на интегрированных уроках, например, когда математика соединяется с другими предметами. Подобные занятия требуют особой организации, ясной структуры и продуманности, поскольку они насыщены информацией и направлены на активное включение учащихся в

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

познавательную деятельность. Эти уроки помогают создавать комфортную учебную среду, снижают умственную нагрузку и способствуют тому, чтобы каждый школьник мог почувствовать успех в обучении, не теряя интереса к предмету.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər XVII Tezislər Toplusu / 160-161
Modern Requirements in Science and Education XVII Theses Collection / 160-161
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Hacıağa Musayev
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0004-3636-3679
haciagamusaev@gmail.com

Müəssisə idarəetməsində rəqəmsal transformasiya: CRM sistemlərinin tətbiqi təcrübəsi

Açar sözlər: *CRM sistemləri, müəssisə idarəetməsi, rəqəmsal transformasiya, informasiya texnologiyaları, analitika, strateji qərarvermə*

Keywords: *CRM systems, enterprise management, digital transformation, information technologies, analytics, strategic decision-making*

Müasir dövrdə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və müştəri məmnuniyyətinin təmin olunması idarəetmənin əsas məqsədlərindən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan, CRM (Customer Relationship Management – Müştəri münasibətləri idarəetmə) sistemlərinin tətbiqi müəssisələr üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. CRM sistemləri müəssisələrə müştəri məlumatlarını mərkəzləşdirmək, satış və xidmət proseslərini avtomatlaşdırmaq, həmçinin, müştəri ilə uzunmüddətli əlaqələr qurmaq imkanı yaradır. CRM sistemlərinin tətbiqi idarəetmənin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, qərarvermə prosesini də asanlaşdırır. Məlumatların vahid bazada toplanması nəticəsində rəhbərlik daha dəqiq analitik hesabatlar əldə edir və strateji qərarları daha əsaslı şəkildə qəbul edə bilir.

İT yönümlü yanaşmada CRM sistemləri əsasən texnoloji tərəfi ilə önə çıxır: məlumat bazalarının idarə edilməsi, avtomatlaşdırılmış proseslər, inteqrasiya və analitik alətlərin

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

tətbiqi. Bu yanaşma müəssisələrə əməliyyatların sürətini artırmaq, səhvləri minimuma endirmək və məlumat axınını optimallaşdırmaq imkanı verir. İdarəetmə yönümlü yanaşmada isə CRM sistemləri daha çox insan resurslarının idarə olunması, satış və müştəri strategiyalarının formalaşdırılması baxımından dəyərləndirilir. Burada əsas məqsəd yalnız texnologiyadan istifadə deyil, həm də onun işçi heyətinin davranışlarına, idarəetmə mədəniyyətinə və strateji məqsədlərə uyğunlaşdırılmasıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən bir çox müəssisələr üçün CRM sistemlərinin tətbiqi yalnız texnoloji yenilik deyil, həm də idarəetmə mədəniyyətində keyfiyyət dəyişikliyidir. Belə sistemlər müəssisədaxili proseslərin avtomatlaşdırılması, əməkdaşlar arasında koordinasiyanın gücləndirilməsi və qərarların data əsaslı şəkildə qəbul olunmasına şərait yaradır. Bu iki yanaşmanın inteqrasiyası müəssisə üçün optimal nəticə yaradır. Belə ki, texnoloji həllər idarəetmə proseslərini dəstəkləyir, idarəetmə qərarları isə texnologiyaların effektiv istifadəsinə yön verir. Nəticədə, müəssisənin daxili kommunikasiyası güclənir, resursların idarə olunması optimallaşır və müştəri məmnuniyyəti artır. CRM sistemlərinin tətbiqi müəssisələrin idarəetmə səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Bu sistemlər müştəri məlumatlarının mərkəzləşdirilməsini, analitik hesabatların hazırlanmasını, satış və xidmət proseslərinin avtomatlaşdırılmasını təmin edir. İT və idarəetmə yanaşmalarının sintezi müəssisəyə həm texnoloji, həm də strateji üstünlüklər qazandırır. Gələcəkdə süni intellekt və böyük verilənlər (Big Data) texnologiyalarının CRM sistemlərinə inteqrasiyası müəssisələrin idarəetməsində daha innovativ imkanlar yaradacaqdır.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 162-164**
***Modern Requirements in Science and Education* XVII Theses Collection / 162-164**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Инь Вэньцзин
Бакинский Славянский Университет
магистрант
https://orcid.org/0009-0008-3216-7522
yinwenjing52@gmail.com

Современные требования к профессиональной деятельности будущих учителей в процессе инновационного обучения

Ключевые слова: *инновационное обучение, будущие учителя, профессиональные навыки, образовательные технологии, непрерывное обучение*

Açar sözlər: *innovativ təlim, gələcək müəllimlər, peşəkar bacarıqlar, təhsil texnologiyaları, davamlı təlim*

***Keywords*:** *innovative learning, future teachers, professional skills, educational technologies, continuous learning*

Инновационное преподавание – это уже не просто изменение методов, а системная трансформация, охватывающая концепции, инструменты и модели. В рамках этой трансформации фокус профессиональной деятельности учителей претерпевает фундаментальное изменение. Четкое определение современных требований инновационного обучения для будущих учителей является залогом содействия качественному развитию образования.

В инновационном образовании роль искусственного интеллекта преобразовалась из простого учебного пособия в «интеллектуального партнера» для профессиональной деятельности учителей. Эта трансформация требует от будущих учителей двойного набора навыков: с одной

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

стороны, они должны свободно владеть практическими навыками работы с различными образовательными технологиями; с другой стороны, они должны сохранять критическое мышление по отношению к технологиям, уметь точно выявлять потенциальные искажения знаний или логические пробелы в контенте, создаваемом образовательными технологиями, и избегать ловушки «технологической зависимости».

Инновационное обучение делает акцент на интеграции и применении знаний, что требует от будущих учителей междисциплинарных знаний и навыков проектирования учебных программ. Преподаватели должны преодолевать дисциплинарные барьеры и разрабатывать интегрированные учебные задания, позволяя учащимся передавать и применять знания, решая реальные задачи. Междисциплинарное обучение не только углубляет понимание знаний, но и развивает их системное мышление и навыки решения проблем. Междисциплинарная компетентность учителей, выступающих в качестве разработчиков и координаторов междисциплинарной деятельности, напрямую определяет качество и эффективность учебной деятельности.

Основная цель инновационного обучения – «обеспечить каждому ученику правильное руководство», а это значит, что будущие учителя должны уметь принимать решения в области обучения на основе данных. Преподаватели могут использовать такие инструменты, как интеллектуальное взаимодействие в классе и системы оценки домашних заданий, для сбора данных о частоте ответов учащихся, типах ошибок, частоте поднятия рук и участии в групповых обсуждениях. Корректировка курсов на основе этих данных обеспечивает точное, основанное на данных обучение, тем

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

самым кардинально меняя традиционную модель обучения, основанную на опыте.

Основой инновационного образования является способность будущих учителей к непрерывному обучению. На уровне преподавания учителям необходимо разрабатывать разнообразные модели преподавания, проходить профессиональную подготовку на образовательных платформах, вступать в межшкольные педагогические группы, перенимать опыт других выдающихся педагогов, своевременно интегрировать образовательные технологии и методы в учебный процесс и соответствующим образом корректировать учебную программу, а также выявлять недостатки в учебном процессе, ведя журналы для регистрации результатов применения технологий.

В инновационном обучении учителям следует оттачивать свои навыки на практике и развивать их посредством рефлексии, чтобы действительно стать лидерами в инновационном обучении, воспитывать высококлассные таланты, обладающие знаниями, навыками, гуманистическими чувствами и инновационным духом, а также придавать долгосрочный импульс качественному развитию образования.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 165-167**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 165-167**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Əsmər Ələkbərzadə
Qərbi Kaspi Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0000-6429-7817
psixoloq.esmer@gmail.com

Pedaqoji ədəbiyyatda çeviklik qabiliyyətinin formalaşmasının nəzəri aspektləri

Açar sözlər: *psixosomatik davranış, xroniki stress, emosional tənzimləmə, ürək-damar risk faktorları, psixoloji reabilitasiya*
Keywords: *psychosomatic behavior, chronic stress, emotional regulation, cardiovascular risk factors, psychological rehabilitation*

Ürək-damar xəstəlikləri (ÜDX) dünya üzrə ən geniş yayılmış qeyri-infeksion xəstəliklərdən biri olmaqla ictimai səhiyyə, sosial rifah və iqtisadi sahələr üçün ciddi problem yaratmaqdadır. ÜDX-in yalnız bioloji proseslərin nəticəsi olmadığı, insanın psixoloji durumu, emosional yükü, sosial münasibətləri və həyat tərzi ilə sıx bağlı olduğu artıq elmi ədəbiyyatda öz təsdiqini tapmışdır. Psixosomatik yanaşma bu qarşılıqlı əlaqəni izah edir və xəstəliyin həm yaranma, həm də inkişaf mərhələlərində psixoloji faktorların rolunu ön plana çıxarır. Psixoloji stress, emosional qeyri-sabitlik, şəxsiyyət tipologiyası, həyat tərzi və davranış strukturları ürək-damar sisteminin fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bu səbəbdən ÜDX-lərin idarəolunması təkcə tibbi müdaxilə ilə məhdudlaşmır, psixoloji qiymətləndirmə, sosial dəstək və davranış dəyişikliklərinin təşkili kimi multidissiplinar yanaşmaları tələb edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Psixosomatik nəzəriyyəyə görə insan orqanizmində psixi və fizioloji sistemlər bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərir və bu əlaqələr pozulduqda müəyyən xəstəliklərin yaranma ehtimalı artır. ÜDX-lər də psixi gərginlik və emosional disharmoniyanın güclü təsiri ilə inkişaf edən patologiyalar sırasına daxildir. Stress halında simpatik sinir sistemi aktivləşir, katexolaminlərin miqdarı yüksəlir, damarların tonusu artır və ürək daha intensiv işləməyə məcbur qalır. Uzunmüddətli stress aşağıdakı prosesləri stimullaşdırır: arterial hipertoniya, damar divarında degenerativ dəyişikliklər, ürək ritm pozuntuları və aterosklerozun sürətlənməsi. Xroniki emosional yüklənmə kortizol səviyyəsini artıraraq metabolik sindrom, yüksək xolesterin və piylənmə kimi risk faktorlarını gücləndirir.

Psixoloji araşdırmalar göstərir ki, A tipli davranış modelinə malik insanlar ÜDX üçün daha həssasdır. Bu şəxsiyyət tipinə aqressivlik və rəqabətcil davranış, tələsiklik hissi, emosiyaları idarə etməkdə çətinlik, stressə yüksək reaktivlik xasdır. B tipli davranışla müqayisədə A tipli şəxslərdə infarkt riski iki dəfədən çox yüksək qiymətləndirilir.

Depressiya ÜDX-li xəstələrdə geniş yayılmışdır və xəstəliyin gedişini ağırlaşdıran əsas psixoloji amillərdəndir. Depressiv vəziyyət aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarır: - fiziki aktivliyin azalması; - zərərli vərdişlərin artması; - müalicəyə sadiqliyin azalması; - immun sisteminin zəifləməsi. Narahatlıq pozuntuları isə ürəkdöyünmə, nəfəs darlığı və sinə ağrısı kimi psixosomatik simptomları gücləndirə bilir.

Xəstəliyi qəbul etmə prosesi, onunla bağlı emosional reaksiyalar və sosial adaptasiya fərqli davranış modellərinin formalaşmasına səbəb olur. Xəstələr bəzən xəstəliklərini qəbul etməkdə çətinlik çəkir və inkar mexanizminə müraciət edirlər. Bu, simptomları nəzərə almamaq, həkimə gec müraciət etmək, təyin edilən müalicəni pozmaq və həyat tərzində dəyişiklik

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

etməyə qarşı müqavimət davranışlarında təzahür edir. Xəstəliyin inkarı qısa müddətdə psixi gərginlikdən qoruyucu rol oynasa da, uzunmüddətli perspektivdə sağlamlığa mənfi təsir göstərir.

Ürək-damar xəstəliklərinin psixosomatik təbiəti insanın emosional vəziyyətini, psixi tarazlığını və sosial münasibətlərini nəzərə almadan effektiv müalicəni mümkünsüz edir. Xroniki stress, depressiya, narahatlıq, şəxsiyyət xüsusiyyətləri və sosial mühit ÜDX-in inkişafında və ağırlaşmasında həlledici rol oynayır. Xəstə davranışının psixosomatik xüsusiyyətləri həm müalicəyə sadiqliyə, həm reabilitasiya prosesinə, həm də həyat keyfiyyətinə birbaşa təsir edir.

Bu səbəbdən təbabət psixoloji müdaxilələrlə zənginləşdirilməli, multidissiplinar reabilitasiya modelləri tətbiq edilməli, psixososial dəstək və davranış korreksiyası ÜDX-li şəxslərin müalicə strategiyasının ayrılmaz hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 168-169**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 168-169**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Könül Bəhrəmova
Bakı Slavyan Universitetinin
magistrant
https://orcid.org/0009-0008-3259-8779
kbehramova@gmail.com

İbtidai sinif şagirdlərində idrak fəaliyyətinin inkişafı və Azərbaycan dili dərslərində onun nəzəri əsasları

Açar sözlər: *idrak fəaliyyəti, ibtidai təhsil, pedaqoji-psixoloji əsaslar, şagird, inkişaf*
Keywords: *cognitive activity, primary education, pedagogical and psychological basis, student, development*

İnsan həyatının ən aktiv və həssas inkişaf mərhələsi olan ibtidai təhsil dövrü uşaqların yalnız biliklərlə deyil, düşünmə və dərk etmə bacarıqları ilə də formalaşdığı dövrdür. Bu mərhələdə təlimin əsas məqsədi şagirdlərdə təməl bilik və bacarıqların yaradılması ilə yanaşı, idrak fəaliyyətinin də inkişaf etdirilməsidir. İdrak fəaliyyəti insanın ətraf aləmi qavrama, anlama və mənalandırma proseslərini əhatə edən mürəkkəb psixoloji prosesdir. Bu fəaliyyət uşaqlarda erkən yaşlardan etibarən formalaşmağa başlayır və düzgün istiqamətləndirildikdə onların təfəkkürünün, yaradıcılığının və öyrənmə motivasiyasının inkişafına zəmin yaradır.

Bu baxımdan, Azərbaycan dili dərsləri idrak fəaliyyətinin inkişafı üçün ən əlverişli tədris mühitlərindən biridir. Azərbaycan dili yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də düşüncə alətidir. Bu dərslər vasitəsilə şagirdlər təkcə oxuma və yazma bacarıqlarını deyil, eyni zamanda dinləmə, anlama, mətn üzərində düşünmə və fikrini ifadə etmə bacarıqlarını inkişaf

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

etdirirlər. Dilin öyrənilməsi prosesi uşaqların nitqini və təfəkkürünü zənginləşdirdiyi üçün, idrak fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bu dərslər zamanı istifadə olunan mətnlər, tapşırıqlar və interaktiv üsullar uşaqlarda müşahidəetmə, analiz etmə və nəticə çıxarma vərdişlərini formalaşdırır.

Azərbaycan dili dərslərində tətbiq olunan qrammatik mövzular belə, yalnız qayda əzbərlətmək məqsədi ilə deyil, məntiqi və funksional yanaşma ilə tədris edilməlidir. Məsələn, "isim", "sifət" və "feil" mövzuları izah olunarkən, onların cümlə daxilindəki funksiyaları, məna və quruluş baxımından rolu uşaqların gündəlik müşahidə etdiyi situasiyalarla əlaqələndirilməlidir. Bu zaman şagird yalnız nəzəri bilik almır, həm də həmin bilikləri real həyatla bağlayaraq yaddaşına möhkəm şəkildə hopdurur. Bu da idrak fəallığını artıran əsas amillərdəndir.

Bundan əlavə, Azərbaycan dili dərslərində təqdim olunan yaradıcı yazı tapşırıqları – esse, hekayə yazımı, şəkil üzrə təsvir, fikrin davam etdirilməsi – şagirdin təxəyyülünü inkişaf etdirməklə yanaşı, düşüncələrini strukturlu şəkildə ifadə etmək bacarığını da gücləndirir. Bu isə şagirdin həm idrak, həm də ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına birbaşa təsir göstərir.

Nəticə etibarilə, idrak fəaliyyətinin nəzəri əsaslarının düzgün mənimsənilməsi və onun tədrisdə tətbiqi ibtidai sinif təhsilinin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, şagirdlərin gələcək öyrənmə uğurları üçün də güclü baza yaradır. Azərbaycan dili dərsləri bu məqsəd üçün əlverişli imkanlar təqdim edir və həmin imkanlardan səmərəli şəkildə istifadə olunması müəllimdən həm peşəkarlıq, həm də yaradıcılıq tələb edir. Müasir pedaqogika və psixologiyanın verdiyi tövsiyələri nəzərə alaraq, şagirdlərin marağına və fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qurulan Azərbaycan dili dərsləri, idrak fəaliyyətinin gücləndirilməsində əvəzsiz rol oynayır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Said Humbatov
Azerbaijan Sports Academy
Bachelor student
https://orcid.org/0009-0004-4407-501X
said.humbatov2024@sport.edu.az

Promotion of Chess Among Children and Youth

Keywords: *chess education, youth development, intellectual skills, extracurricular activities, social and pedagogical impact*
Açar sözlər: *şahmat təhsili, gənclərin inkişafı, intellektual bacarıqlar, sinifdənkənar fəaliyyətlər, sosial və pedaqoji təsir*

Chess has been recognized for millennia as a manifestation of intellectual development and strategic thinking. In many countries around the world, chess is not only regarded as a sport but also employed as an educational tool. Azerbaijan has a rich tradition in this field and has produced numerous world-renowned players. The promotion of chess among children and youth is considered a priority both within the framework of national sports policy and the intellectual development objectives of the educational system.

The role of chess in the intellectual development of children and youth is significant. Chess contributes to the development of attention, concentration, memory, analytical thinking, and decision-making skills. Moreover, chess positively influences social skills, as children learn fairness, discipline, and teamwork in competitive environments.

In Azerbaijan, the integration of chess into the educational system has expanded considerably in recent decades. Many schools offer chess as an extracurricular subject, while various

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

cities host chess schools and clubs for children. This practice supports the intellectual and social development of the younger generation.

Despite its importance, promoting chess among children and youth faces several significant challenges:

1. Financial and Resource Limitations: Many regional schools lack sufficient funding and equipment for chess lessons. Proper boards, pieces, tables, and other educational materials are essential for promoting chess effectively. Additionally, organizing tournaments and competitions requires additional financial resources. The lack of resources reduces interest among children and limits participation, particularly in smaller towns and rural schools.

2. Shortage of Qualified Personnel: Teaching chess requires not only technical knowledge but also pedagogical skills, experience working with children, and the ability to motivate students. Unfortunately, the number of highly qualified and experienced chess instructors is limited, especially in regional areas. This shortage negatively affects the quality of instruction and makes it difficult to sustain children's interest in chess over time.

3. Awareness and Information Gaps: Children and parents often lack sufficient knowledge about the benefits of chess. Many parents perceive chess solely as a sport and do not consider its contributions to intellectual, analytical, and social skill development. This directly impacts participation levels. Without effective awareness campaigns, fostering interest and maintaining engagement becomes challenging.

4. Competition and Motivation Issues: Mechanisms to maintain long-term engagement in chess are underdeveloped. Occasionally, the number of tournaments and competitions is limited, and the level of competition among participants may be

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

low, which can lead to declining interest. Furthermore, support systems, training programs, and mentorship opportunities for children to achieve success are often insufficient.

5. Geographical and Social Factors: Access to chess opportunities is restricted by both geographic and social factors. The absence of chess schools and clubs in smaller towns and rural areas, combined with the centralization of training resources, slows the development of young players. Additionally, families' socioeconomic conditions and limited resources influence participation levels.

6. Lack of Strategic Coordination: Coordination and strategic planning among state and non-state organizations for promoting chess remain underdeveloped. Various initiatives are implemented independently at different levels without synchronization under a unified strategy. This reduces the efficiency of resource utilization and hinders long-term development in the field.

Addressing these challenges requires a comprehensive, systematic approach that combines state and non-state initiatives, modernizes educational programs, develops qualified personnel, and implements effective awareness campaigns. Such measures are essential for fostering the intellectual, social, and psychological development of children and youth, while supporting the sustainable growth of chess in Azerbaijan.

Thus, the challenges associated with promoting chess among children and youth are multifaceted and cannot be resolved solely through financial and resource provision. An effective approach requires the coordination of state and non-state initiatives, the development of qualified pedagogical personnel, the modernization of educational programs, and the implementation of comprehensive awareness strategies. Addressing these challenges is crucial not only for intellectual

development but also for social and psychological growth, and it is essential for preparing the younger generation to compete successfully on the international chess stage.

From a future perspective, the integration of chess as an educational subject in schools and the organization of competitions at various levels serve not only to achieve sporting accomplishments but also to enhance the country's intellectual potential. Moreover, promoting chess contributes to the development of national culture and patriotic values, equipping young people with strategic thinking and responsible decision-making skills.

In conclusion, the promotion and development of chess among children and youth hold strategic significance for Azerbaijan. The implementation of systematic measures will ensure the sustainable growth of the field, enable the younger generation to represent the country successfully on international platforms, and create mutually beneficial synergy across national sports, educational, and social policy domains.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Çingiz Məmmədzadə
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0005-4210-8479
chingiz.mamedzade.tarlan@gmail.com

Rusiya-Ukrayna qarşıdurmasının əsas səbəbləri

Açar sözlər: *Rusiya-Ukrayna münaqişəsi, geosiyasi maraqlar, tarixi əlaqələr, müharibə, ideoloji fərqlər*
Keywords: *Russia-Ukraine conflict, geopolitical interests, historical relations, war, ideological differences*

Rusiya-Ukrayna qarşıdurması geniş və mürəkkəb bir münaqişədir və bu münaqişənin bir çox tarixi, siyasi, iqtisadi və sosial amilləri vardır. Uzun illər ortaq tarixi keçmişə və mədəniyyətə sahib olduqlarına görə Ukrayna hər zaman Rusiya üçün mənəvi önəm kəsb edirdi. Ukraynanın sahib olduğu təbii ehtiyatlar və onun iqtisadi potensialı, coğrafi mövqe baxımından Ukraynanın Avropada yerləşməsi, Rusiya üçün önəmli bir strateji ərazi hesab edilən Krımın Ukraynaya məxsus olması və s. kimi amillər Ukraynanı Rusiya üçün önəmli edən amillər sırasındadır. Ukrayna təhlükəsizlik baxımından da Rusiya Federasiyası üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Rusiya-Ukrayna münaqişəsinin səbəbləri çoxşaxəlidir və həm tarixi, həm də müasir geosiyasi reallıqları əhatə edir. Bu qarşıdurmanın arxasında, tarixi əlaqələrdən tutmuş strateji maraqlara, ideoloji fərqlərdən iqtisadi məsələlərə qədər bir çox amil dayanır. Bu münaqişə, yalnız regionda deyil, beynəlxalq aləmdə də geniş təsirə malikdir və gələcəkdə də dünya siyasətində mühüm bir mövzu olaraq qalacaqdır.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 174-177**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 174-177**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ukraynanın Qərblə Rusiyaya qarşı mövqeyi və onun geosiyasi əhəmiyyəti, Rusiyanın Ukraynanın NATO-ya yaxınlaşmasından narahatlığı, Ukraynanın həm körpü, həm də rəqabət meydanı rolu oynaması və tranzit ölkə kimi əhəmiyyəti, Rusiya tərəfindən milli təhlükəsizliyinə təhdid kimi qəbul edilməsi və milli maraqlarına zidd hesab edilməsi bu vəziyyətin əsas məqamlarıdır.

Rusiya daima Ukraynanın Qərbə doğru inteqrasiya etməsinə qarşı çıxır. Bunun əsas səbəblərindən biri də Rusiyanın, Qərbin Rusiyaya yaxın ərazilərdə mövcudluğundan yaranan narahatçılığı ilə bağlıdır. Belə ki, Ukraynanın Qərblə əməkdaşlığının genişləndirilməsi və NATO-ya üzv olması halında, NATO hərbi qüvvələrinin burada yerləşdirilməsi Rusiyanın milli təhlükəsizliyinə təhdiddir və bu, Rusiyanın milli maraqlarına ziddir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz amillər nəzərə alınmaqla, Rusiya əlinə keçə biləcək hər fürsətdə Ukraynanı özündən asılı etmək və bununla da onun Qərblə yaxınlaşmasına mane olmaq niyyətində idi. Belə fürsətlərdən biri də ölkəni bürüyən etiraz dalğaları zamanı Rusiyanın Krımı ilhaq etməsi ilə əldə olundu. Rusiya daha əvvəllər bu siyasətini enerji amili vasitəsilə reallaşdırmaq istəsə də nəticə əldə edə bilmirdi.

Krım ərazisi özü strateji baxımdan Rusiya üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Krımda Rusiyanın Qaradəniz donanmasına məxsus bazasının olması, Sevastopol limanı və Krıma nəzarət etməklə Qaradənizə nəzarət edə bilmək imkanı Krımın önəmini artıran keyfiyyətlər sırasında idi. 2014-cü ildə Rusiya Krımı işğal etdikdən sonra, Rusiya bununla kifayətlənmək istəmədi və bunun ardınca Ukraynanın şərqində yerləşən Donbass adlanan ərazidə Donetsk və Luqansk şəhərlərini də ələ keçirdi.

Nəticədə Krım böhranı anlayışı Ukrayna böhranı anlayışı ilə əvəz olundu. Bu əməliyyatları apararkən Rusiya, ölkə daxilində

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

yaranmış xaosun orada yaşayan rusdilli əhali üçün təhlükəli olduğunu irəli sürmüş və onları qorumaq üçün bu addımı atdığını bəyan etmişdir.

2022-ci il fevral ayının 24-də başlayan Rusiyanın Ukraynaya hərbi müdaxiləsi İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropa ərazisində baş vermiş ən geniş miqyaslı müharibə hesab olunur. Lakin bu müharibənin "əsas xüsusiyyəti" onun Qərblə Rusiya arasında mandat müharibəsinə çevrilməsidir.

Artıq bəlli bir müddətdir ki, Rusiya ilə Ukrayna arasında yaranan qarşıdurma, müharibə bütün dünyanın diqqət mərkəzindədir. Hətta dünya dövlətlərinin qarışacağı təqdirdə bu qarşıdurmanın üçüncü dünya müharibəsinə çevrilmə təhlükəsi də mövcuddur və iki Slavyan ölkəsi arasında gedən müharibənin hamının diqqət mərkəzində olması da məhz bu səbəbdəndir. Narahatçılıqlar da anlaşılandır və bu baxımdan müharibənin mümkün qədər tez başa çatması hər kəsin maraq dairəsindədir.

Bu qarşıdurmada qaranlıq məqamlar az deyil. Məsələn, baxmayaraq ki, müharibənin olacağı ruslar tərəfindən təkzib edilirdi, baxmayaraq ki, ölkənin hakimiyyət mənsubları bir-birinin ardınca müharibə etmək niyyətlərinin olmadığını bəyan edirdilər, Rusiyanın Ukraynaya hərbi müdaxiləsi baş tutdu. Məsələnin nə qədər təhlükəli olduğu, üçüncü dünya müharibəsinin başlanması baxımından təhlükəliliyi səbəbindən bu qarşıdurma daha çox narahatçılıq da doğurur.

Əlbəttə ki, insan tələfatı, mülki vətəndaşların və hərbçilərin tələf olması, şəhərlərin dağıdılması, viran qoyulması arzuolunmaz və narahatlıq doğuran hallardır və bütün müharibələr bu baxımdan qətiyyətlə pislənilir. Məsələ burasındadır ki, bu Rusiya ilə Ukrayna arasında olan bu müharibə daha böyük təhlükələr vəd edir, çünki bu qarşıdurma böyüyərək üçüncü dünya müharibəsinə çevrilə bilər və bu da artıq ümumbəşəri problem deməkdir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Müharibənin taleyini ilk növbədə insanlar müəyyən edir. Bu qayda min illərdir dəyişmir. Lakin dəyişməyən daha bir qayda var ki, döyüşlərin taleyi həm də güclü silahlardan asılıdır. Bu mənada Ukrayna-Rusiya müharibəsi ciddi təcrübədir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 178-181**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 178-181**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Zərifə Haqverdili
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0007-9641-8338
zarifa_96@outlook.com

İngilis dilinin tədrisində yeni yanaşma və metodların rolu

Açar sözlər: *ingilis dili, müasir yanaşmalar, innovativ metodlar, kommunikativ yanaşma, dil bacarıqları*

Keywords: *English language, modern approaches, innovative methods, communicative approach, language skills*

Son illərdə qlobal əlaqələrin genişlənməsi, beynəlxalq əməkdaşlıq və informasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində ingilis dili beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi daha böyük rol oynamaqdadır. Bu səbəbdən, təhsil sistemində ingilis dilinin effektiv tədrisi əsas məqsədlərdən biri hesab olunur. Lakin ənənəvi tədris metodlarının – mexaniki əzbərləmə, təkrar və qrammatika yönümlü dərs modellərinin – öyrənənlərin ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməkdə kifayət qədər səmərəli olmadığı nəzərə çarpır. Xarici dil tədrisinin effektivliyi isə tətbiq edilən pedaqoji metod və yanaşmalardan asılıdır. Ənənəvi və innovativ metodların xarici dil tədrisindəki rolu daim müzakirə mövzusu olmuş və bu sahədə müxtəlif yanaşmalar formalaşmışdır. Ənənəvi metodlar uzun illər ərzində pedaqoji təcrübələr əsasında formalaşmış, strukturlaşdırılmış və nizamlı yanaşma təqdim etmişdir. Müasir dövrdə tələbələrdən passiv dinləyici deyil, onların aktiv iştirakçı olduğu, real həyatla əlaqələndirilmiş və texnologiya ilə zənginləşdirilmiş öyrənmə mühiti tələb olunur. Məhz bu baxımdan, ingilis dili dərslərində yeni yanaşma

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

və metodların tətbiqi mütləqdir. Bu şəraitdə ingilis dilinin tədrisinə yanaşmaların yenilənməsi, tədris metodlarının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması mühüm pedaqoji zərurət kimi meydana çıxır.

Müasir dövrdə tədris prosesində ənənəvi metodların təkbaşına istifadə edilməsi artıq dil öyrənənlərin kommunikativ bacarıqlarının inkişafı üçün kifayət etmir. Təhsil sisteminin modernləşdirilməsi, təlimin fərdiləşdirilməsi və kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması istiqamətində yeni yanaşma və metodların tətbiqi qaçılmaz olmuşdur. Bu baxımdan, ingilis dilinin tədrisində kommunikativ yanaşma (Communicative Language Teaching - CLT), tapşırıq yönümlü təlim (Task-Based Learning - TBL), məzmun və dilin inteqrasiyasına əsaslanan CLIL (Content and Language Integrated Learning), eləcə də rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi kimi metodlar mühüm rol oynayır.

90-cı illərin sonlarında çox istifadə olan kommunikativ yanaşma müasir dil tədrisində ən irəlidə olan metod kimi qəbul edilir. Əksər təlim proqramları hələ də istifadə olunur. İngilis dilinin tədrisi zamanı bir çox hallarda böyük rəğbət doğuran əsas yanaşma və metodlara daha yaxından nəzər salaq:

1. Kommunikativ yanaşma. Kommunikativ yanaşma dilin əsas məqsədinin ünsiyyət olduğunu əsas götürür. Bu metodun əsas xüsusiyyəti qrammatik strukturların deyil, mənanın və ünsiyyətin ön planda olmasıdır. Bu yanaşmanın əsas üstünlükləri bunlardır: Şagirdlər real həyat şəraitində istifadə edilə biləcək ifadələri öyrənir; Danışıq və dinləmə bacarıqları inkişaf edir; Şagirdlərin özünə inamı artır; Dərslər interaktiv xarakter alır. Bu yanaşmanın əsas növləri rol oyunları, dialoqlar, debatlar, qrup işləri və situativ tapşırıqlardır.

2. Tapşırıq əsaslı yanaşma. Bu metodda əsas diqqət qrammatik qaydalara deyil, tapşırığın yerinə yetirilməsinə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

yönəldilir. Şagird konkret bir vəzifəni yerinə yetirmək üçün dili vasitə kimi istifadə edir. Məsələn: Səyahət planı hazırlamaq, müsahibə aparmaq, problemə həll yolu tapmaq, təqdimat etmək və s. Bu yanaşma şagirdlərdə tənqidi düşünməni artırır; Müstəqil öyrənmə bacarığını formalaşdırır; Yaradıcılığı inkişaf etdirir.

3. Layihə əsaslı yanaşma. Layihə əsaslı öyrənmə uzunmüddətli, planlı və mərhələli fəaliyyət üzərində qurulur. Şagirdlər ingilis dilində araşdırma aparır, məlumat toplayır, təhlil edir və sonunda layihəni təqdim edirlər. Məsələn: "Ətraf mühitin qorunması" mövzusunda təqdimat, "Mənim arzu etdiyim şəhər","Texnologiyanın həyatımıza təsiri" və s. Layihə əsaslı öyrənmə komanda işini təşviq edir; Araşdırma bacarığını gücləndirir; Real həyatla əlaqəni möhkəmləndirir.

4. Texnologiya əsaslı tədris modeli. Müasir dövrdə təlim prosesində texnologiyanın rolu əvəzolunmazdır. İngilis dili dərslərində aşağıdakı vasitələr geniş istifadə olunur: İnteraktiv lövhələr, onlayn platformalar, mobil tətbiqlər, video və audio materiallar və s. Bu vasitələr: Dərsi daha maraqlı edir, fərdi öyrənməyə imkan yaradır, dinləmə və tələffüz bacarıqlarını yaxşılaşdırır

5. Oyun əsaslı öyrənmə. Oyun yanaşması xüsusilə gənc yaş qruplarında çox effektivdir. Oyunlar vasitəsilə yeni sözlər, ifadələr və qrammatik strukturlar daha asan mənimsənilir. Nümunələr: Söz tapma oyunları, dil kartları, komanda yarışları, onlayn viktorinalar və s. Bu metod: dərsi əyləncəli edir, motivasiya yaradır, stresi azaldır.

Apardğımız araşdırmalar onu göstərir ki, ingilis dili dərslərində yeni yanaşma və metodların tətbiqi öyrənənlərin akademik nailiyyətlərində müsbət dəyişikliklərə səbəb olur. Kommunikativ və texnologiya əsaslı metodların tətbiqi nəticəsində: - Şagirdlərin danışıq bacarığı güclənir; - Lüğət

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

ehtiyatı genişlənir; - Tənqidi və yaradıcı düşünmə inkişaf edir; - Özünəinam və motivasiya artır.

Beləliklə, müasir tədris mühiti yalnız bilik ötürən deyil, bilik yaradan, düşünən və ünsiyyət qura bilən şəxsiyyətlərin yetişdirilməsini təmin edir. Bu səbəbdən, müəllimlər ənənəvi metodlardan uzaqlaşaraq innovativ yanaşmalara üstünlük verməlidirlər. Bu isə təhsil sisteminin keyfiyyətini yüksəldərək gələcək nəsillərin qlobal arenada daha uğurlu olmasına zəmin yaradacaqdır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aygün Babayeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-9442-1665
aygun.m.babayeva@sosial.gov.az

Beynəlxalq münasibətlər sistemində Xəzərin hüquqi statusu məsələsi

Açar sözlər: *beynəlxalq münasibətlər Xəzər dənizi, hüquqi status, Aktau Konvensiyası, diplomatiya, enerji təhlükəsizliyi*
Keywords: *international relations, Caspian Sea, legal status, Aktau, convention diplomacy, energy security*

Xəzər dənizinin hüquqi statusu uzun illərdir beynəlxalq münasibətlər sistemində strateji, siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir məsələ kimi müzakirə olunur. Xəzər regionunun enerji ehtiyatları, geostrateji mövqeyi və sahilyanı dövlətlərin maraqları bu məsələni həm regional, həm də qlobal aktorların diqqət mərkəzinə çevirir. 2018-ci ildə Aktau Konvensiyasının imzalanması mühüm irəliləyiş olsa da, hüquqi statusla bağlı bəzi məsələlər hələ də müzakirə predmeti olaraq qalır.

Azərbaycan dövlətinin müasir diplomatiya tarixindəki məqsədyönlü siyasət müstəvisində Xəzərin statusu və onun həlli beynəlxalq əhəmiyyətli məsələ kimi özünəməxsus yer tutmuşdur. Bu barədə Azərbaycan öz mövqeyində bildirmişdir ki, Xəzərin statusu probleminin həll olunması barədə tərəflərin oturub, mövcud situasiyanı və mümkün imkanları səmimi şəkildə müzakirə etməsi zamanı çatmışdır və bu gün məsələnin

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

həllinə bütün müvafiq beynəlxalq və regional qurumlar çalışmalıdır.

Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında məsələlər üzrə əldə olunan layihə və təkliflər dövlətlər arasında uzun illər aparılan danışıqlar prosesində təfsilatı ilə nəzərdən keçirilmişdir. Bununla da illərlə davam edən danışıqlar prosesi göstərdi ki, Xəzər dənizinin statusunun müəyyən edilməsinə münasibətin əsasını hamı tərəfindən qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq normaları və lokal beynəlxalq müqavilə təcrübə normaları təşkil etməlidir. Müzakirələrdə mübahisə doğuran əsas məsələ, həm də Xəzərin göl, ya da dəniz olması üstündə idi. Xəzər dənizinin hüquqi status haqqında əldə olunan sənədlərin layihəsi, rəsmi bəyanatlar və çıxışlar, habelə problem üzrə birgə sənədlərin təhlili göstərir ki, hüquqi rejim baxımından müxtəlif münasibət mövcuddur. Bir qrup dövlətlər belə hesab edirdilər ki, Sovet İttifaqının dağılmasına və Xəzər sahillərində yeni müstəqil dövlətlərin yaranmasınadək Xəzər dənizi "ümumi istifadə dənizi" idi, yəni Xəzərdə Sovet-İran kondominiumu (birgə istifadə obyekti nəzərdə tutulur) mövcud idi. Xəzər indi də belə bölgü əsasında istifadə olunmalıdır.

Xəzər mürəkkəb və qeyri-müəyyən beynəlxalq hüquqi statusa malik olan sərhəd göllərindəndir. Onun hüquqi statusu yalnız sahilyanı dövlətlər üçün deyil, həm də qlobal enerji bazarları, beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsi və regional təhlükəsizlik sistemləri üçün əhəmiyyətlidir. Bu qeyri-müəyyənlik Xəzərin beynəlxalq hüquqi vəziyyətinin aydınlaşdırılması məsələsində keçmiş SSRİ ilə İran arasında bağlanmış hüquqi sənədlər, 1991-ci ilədək Xəzərin hüquqi rejimi SSRİ və İran arasında imzalanmış ikitərəfli müqavilələrlə müəyyən edilmişdi. Sovet İttifaqının süqutundan sonra yaranan yeni geosiyasi reallıqlar Xəzərin hüquqi statusu problemini daha da dərinləşdirdi və məsələnin çoxtərəfli müstəviyə keçməsinə səbəb oldu.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Beynəlxalq hüquqda su hövzələrinin təsnifatında "göl" və "dəniz" anlayışları arasında mühüm fərqlər mövcuddur. Əgər Xəzər göl hesab edilərsə, onun hüquqi statusu yalnız sahilyanı dövlətlərin razılığına uyğun müəyyən olunur. Əgər dəniz kimi qəbul edilərsə, UNCLOS prinsipləri tətbiq edilməlidir. Lakin Xəzər nə açıq dəniz sistemi ilə əlaqəlidir, nə də okeana çıxışı var.

2018-ci ildə imzalanan Aktau Konvensiyası Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı çoxtərəfli danışıqların ən mühüm nəticəsidir və Konvensiya dənizin su səthini ümumi istifadə zonası, dəniz dibi və təki isə sektoral bölgü əsasında bölüşdürülən ərazi kimi müəyyən edir. Konvensiya hərbi fəaliyyətin məhdudlaşdırılması, xarici dövlətlərin hərbi iştirakının istisna edilməsi və nəqliyyat təhlükəsizliyi ilə bağlı xüsusi maddələr ehtiva edir. Aparılmış geniş təhlillər onu göstərir ki, Xəzərin hüquqi statusu yalnız hüquqi məsələ deyil, həm də geosiyasi, ekoloji, iqtisadi və təhlükəsizlik aspektlərini özündə birləşdirən kompleks bir problemdir. Sahilyanı dövlətlərin maraqları arasında mövcud ziddiyyətlərə baxmayaraq, son illərdə əldə olunan müqavilələr və siyasi dialoq davamlı əməkdaşlığın mümkün olduğunu nümayiş etdirir. Aktau Konvensiyası mühüm çərçivə yaratsa da, hələ də tam həllini tapmayan məsələlər mövcuddur: dəniz dibinin tam delimitasiyası, tranzit marşrutlarının hüquqi tənzimlənməsi, hərbi fəaliyyətin koordinasiyası və ekoloji risklərin aradan qaldırılması kimi məsələlər gələcəkdə sahilyanı dövlətlər arasında daha sıx məsləhətləşmə tələb edir.

Xəzərin gələcək inkişafı üçün ən səmərəli yol regionun enerji resurslarından ədalətli istifadə, davamlı ekoloji siyasət, çoxtərəfli təhlükəsizlik mexanizmlərinin gücləndirilməsi və beynəlxalq hüquq normalarına tam uyğunluq əsasında mümkündür. Bu model Xəzəri yalnız iqtisadi mərkəz deyil, həm də regional sabitliyin təminatçısı kimi möhkəmləndirəcək.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 182-185**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 182-185**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Xəzərin hüquqi statusu məsələsi regionun siyasi sabitliyi, enerji təhlükəsizliyi və beynəlxalq əməkdaşlığın gələcək inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Aktau Konvensiyası mühüm addım olsa da, tam və qəti hüquqi çərçivənin formalaşması üçün sahilyanı dövlətlər arasında daha geniş əməkdaşlıq tələb olunur. Geosiyasi maraqların uzlaşması Xəzər regionunda davamlı və dayanıqlı əməkdaşlıq mühitinin formalaşması üçün əsas şərtlərdən biridir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 186-188**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 186-188**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aysu Hüseynova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-1341-1423
aysuhuseinova03@gmail.com

İlyas Əfəndiyevin "Durna" hekayəsində müharibə fonunda məhəbbət, vicdan və mənəvi sarsıntı problemi

Açar sözlər: *hekayə, insan taleyi, sevgi, vicdan əzabı, sədaqət, müharibə*
Keywords: *story, human destiny, love, remorse, loyalty, war*

İlyas Əfəndiyevin hekayələrində insan taleyi, mənəvi sarsıntılar, insanın daxili dünyasında baş verən psixoloji proseslər, müharibə və onun yaratdığı çətinliklər və s. mövzular aktualdır. Lakin Əfəndiyev bir sıra hekayələrində mövzu müharibənin insanların taleyinə və cəmiyyətə münasibətini əks etdirsə də, lakin yazıçı bu əsərlərdə müharibənin özünü, yəni döyüş səhnələrini təsvir etmir. O, diqqəti hadisələrin xarici təsvirinə deyil, müharibənin insan taleyində yaratdığı mənəvi sarsıntılara yönəldir. Müəllif üçün əsas məqsəd insanın daxili dünyasında baş verən psixoloji prosesləri, qorxu, itki, səbr və ümidsizlik kimi hisslərin cəmiyyətdə doğurduğu mənəvi boşluğu bədii şəkildə ifadə etməkdir. Əfəndiyev müharibə mövzusunu qəhrəmanlıq təbliği kimi deyil, insanın mənəvi dirənişi və daxili ağrısı kimi təqdim edir. Onun hekayələrində oxucu real döyüş səhnələrini deyil, müharibənin izlərini daşıyan insanların ruh halını, həyat şəraitinin ağırlığını və o dövrün psixoloji abhavasını hiss edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Bu mövzuya aid olan “Durna” hekayəsi 1941-ci ildə “Aydınlıq gecələr” kitabında çap olunmuşdur. Bu hekayədə də müharibə səhnələrindən yox, müharibənin yaratdığı müsibətlərdən, əsərin əsas qəhrəmanları olan Eldar və Durnanın məhəbbətindən, ayrılıqdan, vəfa hissindən və Durnanın keçirdiyi mənəvi sarsıntılardan, vicdan əzabından danışılır. Əsərdə müharibənin çətinlikləri gənc aktrisa Durnanın və onun həyat yoldaşı təbiət elmləri namizədi olan Eldarın 6 aylıq evliliklərinin üzərinə qara bulud kimi çökmüşdü. Çünki bu zaman Eldarı ehtiyyatda olan hərbiçi kimi müharibəyə çağırırlar. Eldar müharibəyə gedərkən Durnaya,- “Hər şeyi gələcək göstərəcək” deyir. Bu cümlə ilə əsərin məğzi bir növ oxucuya çatdırılır. Bu ifadə iki mənada başa düşülür.

Birinci halda, Eldar şəhid olacağını düşündüyü üçün belə deyə bilər. İkinci halda isə, Durnanın bu müddət ərzində gedəcəyini, sadiq qalmayacağını düşündüyü üçün belə demiş ola bilərdi. Durna isə iyirmi yaşlı, ata-anasız böyüyən gənc bir qadın kimi, əri müharibəyə gedəndən sonra yetimlik və yalnızlıq ağrısı ilə yaşayır və Eldarın anası ilə birgə onun məktublarını və yolunu gözləyir. Bir müddət sonra artıq Eldardan məktub da gəlmir. Bununla da Durna daxili tənhalığa qapılır. Gənc aktrisa ona təklif olunan roldan da imtina edir. Lakin gəlinini kədərli görən ana, əsl analıq edərək, buna imkan vermir. Gəlininin başını işinə qatıb az da olsa bu kədərdən çıxması üçün çəkilişə getməyə onu məcbur edir. Durna Altun taxta adlanan bir meşədə gözləri şəhid düşən bir əsgərin nişanlısı rolunu canlandırmalı olur.

Əsgər obrazını isə otuz beş yaşlı, uca boylu, yaraşıqlı olan Soltan obrazı canlandırır. Bu çəkilişdə baş verən hadisə Durnanı daha da sarsıdır. Qadın nəfsinə sahib çıxa bilməyərək səhvə yol verir. Bu hadisədən sonra Durna özünə gələ bilmir, işdən ayrılır, xəstə olur, vicdan əzabı çəkməyə başlayır. Belə bir səhv edib,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Eldara xəyanət etməkdə özünü təqsirkar bilərək, özünü bağışlaya bilmir, daim özündən utanır. Etdiyi səhvə görə həm qaynanasının üzünə, həm də aynada belə özünə baxa bilmir. Daha sonra isə Eldardan gələn məktubla hadisələrin gedişatı dəyişir. Durna məktubu əlinə alır, amma bir müddət oxuya bilmir, çox götür-qoy edir. Qəlbində, beynində daim fikirləşir, vicdan əzabı çəkir. "Durna hələ də bu məktubu sinəsində tutmuşdu. Görəsən, Eldar onu bağışlayacaqmı?".

Əsər də elə bu cavabsız sual ilə yekunlaşır. Əsər tam nəticə ilə bitmir, Əfəndiyev nəticə hissəsini oxucunun təsəvvürünə buraxır. Ümumilikdə isə əsərdə Durnanın peşmançılığını, özündən utanmağının şahidi oluruq. Lakin bu obrazı təhlil edərkən onu sevgisinə sadiq qalmayan, ehtiraslarını toplaya bilməyərək səhvə yol verən surət kimi yaddaşlarda qalır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ayişə Zeynallı
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0004-3674-3516
ayiszeynalli@gmail.com

Aqressiv davranışlı yeniyetmələrdə emosional tənzimləmə çətinlikləri

Açar sözlər: *yeniyetməlik, aqressiv davranış, emosional tənzimləmə, psixokorreksiya, sosial adaptasiya*
Keywords: *adolescence, aggressive behavior, emotion regulation, psychocorrection, social adaptation*

Yeniyetməlik dövrü insan inkişafının ən mürəkkəb mərhələlərindən biri olub emosional, sosial və davranış aspektlərində kəskin dəyişikliklərlə səciyyələnir. Bu dövrdə psixoloji gərginliyin artması, emosional həssaslıq, özünütəsdiq tələbatı və müstəqilliyə meyil kimi amillər yeniyetmənin davranışlarında qeyri-sabitlik yarada bilir. Məhz bu mərhələdə aqressiv davranışların formalaşması və emosiyaların tənzimlənməsində çətinliklərin meydana çıxması geniş yayılmışdır. Aqressiv davranış təkcə fiziki zorakılıqla ifadə olunmur; o, verbal qarşıdurmalar, neqativ özünüifadə formaları, sosial izolyasiya, impulsiv qərarlar və ya qıcıqlanmaya yüksək həssaslıq kimi müxtəlif formalarda təzahür edə bilər. Yeniyetmələrdə emosional tənzimləmə çətinlikləri isə bu aqressiv reaksiyaların həm səbəbi, həm də nəticəsi kimi çıxış edir. Emosional tənzimləmə insanın daxili hisslərini və emosional reaksiyalarını adekvat idarə etmə bacarığıdır. Yeniyetməlik dövründə beyin loblarının, xüsusən də prefrontal korteksin tam formalaşmaması emosiyaların idarə olunmasında zəiflik yaradır. Bu səbəbdən

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

yeniyetmələr bəzən öz impulslarını nəzarətdə saxlaya bilmir, qəzəbləndikdə və ya xəyal qırıqlığına uğradıqda ani reaksiyalar verirlər. Aqressiv davranışın güclənməsi də məhz emosional tənzimləmənin zəifliyindən qaynaqlanır. Emosiyalarını düzgün ifadə edə bilməyən yeniyetmə onu narahat edən situasiyalara qarşı qeyri-adekvat münasibət sərgiləyir, bu da həm sosial münasibətlərin pozulmasına, həm də özünə qarşı neqativ münasibətin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Aqressiv davranışlı yeniyetmələr, adətən, daxili gərginliyi yüksək olan, özünüifadə bacarıqları məhdud, həyəcanı idarə etmədə çətinlik yaşayan fərdlərdir. Onlarda frustrasiya səviyyəsi yüksək olur və həyatın müxtəlif stress situasiyalarına qarşı dözümlülük aşağı olur. Bu yeniyetmələr münaqişəli vəziyyətlərə daha tez reaksiya verir, kiçik təhrikedici amillər belə onlarda aqressiv davranışları stimullaşdıra bilir. Eyni zamanda, çox vaxt aqressiv yeniyetmələr öz emosiyalarını mənalandırmaqda çətinlik çəkir, hirs, qorxu və narahatlıq kimi hissləri fərqləndirə bilmirlər. Bu isə onların emosional savadlılıq səviyyəsinin aşağı olduğunu göstərir.

Emosional tənzimləmə çətinliklərinin kökündə duran amillər müxtəlifdir və bioloji, psixoloji, sosial faktorların vəhdətindən ibarətdir. Bioloji amillərə sinir sisteminin həssaslığı, hormonal dəyişikliklər və temperament xüsusiyyətləri daxildir. Psixoloji amillər yeniyetmənin özünə münasibəti, özünə inam səviyyəsi, daxili konfliktləri və stressə reaksiyası ilə bağlıdır. Sosial amillər isə ailə mühitini, valideyn-övlad münasibətlərini, məktəb atmosferini, həmyaşıd qruplarını və ətraf mühitin psixososial təsirlərini əhatə edir. Aqressiv davranışlı yeniyetmələrin çoxunda ailə daxilində emosional soyuqluq, valideynlərin sərt və ya qeyri-sabit davranışı, diqqət çatışmazlığı, eləcə də məktəbdə qəbul olunmama hissi kimi risk faktorlarına rast gəlinir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ailədaxili münasibətlər emosional tənzimləmədə mühüm rol oynayır. Valideynlərin aqressiv davranışı, tez-tez baş verən münaqişələr və ya kommunikasiya çatışmazlığı yeniyetmənin emosional inkişafına mənfi təsir edir. Emosional dəstəyin olmadıqda yeniyetmə öz hisslərini təhlükəsiz şəkildə ifadə edə bilmir və aqressiyanı müdafiə mexanizmi kimi istifadə edir. Eyni zamanda, valideynlərin həddindən artıq sərt və cəza yönümlü yanaşmaları da aqressiv davranışın güclənməsinə səbəb olur. Belə ailə mühitində yetişən yeniyetmə emosional nəzarəti öyrənmir və hisslərini idarə etmək əvəzinə onları güc, zor və ya aqressiya yolu ilə ifadə etməyə çalışır.

Məktəb mühiti və həmyaşıd münasibətləri də aqressiv davranışların formalaşmasında mühüm rol oynayır. Yeniyetmələr sosial qəbul olunma ehtiyacı ilə seçildikləri üçün həmyaşıd qrupundan ayrılmaq və ya təcrid olunmaq onların emosional gərginliyini artırır. Təzyiq, zorbalıq və ya sosial rəqabət kimi hallarda emosional tənzimləmə daha da çətinləşir. Belə situasiyalarda yeniyetmə müdafiə xarakterli aqressiv davranışlara meyl göstərə bilər. Bəzi yeniyetmələr isə aqressiyanı mövqelərini möhkəmləndirmək üçün sosial strategiya kimi də istifadə edə bilirlər. Bu isə uzunmüddətli perspektivdə emosional inkişafı zədələyir.

Emosional tənzimləmə çətinliklərinin aradan qaldırılması üçün psixoloji dəstək, pedaqoji müdaxilələr və ailə yönümlü yanaşmalar vacibdir. İlk növbədə yeniyetmənin öz emosiyalarını tanımaq və düzgün ifadə etmək bacarığı inkişaf etdirilməlidir. Bu məqsədlə emosional savadlılıq təlimləri, özünüdərk məşqləri, stressin idarə olunması texnikaları və kommunikasiya bacarıqlarının gücləndirilməsi kimi proqramlar effektiv rol oynayır. Yeniyetməyə konflikt situasiyalarında sakit qalmaq, problem həllinə yönəlmək, alternativ emosional reaksiyalar

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

seçmək kimi bacarıqlar öyrədildikdə aqressiv davranışların intensivliyi azalır.

Ailə ilə iş prosesində valideynlərin tərbiyə üsulları diqqət mərkəzində olmalıdır. Valideynlərə emosional dəstək göstərmək, səmimi və təhlükəsiz ünsiyyət mühitinin yaradılması, ədalətli və ardıcıl qaydaların tətbiqi kimi prinsiplər aşılanmalıdır. Məktəbdə psixoloqların iştirakı ilə aqressiv davranışların müşahidəsi və vaxtında müdaxilə mexanizmləri qurulmalıdır. Eyni zamanda sinifdə emosional təhlükəsizlik mühiti yaradılmalı, şagirdlər arasında empatiya, qarşılıqlı anlayış və tolerantlıq kimi dəyərlər gücləndirilməlidir.

Nəticə etibarilə, aqressiv davranışlı yeniyetmələrdə emosional tənzimləmə çətinlikləri çoxşaxəli psixoloji problem-dir və onun səbəbləri bioloji, sosial və şəxsi amillərlə sıx bağlıdır. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün sistemli psixoloji-pedaqoji fəaliyyət, ailə-məktəb əməkdaşlığı və yeniyetmənin emosional bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Emosional tənzimləmə bacarıqları formalaşdıqca aqressiv davranış azalır, yeniyetmə daha sağlam sosial münasibətlər qurur və öz psixoloji rifahını qorumağı öyrənir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Tahirə Orucova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0005-1038-644X
orucovatahire2003@gmail.com

M.F.Axundovun "Yek kəlmə" tənqidi məqaləsində əsas problemlər

Açar sözlər: *Mirzə Fətəli Axundov, ədəbi tənqid, maarifçilik, tənqidçi mövqeyi*
Keywords: *Mirza Fatali Akhundov, literary criticism, enlightenment, critic's position*

XIX əsr Azərbaycan ictimai-ədəbi fikir tarixində Mirzə Fətəli Axundovun fəaliyyəti milli düşüncənin yeniləşməsi və maarifçilik ideyalarının formalaşması baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. O, yeni düşüncə tərzinin, dünyəvi maarifçiliyin və milli ədəbiyyatda realist estetik prinsiplərin formalaşmasına ciddi təsir göstərmiş, dövrün ədəbi və fəlsəfi mühitinə rasional yanaşma gətirmişdir. Axundovun yaradıcılığı yalnız bədii əsərlərlə məhdudlaşmır; onun tənqidi məqalələri, məktubları və nəzəri fikirləri Şərq ədəbiyyatının inkişaf istiqamətlərini dəyişdirən mühüm mənbələrdən sayılır.

Bu baxımdan "Yek kəlmə" adlı tənqidi məqalə Axundovun dünyagörüşünü və cəmiyyət haqqında düşüncələrini dolğun şəkildə əks etdirən yazılardan biridir. Məqalədə o, Mirzə Yusif xan cənablarına yazdığı məktubda "Yek Kəlmə"ni başdan sona oxuduğunu hətta misilsiz kitab, gözəl yadigar və faydalı nəsihət olduğunu qeyd etmişdir. Lakin bununla yanaşı kitabda çatışmayan cəhətləri və hansı hissələrlə razılaşmadığını da deməkdən çəkinməmişdir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ədib qeyd edirdi ki, hüquq bərabərliyi yalnız kişi tayfasına məxsus olmamalıdır. M.F.Axundov qadınların hüququnu yüksək dəyərləndirmiş, şəriətin qadınlara qarşı ədalətsiz davrandığını qeyd edərək, qadın tayfasının hicab ayəsi ilə daimi həpsə məhkum olub yaşamaq nemətindən məhrum olduğunu öz tənqidi yazısında bildirmişdir. Axundov bu məktubda zimmi və müsəlman məsələsinə toxunaraq, şəriətin ədalətinə şübhəsini də gizlətməmişdir. Müəllif şəriət qanunlarının zimmilərə münasibətdə bərabərlik iddiası ilə tətbiq arasındakı ziddiyyəti göstərir. Bu məqamda yazıçının iradını haqlı hesab etmək mümkündür. Çünki İslam hüququnun əsas prinsiplərindən biri dinindən və sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsə ədalətin bərabər şəkildə tətbiq edilməsidir. Məqalədə insanın şəxsi azadlığını yüksək qiymətləndirən M.F.Axundov, qul və kəniz alverinin aradan qaldırılmasını da qeyd edir. Ədib qadın və kişi münasibətinə də fikir bildirir. O hər iki tərəfin razılığı olmadan, zorakılıqla onların azadlığı və əmniyyəti əllərindən alınmamalı.

Bu tənqidi yazısında M.F.Axundov şərqlə qərbi müqayisə edir. O, Avropada ölüm hökmünün aradan qaldırıldığını, qatillərə verilən ölüm hökmünün bu növ cinayyətləri aradan qaldırmadığını qeyd etmiş və bunun əksinə şərqdə oğurluq edən şəxslərin əllərinin kəsilməsinin tamamilə yanlış olduğunu bildirmişdir. Onun fikrincə, oğurluq edən şəxs acizlikdən bu yola üz tutur, onun əlinin kəsilməsi insan həyatını təhlükəyə salscaq, yaşayışını təmin etməkdə onu aciz edəcək.

Mirzə Fətəli Axundovun tənqidi və maarifçi yanaşması ilə milli düşüncənin yenilənməsində və ədalət, bərabərlik prinsiplərinin təbliğində önəmli rol oynamışdır. Onun qadın hüquqları, insan azadlığı və şərq ilə qərb arasında müqayisəli baxışı göstərir ki, o, ədəbiyyat və cəmiyyətin inkişafı üçün rasional və humanist prinsipləri əsas götürürdü.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 195-197**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 195-197**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Turan Rzayeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0002-5221-6420
turanrzayeva2003@gmail.com

Sinif rəhbərinin valideynlərlə birgə iş sistemi: uğurlu təhsil-tərbiyənin əsası

Açar sözlər: *validenylərlə iş, şəxsi inkişafın dəstəklənməsi, fərdi görüşlər, pedaqoji maarifləndirmə, məktəb-ailə birliyi*
Keywords: *working with parents, supporting personal development, individual meetings, educational awareness, school-family unity*

Sinif rəhbərinin valideynlərlə əməkdaşlığı şagirdlərin hərtərəfli inkişafında və təlim-tərbiyə prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Məktəb-ailə birliyi təhsil sisteminin ayrılmaz hissəsidir və bu əlaqənin düzgün qurulması sinif rəhbərinin əsas vəzifələrindən biridir. Sinif rəhbərinin valideynlərlə işinin əsas məqsədi ailə tərbiyəsi məsələləri, uşaqları düzgün tərbiyə etmək üsulları və pedaqoji bilikləri valideynlər arasında müntəzəm təbliğ etməkdir. Burada: *Pedaqoji maarifləndirmə* valideynlərin xüsusi pedaqoji təhsili olmadığı üçün, sinif rəhbəri onlara uşağın düzgün tərbiyəsi ilə bağlı elmi məlumatlar və nəzəri-pedaqoji biliklər çatdırmalıdır. *Vahid tələbkarlıq əsasında* məktəbin və ailənin uşağa qarşı vahid mövqeyi formalaşdırmalıdır. *Şəxsi inkişafın dəstəklənməsi ilə* şagirdin təlim müvəffəqiyyəti, davranış qaydaları və maraqları haqqında məlumat mübadiləsi apararaq, onun fərdi inkişafını həm məktəbdə, həm də ailədə dəstəklənməlidir.

Qeyd olunanaların tətbiqi istiqamətində sinif rəhbəri valideynlərlə işdə aşağıdakı məzmun istiqamətlərini əhatə edəcək:

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

- *Təlim nailiyyətləri.* Şagirdin dərslərə davamiyyəti, ayrı-ayrı fənlər üzrə müvəffəqiyyəti və məsuliyyəti barədə məlumatlandırma.

- *Tərbiyə və davranış.* Uşağın məktəbdaxili qaydalara əməl etməsi, intizamı, əxlaqı, mədəni davranışı və yoldaşları ilə münasibəti.

- *Sağlamlıq və sosiallaşma.* Şagirdin fiziki və psixoloji sağlamlığı, müxtəlif fəaliyyətlərə cəlb olunması və sosial çevrəsi.

Məzmun istiqamətlərini həyata keçirilməsində əməkdaşlığın formaları və üsulları cədvəl 1-də öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 1. Əməkdaşlığın formaları və üsulları

Forma	**Üsullar**
Sinif valideyn yığıncaqları	Şagirdlərin təlim-tərbiyəsi sahəsində valideyn-lərin vəzifələrini izah etmək, ümumi məlumatları (Sinfin Pasportu) və sinif problemlərini müzakirə etmək.
Fərdi görüşlər	Uşağın konkret vəziyyəti, inkişafı və problemləri haqqında valideynə real və konkret məlumat vermək, məsləhətlər təqdim etmək.
Valideyn komitəsi	Sinif rəhbərinə sinifdəki təşkilati və tərbiyə işlərində kömək edən, məktəb ilə ailə arasındakı əlaqəni gücləndirən köməkçi orqan.
Evlərə səfərlər	Şagirdin həyat şəraiti ilə tanış olmaq, valideynin mənəvi-psixoloji durumu və ailədəki abu-hava haqqında məlumatlar əldə etmək.
Məsləhət saatları	Valideynlərə ailədə uşağı düzgün tərbiyə etmək üsulları barədə nəzəri-pedaqoji biliklərin verilməsi.
Müntəzəm əlaqə	Telefon, elektron poçt və ya xüsusi platformalar vasitəsilə valideynlərlə daimi əlaqə saxlamaq.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Cədvəl 1-dən də görünüdüyü kimi bu forma və üsulların köməyilə müəllimlər müsbət mühitin yaradılmasına nail olacaq. Sinif rəhbəri valideynlərlə münasibətləri qarşılıqlı hörmət və etimad üzərində qurulacaq. Eləcə də bu görüşlər tənqiddən çox, əməkdaşlıq və həll yolları tapmağa yönəlməlidir. Fərdi görüş-lərdə uşağın vəziyyəti haqqında real, konkret məlumat verilməli və məxfilik prinsipi qorunmalıdır. Valideynin təklif və narahat-lıqlarını diqqətlə dinləmək, onların fikirlərinə dəyər vermək vacibdir.

Aparılan araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, sinif rəhbərinin valideynlərlə birgə iş sistemi uşağın şəxsiyyət kimi formalaşması üçün ailə və məktəbin səylərini birləşdirən bir körpüdür. Bu sistemin effektivliyi məktəbdəki fəaliyyətin uğurunu birbaşa şərtləndirir və uşağın gələcək həyatına müsbət təsir göstərir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Elida İbayeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-3316-5506
ibayeva.elida@gmail.com

Alman ədəbi mətnləri vasitəsi ilə söz ehtiyatının formalaşdırılması

Açar sözlər: *alman ədəbi mətnləri, söz ehtiyatının formalaşdırılması, leksik inkişaf, ədəbiyyat didaktikası, xarici dil tədrisi, kommunikativ yanaşma, şagird mərkəzli təlim, kontekstual öyrənmə*

Keywords: *German literary texts, vocabulary development, lexical development, literature didactics, foreign language teaching, communicative approach, learner-centered instruction, contextual learning*

Xarici dil dərslərində ədəbiyyatın tətbiqi ilə ədəbiyyat didaktikası məşğul olur və ədəbi mətnlərin dərsdə istifadəsinin nəzəri əsaslarını araşdırır. Alman ədəbi mətnləri şagirdlərin söz ehtiyatının formalaşdırılmasında xüsusi rol oynayır. Bu mətnlər təkcə estetik və emosional dəyər daşımır, eyni zamanda söz və ifadələrin kontekstual şəkildə mənimsənilməsinə imkan yaradır. Onlar şagirdlərin oxuma motivasiyasını artırır, şifahi və yazılı ifadə bacarıqlarını inkişaf etdirir və dilin sosiokultural və interkultural aspektlərini dərk etmələrinə kömək edir. Beləliklə, alman ədəbiyyatına aid mətnlərin dərslərdə məqsədyönlü və sistemli tətbiqi söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi üçün müasir və effektiv didaktik yanaşma kimi qiymətləndirilir.

Alman ədəbi mətnləri şagirdlərin dil biliklərini zənginləşdirməkdə və söz ehtiyatını formalaşdırmaqda mühüm vasitədir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Onlar təkcə estetik və emosional təsir göstərmir, həm də müxtəlif üslublar, mətn tipləri və çətinlik səviyyələri ilə şagirdlərə daha geniş və kompleks lüğət təqdim edir. Bununla yanaşı dərslik və digər populyar materiallarla müqayisədə daha yüksək dil səviyyəsinə malikdir, daha mürəkkəb ifadələr və nadir sözləri təqdim edir, eyni zamanda şagirdləri real dil mühitində düşünməyə və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə təşviq edir. Bu mətnlər yalnız söz ehtiyatının zənginləşdirilməsinə deyil, həm də qrammatik strukturun təkmilləşdirilməsinə və dilin sosiokultural aspektlərinin dərk edilməsinə imkan yaradır.

XX əsrin ikinci yarısında fəaliyyət göstərmiş alman ədəbiyyat didaktikası üzrə tədqiqatçı və pedaqoqu öz “Jugendliteratur im kommunikativen Deutschunterricht” kitabından olan bu parçada da ifadə etdiyi kimi: “diejenigen Texte gelesen werden, die den jugendlichen Lesern etwas zu sagen haben, die ihren Wuenschen und Beduerfnissen entgegenkommen, die Identifikation und Projektion zulassen” (Kast, 1985, p. 31). Kastın yanaşması göstərir ki, ədəbi mətnlərin diqqətlə seçilməsi şagirdlərin lüğətinin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Çünki ədəbi mətnlərin dərslərdə məqsədyönlü tətbiqi şagirdlər üçün real kommunikasiya imkanları yaradır və onları gələcəkdə də xarici dilin mətbəəsini oxumağa həvəsləndirir. Bu yanaşma Leonarda Lovrović və Cathy-Theresa Koleganın elmi məqalələrindəki fikirlər tərəfindən də dəstəklənir. Onlar göstərirlər ki, oxu, dinləmə, müzakirə və yazı kimi aktiv fəaliyyətlər şagirdlərin söz və ifadələri yalnız öyrənməsinə deyil, həm də gündəlik və kommunikativ kontekstdə tətbiqinə imkan verir. Beləliklə, Kastın vurğuladığı şagird mərkəzli mətn seçimi və Lovrović & Koleganın təklif etdiyi interaktiv fəaliyyətlər bir-birini gücləndirir, nəticədə leksik inkişafın davamlı və effektiv olması təmin olunur (Lovrović & Kolega, 2018).

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Alman ədəbi mətnlərinin dərslərdə sistemli və məqsədyönlü istifadəsi söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi və kommunikativ bacarıqların inkişafı üçün effektiv və müasir didaktik strategiya kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat

1. Kast, H. (1985). *Literaturpädagogik für Jugendliche*. Klett.
2. Lovrović, L., & Kolega, C.-T. (2018). Using literary texts for the development of foreign language learners' intercultural competence. *Foreign Languages: A Journal of Applied Linguistics*, 47(4), 265-277. https://hrcak.srce.hr/en/225529

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aytən Yusifzadə
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0009-4960-9574
yusifzadaa@mail.ru

Müəllim-tələbə əməkdaşlığında emosional intellektin rolu

Açar sözlər: *emosional intellekt, müəllim-tələbə əməkdaşlığı, sinif mühiti, empatiya, ünsiyyət*
Keywords: *emotional intelligence, teacher–student relationships, classroom climate, empathy, communication*

Bu tezis emosional intellektin müəllim-tələbə münasibətlərinə təsirini araşdırır və onun ünsiyyət, empatiya və sinif mühiti üzərindəki rolunu vurğulayır. Emosional intellekt müəllimlərə emosiyaları anlamaq və idarə etmək, tələbələrin ehtiyaclarına cavab vermək və dəstəkləyici mühit yaratmaq imkanı verir. Yüksək emosional intellektə malik müəllimlər effektiv ünsiyyət və emosional tənzimləmə vasitəsilə qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir, tələbələrin dərsə marağını və iştirakını artırırlar. Tədqiqatlar göstərir ki, belə siniflərdə tələbə davranışı, akademik göstəricilər və sosial-emosional rifah daha yüksək olur.

Emosional intellekt insan emosiyalarını anlamaq və yönləndirmək üçün əsas dayaq rolunu oynayır, şəxsi inkişafa və peşəkar uğura əhəmiyyətli təsir göstərir. Öz emosiyalarını tanımaq, anlamaq və idarə etmək, eləcə də başqalarının emosiyalarını qavramaq və onlara təsir etmək bacarığı kimi müəyyənləşdirilən emosional intellekt özünüdərk, özünütənzim-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

ləmə, empatiya, sosial bacarıqlar və motivasiya kimi komponentləri əhatə edir. Təhsil kontekstində emosional intellekt müəllim–tələbə münasibətlərinin və sinif dinamikasının formalaşmasında həlledici rol oynayır. Dəstəkləyici və emosional baxımdan sağlam mühit yaratmaqla müəllimlər tələbələrin dərsə cəlb olunmasını, akademik nailiyyətlərini və sosial–emosional inkişafını gücləndirirlər.

Emosional intellekt müsbət müəllim-tələbə münasibətlərinin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Əsas məqamlar aşağıdakılardır:

Empatiya və anlayış: Empatiya, emosional intellektin əsas komponentlərindən biri olaraq, müsbət müəllim-tələbə münasibətlərinin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Empatik müəllimlər tələbələrin emosiyalarını tanımaqla yanaşı, bu emosiyaların altında yatan səbəbləri başa düşməyə çalışırlar. Özlərini tələbələrin yerinə qoymaqla müəllimlər onların akademik, sosial və ya şəxsi sahələrdə qarşılaşdıqları çətinlikləri daha yaxşı dərk edə bilirlər. Emosional intellekt müəllimlərə müxtəlif tələbə ehtiyaclarına empatik və səmərəli şəkildə cavab verməyə imkan verir. Utancaq tələbəni sinif müzakirələrində iştirak etməyə təşviq etmək və ya şəxsi çətinliklər səbəbindən göstəriciləri zəifləyən tələbəyə əlavə dəstək göstərmək buna misaldır. Empatiya nümayiş etdirən müəllimlər tələbələrin anlaşıldığını və dəyərli olduğunu hiss etdiyi dəstəkləyici mühit yaradırlar.

Ünsiyyət: Yüksək emosional intellektə malik müəllimlər fikirlərini aydın və hörmətli şəkildə ifadə edə bilirlər, bu da tələbələrin mesajları asanlıqla başa düşməsini təmin edir. Aydınlıq yanlış anlaşılmaları azaldır və tələbələrin öz fikirlərini sərbəst ifadə edə bildikləri açıq dialoqu təşviq edir. Emosional intellekt müəllimlərə effektiv ünsiyyət vasitəsilə tələbələrlə etimad yaratmağa imkan verir. Tələbələrin baxış bucağını diqqətlə dinləmək və hisslərini təsdiqləmək etimadın forma-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

laşması üçün vacibdir. Etimad isə tələbələri iştirak etməyə, rəhbərlik axtarmağa və akademik risklər götürməyə təşviq edir.

Tələbə inkişafının dəstəklənməsi: Emosional intellekt müəllimlərə tələbələrin güclü və zəif tərəflərini tanımağa və tədrisi buna uyğunlaşdırmağa imkan verir. Bu, tələbələrin potensialını maksimum reallaşdırmağa şərait yaradır. Yüksək emosional intellektə malik müəllimlər tələbələrin öyrənmə üslublarına uyğun fərdi dəstək verə bilirlər. Bu, əlavə izahlar, resurslar və alternativ strategiyalar təqdim etməklə həyata keçirilir. Emosional bacarıqları nümunə göstərən müəllimlər tələbələrə stresi idarə etməyi və sosial qarşılıqlı əlaqələri düzgün qurmağı öyrədirlər. Müntəzəm yoxlamalar və fərdi repetitorluq seansları tələbələrin akademik göstəricilərini və özünəinamını artırır. Əməkdaşlıq mühitləri isə icma hissini gücləndirir.

Emosional intellekt müəllim-tələbə münasibətlərində həlledici rol oynayır və akademik nailiyyətləri, sosial-emosional inkişafı dəstəkləyən qayğıkeş tədris mühiti yaradır. Emosional intellekt müəllimlərə empatiya, anlayış və qarşılıqlı hörmət əsasında daha dərin əlaqələr qurmağa imkan verir. Tədqiqatlar göstərir ki, emosional baxımdan dəstəkləyici siniflərdə tələbələr daha yüksək akademik nəticələr və sosial bacarıqlar nümayiş etdirirlər. Təhsil sistemində emosional intellektin inkişafı tələbələrin həm bugünkü, həm də gələcək uğurları üçün möhkəm zəmin yaradır.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 204-207**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 204-207**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Sevinc Ağazadə
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0000-9937-523X
aghazadastar@gmail.com

LDU-da əməkdaşların informasiya bazasının müasir vəziyyəti və onun kompüter modelinin qurulması

Açar sözlər: *informasiya bazası, kompüter modeli, məlumat axını, simulyasiya, altsistem analizi, optimallaşdırma*
Keywords: *database, computer model, data flow, simulation, subsystem analysis, optimization*

Universitetlərdə məlumatların idarə olunması getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edən funksiyaya çevrilmişdir və əməkdaşların informasiya bazası həm akademik fəaliyyətin, həm də idarəetmənin əsas komponentlərindən biridir. Lənkəran Dövlət Universitetində mövcud olan informasiya bazası müxtəlif şöbələrdən daxil olan məlumatların toplanması və emalı üçün istifadə edilsə də, sistemdə müəyyən struktur uyğunsuzluqları, məlumatların gec yenilənməsi, inteqrasiya problemləri və vahid idarəetmə mexanizminin olmaması kimi çatışmazlıqlar mövcuddur. Bu səbəbdən əməkdaş məlumatlarının kompüter modeli üzərində simulyasiyası və proseslərin optimallaşdırılması müasir idarəetmə tələbləri baxımından vacib məsələdir (Smith, 2020; Johnson, 2021). Tədqiqatın metodoloji əsası informasiya sistemlərinin analizi, verilənlər bazası strukturlaşdırılması, UML-diagramların qurulması və simulyasiya modelləşdirməsinə əsaslanır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Bu çərçivədə:

- Əməkdaş məlumatlarının mövcud strukturu öyrənilmiş;
- Məlumat axını diaqramları hazırlanmış;
- Altsistemlər arasında qarşılıqlı əlaqə modelləşdirilmiş;
- Optimizasiya üçün həm statistik analiz, həm də proses xəritələşdirilməsi tətbiq edilmişdir.

Simulyasiya modeli məlumat axınının şöbə → baza → emal → yenilənmə ardıcıllığını izləyərək sistemdəki gecikmə, uyğunsuzluq və yüklənmə hallarını vizual olaraq nümayiş etdirir (Pandas Documentation, 2022; Plotly, 2022).

Təklif olunan model və onun arxitekturası. Təklif olunan model əməkdaşlara aid məlumat axınını modulyar arxitektura əsasında təşkil edir və müxtəlif altsistemlərin qarşılıqlı əlaqəsinin vizual simulyasiya vasitəsilə idarə olunmasını təmin edir. Arxitektura dörd əsas moduldan – məlumatın toplanması alt-modulundan, doğrulama və emal modulundan, altsistemlərarası inteqrasiya modulundan, həmçinin performans monitorinqi və optimallaşdırma modulundan ibarətdir. Modelə daxil olan hər bir məlumat vahid interfeys üzərindən ötürülərək yoxlanılır, emal edilir və müvafiq altsistemlərlə sinxronlaşdırılır. Sistem məlumat axınının real vaxtda vizuallaşdırılmasını təmin etməklə gecikmə nöqtələrini aşkarlayır və şöbələr üzrə yük balansını analiz edir. Bu yanaşma, mövcud statik informasiya bazalarından fərqli olaraq, dinamik, adaptiv və çevik idarəetmə mühiti formalaşdırır (Microsoft Corporation, 2023).

Mövcud üsullarla müqayisə və modelin üstünlükləri.
Aşağıdakı cədvəl ənənəvi informasiya bazası idarəetmə yanaşmaları ilə təklif olunan modelin müqayisəsini göstərir:

Xüsusiyyət	Ənənəvi sistemlər	Təklif olunan model
Məlumat yenilənməsi	Əl ilə / gec	Real vaxt rejimi
Sinxronlaşdırma	Çətin	Avtomatik
Yük analizləri	Yoxdur	Var
Vizuallaşdırma	Məhdud	Tam interaktiv
Genişlənə bilənlik	Aşağı	Yüksək
Modul yanaşması	Yox	Var

Cedvəl 1.

Bu müqayisə göstərir ki, təklif olunan model mövcud problemlərin əksəriyyətini aradan qaldırır və idarəetmə prosesini xeyli səmərəli edir (Smith, 2020; Johnson, 2021; Plotly Technologies Inc., 2022).

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, LDU-da əməkdaşların informasiya bazasının kompüter modeli üzrə simulyasiya edilməsi məlumat axınının optimallaşdırılmasına, gecikmələrin aşkarlanmasına və idarəetmə prosesinin avtomatlaşdırılmasına mühüm töhfə verir.

Təklif olunan model vahid arxitekturaya əsaslanır, altsistemlər arasında əlaqəni gücləndirir və real tətbiq üçün tam yararlıdır. Bu yanaşma universitetin elektron idarəetmə sistemlərinin gələcək inkişafı üçün də etibarlı baza yaradır (Microsoft Corporation, 2023).

Ədəbiyyat

1. Johnson, A. (2021). *Digital University and Data Management: Concepts, Methods and Applications*. Academic Insights Publishing.
2. Microsoft Corporation. (2023). *Azure Data Services: Cloud-Based Data Management and Analytics*.
3. Python Software Foundation. (2022). *Python Data Analysis Library – Pandas Documentation*.
4. Plotly Technologies Inc. (2022). *Plotly Visualization Framework Documentation*.
5. Smith, J. (2020). *Information Systems and UML Analysis: A Modern Approach to System Modeling*. TechPress Publishing.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Aysun Fərzili
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0002-0192-8890
aysunfarzili@gmail.com

Qədim türk simvollarının atalar sözləri, məsəllər və deyimlərdə təzahürü, onların semantik-funksional təhlili haqqında

Açar sözlər: *simvollar, mifologiya, folklor, atalar sözləri, kult*
Keywords: *symbols, mythology, folklore, proverbs, cult*

Qədim türk dünyagörüşü və mifik düşüncə sistemi xalqın dilində, yaddaşında və gündəlik həyatında özünün müxtəlif formalarda təzahürünü tapmışdır. Bu təzahürün ən mühüm daşıyıcılarından biri isə simvollardır. Bu simvollar təkcə mif və dastanlarda deyil, həm də xalqın ən canlı və mütəhərrik janrlarından biri olan atalar sözlərində öz əksini tapmışdır. Atalar sözləri yalnız məişət təcrübəsinin məhsulu deyil, həm də xalqın dərin fəlsəfi baxışlarını, etik normalarını, davranış modellərini və arxaik dünyagörüşünü qoruyan unikal mətnlərdir. Bu baxımdan onlar qədim türk simvolikasının yaşadılması və müasir dövrə daşınmasında mühüm rol oynayır. Qədim türk simvolları – Göy Tanrı inancı, günəş və ay kultu, su və od ünsürləri, bozqurd, ağac və dağ kimi totemik obrazlar türk düşüncə tərzinin ideya-estetik sistemində aparıcı rol oynayırdı. Bu simvollar həm mifik təfəkkürün məhsulu, həm də sosial-mədəni hadisə kimi atalar sözlərində özünəməxsus şəkildə kodlaşdırılaraq nəsillərə ötürülmüşdür.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Türklər həyatları boyunca köç həyatı yaşadıqları üçün təbiətlə daim sıx bağlı olublar. Bu bağlılığa görə heyvanlar onların həyatının hər hissəsində öz təsirini göstərmişdir. Əsas da türk dedikdə ağıla gələn bozqurdlar onların həyatının önəmli parçasına çevrilmişdir. Türklər tarix boyu bozqurdu müqəddəs heyvan olaraq görmüş, ondan həm qorxmuş həm də hörmət etmişdirlər. Qurd türk mifologiyasında “soy qoruyucusu” və “nəsil başçısı” mənalarını verir. Həm qorxuducu, həm də qəhrəman, yolgöstərən obraz kimi qiymətləndirilir. Bir çox dastanlarda, ədəbi nümunələrdə o cümlədən atalar sözlərində də bu simvol öz əksini tapmışdır. Məsələn, “Qurd qocalanda çaqqalların məsğərəsi olar” atalar sözü güclü insanın yaşlandıqca öz nüfuzunu itirməsi, gücdən düşməsi və vaxtı ikən ona yaxın durmağa cəsarəti olmayan insanların ona hörmət etməməsi mənasını verir. Türklərin bir digər atalar sözü olan “Qurd izi ilə it izi qarıştı” ifadəsi, haqq-ədalətin bilinməməsi, yaxşı ilə pisin ayırd etməyin mümkünsüz olduğu vəziyyət anlamına gəlir.

Türklərin əsas simvollarından olan “ağac” həm dünyanın yaradılışının həm də insan nəslinin kökü mənasını verir. Elə buna görə də “Ağacın kökü yerə dayanır, insanın kökü xalqa” atalar sözü insanın öz gücünü, kimliyini yaşadığı toplumdan, xalqdan aldığını göstərir. Ağacın yarpaq tökməsi, yaşıllığı, meyvə verməsi insan həyatı ilə sinonimləşmiş, ölüm və dirilmə simvolu kimi görülmüş və buna görə dəyərli obyektə çevrilmişdir. Qədim türklər insan şəxsiyyətini ağacla əlaqələndirərək belə bir atalar sözü qeyd edirlər: “Ağacın çürüyünü qurd basar, insanın yumuşağını söz pozar”. Necə ki, ağac daxilən çürüdükdə qurd ona hakim ola bilirsə, insan da daxilən yumşaq, zəif olduqda asanlıqla başqalarının sözündən təsirlənə bilər.

Od ünsürü türklər üçün müsəlmanlığı seçənə qədər önəmli idi. İslamdan öncə türklər kimisə oda qurban verib, bununla

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

tanrıya çatmaq kimi adətləri həyata keçirirdilər. Odla bağlı “Ocağın sönsün”, “Ocağına atəş düşdü” kimi deyimlər var və hələ də bunlardan istifadə edilir. “Ocağın sönsün” nəslin kəsilsin, ailən dağılsın, “Ocağına atəş düşdü” isə ailəsinə böyük dərd, bəla gəldi mənalarını ifadə edir. Eyni zamanda su ünsürü də od kimi müqəddəs sayılmış, suyun tanrı qatından gəldiyinə inandıqları üçün ona hörmət etmişlər. Odda olduğu kimi suyun da dəyərini uca tutmaq üçün ona da qurbanlar verirmişlər. Hətta qədim türklərdə “Su ana” və “Su ata” mifoloji varlıqları var idi. Su atanın suyun qırağında yaşadığı, gözə görünmədiyi deyilir. Suyun dərininə gedən insanlara qəzəblənər, onları dibə çəkərmiş. Buna görə o dövrdə suda boğulub ölən insanlar üçün “Su atası aldı” deyirlərmiş. Suya aid “Su yardan aşsa dəniz olmaz, kişi başçısını buraxsa hökmdar olmaz” atalar sözünü nümunə göstərə bilərik. Burada əsas fikir suyun yardan, yəni qayalardan, kiçik maneələrdən aşaraq dənizə çevrilmədiyi kimi insan da öz başçısını buraxaraq lider ola bilməz. Başçı olmaq üçün təkcə kiçik çətinliklərdən keçmək yetərli deyil, həm də güclənmək, özünü yetişdirmək, təcrübə toplamaq lazımdır.

Qədim türklərdə “dağ” ucalığın simvoludur. Onlar dağların ruhu olduğuna inanırdılar. Dağlara ata və ya baba kimi adlar verilməklə təcəssüm etdirilməsinə dair bir çox nümunə var. Mifologiyada dağların ruhları olduğu və buna görə də canlı olduğu fikri, bir çox rituallar vasitəsilə bugünkü mühitdə tam olmasa da, canlılığını qorumağa davam edir. Dağ simvolu ucalığına görə həm gücü həm də hər hansı bəlanın böyüklüyünü göstərmək üçün istifadə edilə bilər. “Oda atsa yanmaz, dağdan salsa aşmaz” atalar sözü insanın başına gələn çətinliklərin böyüklüyü, amma bunların güclü insana təsir etmədiyi göstərilir.

Beləliklə, atalar sözləri sadə mətn formasında olsa da, onlar türk toplumunun arxaik inanc sistemini, fəlsəfi baxışlarını və sosial davranış normalarını simvolik şəkildə qoruyub bu günə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

qədər çatdıran mühüm mənbədir. Təhlil olunan nümunələr sübut edir ki, bu simvollar insan xarakteri, həyat qanunauyğunluğu və cəmiyyət münasibətləri ilə əlaqələndirilərək dərin metaforik məna daşıyır. Atalar sözləri, məsəllər, deyimlər qədim türk mədəni yaddaşının davamlılığını təmin edən ən mühüm folklor janrları kimi çıxış edir.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 212-215**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 212-215**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURAL SCIENCES

Xalıqverdi Babayev
AMEA, Lənkəran Regional Elmi Mərkəzi
aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0002-0841-3179
babayev.xaliqverdi58@mail.ru
Aysel Quliyeva
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0002-4790-0391
ayselquliyeva839@gmail.com
Qənirə Qurbanlı
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0004-6122-7409
qenirequrbanova 89 @gmail.com

Dəyişən iqlim şəraitində çəmən-bataqlı torpaqların aqrofiziki və aqrokimyəvi xassələrinə deqradasiya prosesinin təsiri

Açar sözlər: *iqlim, çəmən-bataqlı torpaqlar, torpağın aqrokimyəvi səciyyəsi, qrunt suyunun dərinliyi, antropogen torpaqlar, məhsuldarlıq*

Keywords: *climate, marsh meadow, agrochemical, the characteristics of soils, groundwater depth, anthropogenic soils, yield*

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Şəki rayonunda yayılmış çəmən-bataqlı torpaqlar dağətəyi düzənliklərdə izafi rütubətlənmə şəraitində yayılmışdır. Çəmən-bataqlı torpaqların yayıldığı ərazilərdə hidrotermik şəraitin böyük mövsümi fərqləri, yəni yaz və payız mövsümündə qrunt sularının daha fəal təsiri hesabına daha çox rütubətlənməyə malik olması ilə fərqlənir. Alazan-Həftəran vadisinin çəmən-bataqlı torpaqları üçün yarımrütubətli subtropik bioiqlim şəraiti səciyyəvi olub, yağıntıların orta illik kəmiyyəti 750-1100 mm, rütubətlənmə əmsalı isə 0,8-1,3 arasında dəyişir. Bu torpaqlar üçün yüksək qleyləşmə və şorlaşma xarakterikdir. Ərazidə ən mühüm kənd təsərrüfatı bitkiləri intensiv yol ilə inkişaf etdirilir. Böyük Qafqazın cənub yamacı Lənkəran-Astara bölgəsindən sonra yağıntıların çoxluğuna görə ikinci yeri tutur. Lakin bu ərazinin Lənkəran-Astara bölgəsindən üstün cəhəti odur ki, burada yayda daha çox yağıntı düşür. Payızlıq bitkilər üçün vegetasiya dövründə temperaturun cəmi 28500C, yazlıq bitkilər üçün isə 33430C -dir. Düzənliklərdə vegetasiya dövrünün uzunluğu7-8 ay və onun yağıntılarla yaxşı təmin olunması diqqəti cəlb edir. Buna görə də düzənliklər respublikanın çox əhəmiyyətli relyef sahəsi sayılır. Cənub yamacın iqlim energetik sistemi daha çox kənd təsərrüfatının formalaşmasına təsir göstərir. Tədqiq etdiyimiz böyük təsərrüfat əhəmiyyəti olan düzən zonada, xüsusilə Alazan-Həftəran vadisində bölgənin ümumi torpaq ehtiyatlarının 407,4 min hektarında (46 %) çəmən-qəhvəyi, şabalıdı, boz, boz-qonur, allüvial-çəmən, çəmən-bataqlı torpaqlar yayılmışdır. Torpaqların aqrokimyəvi və aqrofiziki xassələrinin tədqiq edilməsi prosesində tarixi-coğrafi, kartoqrafik çöltədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. İqlim ünsürlərinin və antropogen təzyiqlər zamanı torpaqda baş verən dəyişikliklərə nəzarət etmək üçün akad. Q.Ş.Məmmədovun (1998) "Hövzə metodu" və akad. M.P.Babayevin təklif etdiyi metodikalara əsasən deqradasiyanın

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

vəziyyətinin dərəcələri müəyyən edilmişdir. Tədqiqat ərazisi dağarası çökəklikdən ibarət olan Alazan-Həftəran vadisinin bitki örtüyü kol və çəmən bitkilərindən təşkil olunmuşdur. Vadinin ərazisi kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunduğundan təbii bitki örtüyü zəif inkişaf etmişdir. Torpaqların digər müəyyən hissəsi isə təbii və antropogen proseslərin mənfi təsirlərinə, o cümlədən, deqradasiyanın müxtəlif növlərinə məruz qalmışdır. Son illərdə dəyişən iqlim şəraitindən asılı olaraq mövcud torpaq istifadəçiliyindəki kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqlarda deqradasiyaya məruz qalmış sahələrin arealının ildən-ilə genişlənməsi davam edir. Lakin, Böyük Qafqazın cənub kənd təsərrüfatı torpaqlarında müxtəlif strukturlu əkin sahələrinin formalaşmasına şərait yaradan ekoloji coğrafi mühit vardır. Burada torpaq resurslarının potensial imkanları və ekoloji energetik ehtiyatların kənd təsərrüfatı üçün optimallaşdırılması hesabına əkin sahələrinin münbitliyini artırmaq mümkündür. Çəmən-bataqlı torpaqları ağır qranulometrik tərkibə malik olmaqla, fiziki gilin miqdarı 65-82 %, onlardan 32- 42 % lil hissəcikləri (0,001 mm) təşkil edir. Torpağın üst qatında (A1) suyadavamlı aqreqatların (< 0,25 mm) miqdarı 28-47 %, sıxlıq 0,93-1,08 q\sm3, 0-50 sm qatında tarla rütubət tutumu 42- 60 % təşkil edir. Uzun müddətli becərmə və suvarmanın təsiri altında torpaqların humus profilinin aşağı qatlara doğru çəkilməsi, humusla dərindən rənglənməsi, bütün profilin bərabər şəkildə gilləşməsi nəzərə çarpır. Bu torpaqlarda hunusun miqdarı 5,5-9,3 %, ümumi azot 0,25- 0,40 % arasında dəyişir. Çəmən-bataqlı torpaqlarda karbonatlar yoxdur. Torpaq mühitin reaksiyası zəif turş və neytraldır (pH = 6,3-7,0). Udulmuş əsasların tərkibində kalsium üstündür. Ərazidə olan torpaqların münbitliyinin artırılması və bitkilərin məhsuldarlığının artırılması əsas problemlərdən biri olduğunu nəzərə alaraq meliorativ tədbirlərdən birinci növbədə izafi rütubəti kənarlaşdırmaqla əsaslı

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

meliorasiya-krot drenaj tədbirləri görülməlidir. Suvarılan torpaqlarda dren-kollektor şəbəkəsi yaradılmalıdır. Ərazidə çay yataqlarının istismara cəlb edilməsi nəticəsində, ətraf torpaq-ekoloji durumda baş verə biləcək mənfi proseslərin qarşısının alınması üçün kompleks tədbirlərin planının hazırlanması təklif olunur. Tədqiqatın nəticələri torpaqların deqradasiyasının qarşısının alınması, kənd təsərrüfatı sistemlərinin sabitliyi və ətraf mühitə uyğunluq baxımından mühüm elmi və praktiki əhəmiyyət daşıyır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ульвия Юсифова
Азербайджанский Медицинский Университет
магистрант
https://orcid.org/0009-0004-6555-7560
ulviyya.yusifova2712@gmail.com

Анализ основных возбудителей хирургических инфекций, связанных с оказанием медицинской помощи

Ключевые слова: *хирургические инфекции, инфекции, связанные с оказанием медицинской помощи, антибиотикорезистентность, инфекционный контроль, микроорганизмы*

Açar sözlər: *cərrahi infeksiyalar, səhiyyə xidməti ilə əlaqəli infeksiyalar, antibiotiklərə davamlılıq, infeksion nəzarət, mikroorqanizmlər*

Keywords: *surgical site infections, healthcare-associated infections, antibiotic resistance, infection control, microorganisms*

В настоящее время хирургические инфекции являются одним из самых распространённых инфекций, связанных с оказанием медицинской помощи (ИСМП). ИСМП по распространённости уступают только сердечно-сосудистым и онкологических заболеваниям. Основными возбудителями данных инфекций являются условно-патогенные микроорганизмы госпитальной флоры. Согласно литературным данным, возбудители данных инфекций, в основном, относятся к представителям семейства Enterobacteriacea, среди которых наибольшую опасность

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

представляют микроорганизмы, продуцирующие β-лактамазу расширенного спектра действия.

Распространение высокой антибиотикорезистентности среди условно-патогенных возбудителей хирургических инфекций затрудняет лечение больных и, в конечном итоге, может привести к летальному исходу пациента. Широкое распространение различных видов антибиотиков среди населения и их легкодоступность являются основной причиной распространения инфекций, связанных с оказанием медицинской помощи, возбудители которых, в связи с особенностями своего строения, являются гораздо более устойчивыми к различным видам антимикробных средств.

Цель исследования. Изучение этиологической структуры хирургических инфекций, обусловленных условно-патогенными бактериями и определение антибио-тико-резистентности их возбудителей.

Материалы и методы. Были проведены микробиологические исследования клинических изолятов (151), доставленных в Referans лабораторию Республи-канской Клинической Больницы имени академика Миргасымова. Идентификация изолированных патогенов, выделенных из различных клинических материалов (кровь, гной, моча, рана и т.д.) была проведена с использованием бактериологического (культурального) и микроскопического методов исследования. Определение антибиотикочувствительности и антибиотикорезистент-ности биоматериалов проводили диск-диффузионным методом по Кирби-Бауэру. У микроорганизмов синтез β-лактамаз (ESBL-фенотип) определяли фенотипическим тестом.

Результаты исследований. В результате исследований в 151 патологических материалах были идентифицированы

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

различные виды микроорганизмов, среди которых доминантными явились следующие: Klebsiella pneumoniae (75), Escherichia Coli (24), Pseudomonas aeruginosa (12), MSSA (16), MRSA (4), Acinetobacter baumannii (2), Enterococcus spp. (10). Среди них у 54 микроорганизмов (K. pneumoniae, E. coli и др.) были обнаружены β-лактамазы расширенного спектра действия.

Установлены доминантные возбудители хирургических инфекций, связанных с оказанием медицинской помощи (Klebsiella pneumoniae-49%, Escherichia Coli-16%, Pseudomonas aeruginosa-8%, MSSA-10%, MRSA-2%, Acinetobacter baumannii-1%, Enterococcus spp.-10%) и выявлены антибиотикорезистентные штаммы, в основном, среди представителей семейства Enterobacteriacea, неферментированных грамотрицательных бактерий и стафилококков. В целях профилактики распространения антибиотикорезистентных микроорганизмов при ИСМП необходимо проводить регулярный мониторинг и строгий контроль за инфекционной безопасностью.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Elsa Hasanli
Azerbaijan State Agrarian University
https://orcid.org/0009-0004-6555-7560
elza.gasanly@mail.ru

Mulberry as Prophylactic and Treatment of Metabolic Violations

Keywords: *mulberry, ancient medicine, phytotherapy, metabolic syndrome, diabetes*
Açar sözlər: *tut, qədim təbabət, fitoterapiya, metabolik sindrom, şəkərli diabet*

Mulberry is a fruit tree of the genus Morus, known for its delicious fruits and leaves, which are the main food for silkworms grown to produce silk. The plant originates from the East but is now cultivated almost all over the world. Mulberry is distinguished by its wide leaves and delicious, juicy fruits, which can be white, black, or red, depending on the species: white mulberry (Morus alba), black mulberry (Morus nigra), and red mulberry (Morus rubra).

Mulberry is of great national and economic importance. The leaves serve as food for the silk-producing silkworm. Wood has been used since ancient times for construction needs, for finishing works, as a material for national musical instruments, and for carpentry. Fruits are also used for food, both fresh and dried, in the form of jams, in the confectionery industry. Wine is made from them, alcohol is extracted. Dozens of varieties with different sugar content are known. Mulberry leaves also have nutritional value – their unpretentiousness to heat and drought makes them indispensable in landscaping streets and courtyards. This tree lives for a very long time. Sacred trees that have lived

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

for centuries are known in the East. It has been used for medicinal purposes since ancient times. The plant is successfully used in modern herbal medicine. Mulberry fruits are prescribed for the therapeutic nutrition of patients with iron deficiency anemia – the concentration of iron in mulberry fruits reaches 6%. Positive results have been obtained from the use of acid mulberry varieties for hypoacid gastritis, cholecystitis, dysentery, and dysbiosis. Mulberry polysaccharides have antidiabetic, immunomodulatory, anti-inflammatory, antioxidant, hepatoprotective, and renoprotective properties. Anthocyanins and flavones of mulberry fruits have anti-inflammatory and antibacterial properties. White mulberry juice has pronounced antiviral properties. Extracts of white mulberry leaves have a therapeutic effect in inflammatory diseases of the respiratory tract by modulating the production of mucins. Moracin M, isolated from mulberry fruits, due to inhibition of phosphodiesterase, has the prospect of use in the treatment of bronchial asthma. Taking mulberry fruits prevents damage to the retina of the eye in diabetes mellitus. Extracts of white mulberry leaves have preventive and therapeutic effects in obesity and fatty hepatosis. Anthocyanins and flavones of mulberry fruits have anti-inflammatory and antibacterial properties. White mulberry juice has pronounced antiviral properties.

Animal experiments – ingestion of high doses of white mulberry leaves for 28 days did not reveal any toxic properties. The use of high doses (2000 mg/kg body weight) of alcoholic extracts of white mulberry leaves led to minor biochemical and histopathological changes in internal organs. The leaves of the plant do not have genotoxic properties.

When consuming mulberries in nutrition, use in medicine and cosmetology, it is important to observe certain contraindications and warnings, especially for those who have

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

certain allergies or medical conditions. Contraindications and warnings in nutrition: people who are allergic to plants of the Morus family should refrain from consuming mulberries due to the risk of an allergic reaction. Mulberry berries may interact with certain medications or increase the effect of certain medications, such as anticoagulants (blood thinners), so it is important to consult a doctor, especially if you are taking medications. Contraindications and warnings in medicine: pregnancy and breastfeeding. Mulberry extracts in dietary supplements can have an effect on the body of pregnant and breastfeeding women. It is recommended to avoid consuming or using mulberries for medicinal purposes during these periods. Contraindications and warnings in cosmetology: sensitive skin. As with any new skin care product, it is recommended to do an allergy test on a small area of the skin before using mulberry-based beauty products, especially if you have sensitive skin. The appearance of irritations. If you experience irritation, itching, redness, or other negative reactions after using cosmetic products with mulberry, you should stop using them and consult a dermatologist. It is always important to consult with a specialist (doctor, dermatologist, cosmetologist, etc.) before starting any new diet, medical or cosmetic application, especially if you have certain medical conditions, allergies, or a tendency to irritation. How to choose and store mulberries. The choice and storage of mulberries depend on what purposes you want to use them for – nutrition, medicine, or cosmetology. When choosing berries, you need to pay attention to the color saturation, the absence of spots or damage. Ripe berries will be soft and juicy. If you are looking for mulberry leaves to make tea or decoction, choose young leaves without signs of yellowing or disease.

Sevinc Hüseynova
Azərbaycan Tibb Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0004-0870-7876
sevinchuseynovayasar@gmail.com

Diabetik ayaq yara infeksiyalarının törədicilərinin mikrobioloji diaqnostikası

Açar sözlər: *diabetik ayaq infeksiyası, diabetik ayaq yarası, yara mikrobiologiyası, polimikrob infeksiya, Staphylococcus aureus*

Keywords: *diabetic foot infection, diabetic foot ulcer, wound microbiology, polymicrobial infection, Staphylococcus aureus*

Diabet xəstəliyi dünyada sürətlə artan bir ictimai səhiyyə problemidir və bununla əlaqədar olaraq ortaya çıxan ağır fəsadlardan biri də ayaq dərisini və dərin toxumaları zədələyən yara formasıdır, adətən, “diabetik ayaq yarası” olaraq qeyd olunur. Bu yaralar infeksiya törətməklə yanaşı, eyni zamanda həyat keyfiyyətini aşağı salan, yüksək xəstəxana xərclərinə səbəb olan və amputasiya riskini artıran ciddi tibbi, o cümlədən sosial-iqtisadi problemdir.

Diabetik ayaq yaralarında mikroorqanizmlərin növ tərkibini və yayılma tezliyini müəyyənləşdirmək, infeksiyanın polimikrob xüsusiyyətini qiymətləndirmək və əsas dominant patogenləri müəyyən etmək vacibdir. Bunun nəticələri isə düzgün antibiotik seçiminə yönəlik praktiki tövsiyələr formalaşdırmağa kömək məqsədi daşıyır.

Tədqiqat 01.09.2025 – 30.10.2025 tarixlərində Müdafiə Nazirliyinin Baş Klinik Hospitalına daxil olan 40 diabetik ayaq yarasından götürülmüş nümunələrə əsasən aparılmışdır. Nümu-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

nələrin kultivasiyası üçün qanlı, endo, saburo, yumurtasarılı-duzlu, 6.5% NaCl və eskulin kimi agarlardan istifadə edilmişdir. Daha sonra 35-37˚C -də inkubasiya edilmişdir. Əmələ gəlmiş koloniyaların antibiotiklərə qarşı həssaslığı disk diffuziya üsulu ilə EUCAST (The European Committee On Antimicrobial Susceptibility Testing) standartlarına əsasən təyin edilmişdir.

Tədqiqata daxil edilmiş 40 nümunədən 11-də mikroorqanizm inkişafı müşahidə olunmamışdır. 29 nümunədən (15 sol ayaq və 14 sağ ayaq) isə 45 patogen aşkar edilmişdir. Bunların rast gəlinməsi aşağıdakı kimi olmuşdur: 11 növ *Staphylococcus aureus,* 10 növ *Pseudomonas aureginos, 7* növ *Candida spp.* 4 növ *Staphylococcus epidermis,* 4 növ *Streptococcus viridans,* 2 növ *Proteus vulgaris,* 2 növ *Klebsiella pneumoniae,* 1 növ *Klebsiella oxytoca,* 1 növ *E.coli,* 1 növ *Acinetobacter baumanii,* 1 növ *Morganella Morgani,* 1 növ *Entrobacter spp.*

Yara nümunələrindən 24-ü 50 yaşdan yuxarı, 5- i 50 yaşa qədər xəstələrə aid olmuşdur. Xəstələrdən 11-i qadın, 18- i isə kişi olmuşdur. Tədqiqat zamanı araşdırılan nümənələrdən izolə edilmiş mikroorqanizmlər arasında əsas yeri *Staphylococcus aureus* növü tutmuşdur. Bu ştammlardan yanlız 1-i MRSA+ (Metisilinə Rezisdent Stafilococcus Aureus) olmuşdur. *Staphylococcus aureus* ştammlarının əksəriyyəti antibiotiklərdən vankomisin və gentamisinə yüksək həssaslığa malik olmuşdur.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

TEXNİKA ELMLƏRİ

TECHNICAL SCIENCES

Rafiq Əsgərov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0005-5453-9030
rafiq.asgarov@asco.az
Rüslan Əlicanov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
doktorant
https://orcid.org/0009-0007-4117-2994
ralicanov@mail.ru
Mirələm Əsədov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0000-4543-2577
esedov.mir@gmail.com

Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə etməklə gəmi elektrik təchizatı sistemlərinin effektivliyinin artırılması yolları

***Açar sözlər**: gəmi, elektrik təchizatı, bərpa olunan enerji, hibrid enerji sistemləri, günəş enerjisi, külək enerjisi, enerji saxlama sistemləri, enerji idarəetmə sistemi*

***Keywords:** ship, power supply, renewable energy, hybrid energy systems, solar energy, wind energy, energy storage systems, energy management system*

Tezisdə bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə etməklə gəmi elektrik təchizatı sistemlərinin effektivliyinin artırılması yollarından bəhs olunur. Gəmiçiliyi sektoru qlobal istixana qazı emissiyalarının böyük pay sahibi olmaqla yanaşı, yanacaq qiymətlərinin dəyişkənliyindən yüksək dərəcədə asılıdır. Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının (BDT) sərtləşən ekoloji normativləri və iqtisadi səmərəlilik axtarışları gəmiçilik sənayesini alternativ, təmiz enerji həllərinə yönəldir. Bu kontekstdə, bərpa olunan enerji mənbələrinin (BEM) gəmi elektrik təchizatı sistemlərinə inteqrasiyası ənənəvi dizel-generator əsaslı sistemlərin effektivliyini artırmaq, ətraf mühitə təsiri azaltmaq və əməliyyat xərclərinə qənaət etmək üçün perspektivli bir həll yoludur.

Tezisdə gəmilərdə bərpa olunan enerji texnologiyalarının tətbiqi, hibrid sistemlərin rolu, bu sahədəki əsas çağırışlar və üstünlüklər təhlil edilir (Sultanov, İsmayılov, 2021).

Gəmiçilikdə bərpa olunan enerjiyə keçidin zəruriliyi. Gəmilərdən qaynaqlanan karbon (CO2), kükürd (SOx) və azot (NOx) oksidləri kimi tullantıların azaldılması qlobal iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə kritik əhəmiyyət kəsb edir. Qalıq yanacaqlardan asılılığın azaldılması gəmi sahiblərini neft qiymətlərinin artımından qoruyur və uzunmüddətli perspektivdə yanacaq xərclərinə əhəmiyyətli qənaət təmin edir. BDT-nin enerji effektivliyi və emissiya standartlarına cavab vermək üçün gəmi sahibləri "yaşıl texnologiyalara" investisiya yatırmağa məcburdurlar.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 224-229**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 224-229**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

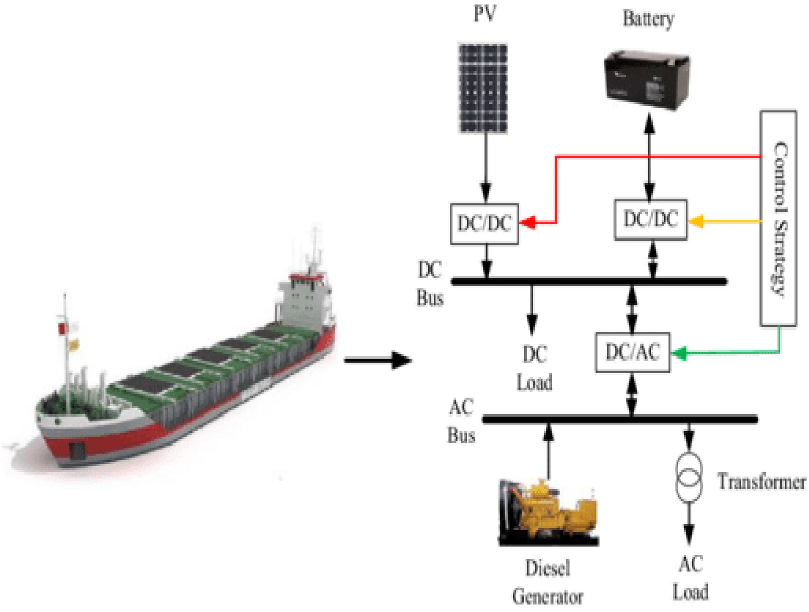

Şəkil 1. *Hibrid gəmi enerji sisteminin ümumi strukturu*

Gəmilərdə tətbiq olunan əsas bərpa olunan enerji texnologiyaları. Gəmilərdə günəş panelləri enerji sərfiyyatını azaltmaq və yanacaq qənaətini artırmaq üçün geniş istifadə olunur. Bu panellər, adətən, üst göyərtəyə və ya üst konstruksiyalara quraşdırılır. İstehsal olunan enerji akkumulyatorlarda yığılır və işıqlandırma, naviqasiya cihazları, sensorlar kimi aşağı güclü işlədicilərə ötürülür (Sultanov, İsmayılov, Əlicanov, s. 203).

Günəş paneli sistemləri mühərrik yükünü azaltmasa da, ümumi enerji balansını yaxşılaşdırır və emissiyaları aşağı salır. Xüsusilə hibrid və elektrikləşdirilmiş gəmilərdə onların rolu daha da əhəmiyyətlidir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Şəkil 2. *Gəmi üzərində günəş panellərinin tətbiqi*

Rotor yelkənləri (flettner rotorları) maqnus effektinə əsaslanaraq külək gücünü hərəkətverici qüvvəyə çevirir və əsas mühərrikin yükünü azaldaraq yanacağa 5-20% qənaət etməyə imkan verir.

Şəkil 3. *Gəmi üzərində flettner rotorlarının tətbiqi (külək enerjisi)*

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Sərt-yumşaq yelkənlər müasir, avtomatlaşdırılmış yelkən sistemləri küləkdən itələmə qüvvəsi yaratmaq üçün istifadə olunur. Külək turbinləri xüsusilə şaquli oxlu turbinlər göyərtədə elektrik enerjisi istehsalı üçün quraşdırıla bilər (Sultanov, İsmayılov, 2022).

Hibrid enerji sistemlərinin rolu. Bərpa olunan enerji mənbələrinin fasiləli (hava şəraitindən asılı) olması səbəbindən onların etibarlılığını artırmaq üçün dizel-generatorlar və enerji saxlama sistemləri ilə birlikdə istifadəsi zəruridir. Batareya enerji saxlama sistemləri (ESS) artıq istehsal olunan bərpa olunan enerjini depolayır və tələbat yüksək olduqda və ya bərpa olunan enerji mənbələri mövcud olmadıqda istifadə olunur. Bu, generatorların daha səmərəli rejimdə işləməsinə və ya tamamilə sönməsinə imkan yaradır. Enerji idarəetmə sistemi (EİS) hibrid sistemin “beyni” olaraq enerji axınlarını (istehsal, istehlak, depolama) optimallaşdırır, yanacaq sərfiyyatını minimuma endirir və sistemin təhlükəsiz və səmərəli işləməsini təmin edir (Sultanov, Məmmədov, Əlicanov, 2025).

Gəmi elektrik təchizatı sistemlərinin effektivliyinin bərpa olunan enerji mənbələri hesabına artırılması dənizçilik sənayesinin dayanıqlı inkişafı üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Günəş və külək enerjisi texnologiyalarının batareya saxlama və ağıllı idarəetmə sistemləri ilə hibrid şəkildə inteqrasiyası gəmilərin ekoloji izini azaltmaqla yanaşı, uzunmüddətli iqtisadi səmərə də yaradır. İlkin investisiya və texniki çətinliklərə baxmayaraq, texnologiyanın davamlı inkişafı və normativ tələblərin sərtləşməsi bu sahəyə keçidi sürətləndirəcək və gələcəkdə hidrogen yanacaq hüceyrələri kimi tamamilə sıfır emissiyalı həllərin tətbiqinə zəmin yaradacaqdır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ədəbiyyat

1. Sultanov, E.F., İsmayılov, S.S. (2021). Gəmilərdə alternativ enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının araşdırılması. *ADDA Elmi əsərlər*, (2), 151-157.
2. Sultanov, E.F., İsmayılov, S.S. (2022). Külək turbinləri və onların gəmilərdə tətbiqinin araşdırılması. *ADDA Elmi əsərlər*, (2), 104-111.
3. Sultanov, E.F., İsmayılov, S.S., Əlicanov, R.R. (2023). Günəş panelləri və onların gəmilərdə tətbiqinin araşdırılması. *ADDA Elmi əsərlər* (2), 110-118.
4. Sultanov, E.F., Məmmədov, E.M., Əlicanov, R.R. (2025). Hibrid texnologiyalardan istifadə etməklə gəmilərdə enerji səmərəliliyinin artırılması. *"Elm və təhsilin əsasları" XIII Beynəlxalq elmi konfrans*, 236-240.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Elşən Sultanov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0002-0002-7038
elshen_sultanov@mail.ru
Rüslan Əlicanov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
doktorant
https://orcid.org/0009-0007-4117-2994
ralicanov@mail.ru
Əşrəf Məmmədov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0000-4543-2577
ashrafmamedov2004@gmail.com

Gəmi dizel energetik qurğularının avtomatik idarəetmə sistemlərinin analizi

Açar sözlər: *Gəmi, dizel, energetik qurğu, avtomatik idarəetmə, elektrik stansiyası, idarə sistemi*
Keywords: *ship, diesel, energy device, automatic control, power plant, management system*

Tezisdə gəmi dizel energetik qurğularının avtomatik idarəetmə sistemləri analiz olunur. Gəmi dizel energetik qurğularının avtomatik idarəetmə sistemi (AİS), gəminin elektrik stansiyasının təhlükəsiz, etibarlı və səmərəli işləməsini təmin edən kompleks bir mühəndislik həllidir. Bu sistemin əsasını proqramlaşdırılan məntiqi kontrollerlər (PLC) və bütün stansiyanı idarə edən gücün idarəedilməsi sistemi təşkil edir. Sistem, gəminin ümumi yük tələbatına uyğun olaraq dizel-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

generatorların avtomatik işə salınmasını, dayandırılmasını və ehtiyatda saxlanılmasını həyata keçirir. Paralel işə qoşulacaq generatorun təhlükəsizliyi üçün onun avtomatik sinxronizasiyasını təmin edir. Eyni zamanda, paralel işləyən generatorlar arasında aktiv (kVt) və reaktiv (kVAr) yükün mütənasib şəkildə bölüşdürülməsini təmin edərək avadanlığın balanslı və uzunömürlü istismarını təmin edir (Sultanov, Cəlilov, 2018). Bundan əlavə, sistem bütün texnoloji parametrləri (temperatur, təzyiq, dövrlər sayı və s.) və elektrik göstəricilərini (cərəyan, gərginlik, tezlik) fasiləsiz nəzarətdə saxlayır, qəza vəziyyətlərində xəbərdarlıq siqnalı verir və avadanlığı qorumaq üçün generatoru avtomatik dayandırır. Həmçinin, güc çatışmazlığı yaranarsa, ikinci dərəcəli işlədiciləri şəbəkədən ayıraraq həyati vacib sistemlərin işini qoruyur.

Müasir gəmilər dənizdə tamamilə avtonom fəaliyyət göstərən mürəkkəb mühəndislik kompleksləridir. Gəminin hərəkəti, naviqasiyası, yük əməliyyatları, heyətin həyat təminatı və təhlükəsizliyi tamamilə fasiləsiz və stabil elektrik enerjisi təchizatından asılıdır. Bu enerjinin əsas mənbəyi isə gəmi dizel energetik qurğuları, yəni dizel-generatorlardır (DG). Bir neçə DG-nin paralel işlədiyi bu sistemin əl ilə idarə olunması həm səmərəsiz, həm də potensial təhlükəlidir (Məmmədov, Babayev, 2020). Bu səbəbdən, gəmi dizel energetik qurğularının avtomatik idarəetmə sisteminin (AİS) işlənilməsi və tətbiqi gəminin etibarlılığının, iqtisadi səmərəliliyinin və təhlükəsizliyinin təməlini təşkil edir.

Gəmi energetik qurğusunun strukturu və hissələri. Avtomatik idarəetmə sistemini anlamazdan əvvəl, idarə olunan obyektin özünü–gəmi elektroenergetik sistemini anlamaq vacibdir. Gəmi elektroenergetik sistemi aşağıdakı əsas hissələrdən ibarətdir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

1. *Dizel mühərriki.* Yanacağın kimyəvi enerjisini mexaniki fırlanma hərəkətinə çevirən əsas güc mənbəyidir.
2. *Sinxron generator*. Dizel mühərrikindən aldığı mexaniki enerjini standart parametrlərə (məsələn, 440V/60Hz) malik üçfazalı elektrik enerjisinə çevirir.
3. *Köməkçi sistemlər*. Dizel-generatorun normal fəaliyyətini təmin edən yanacaq, yağlama, soyutma (dəniz və şirin su konturları), işəsalma (adətən, sıxılmış hava ilə) və qazxaricetmə sistemləri.
4. *Baş paylayıcı şit.* Generatorlardan gələn enerjinin toplandığı, idarə olunduğu və gəminin bütün işlədicilərinə paylandığı mərkəzi qovşaqdır.

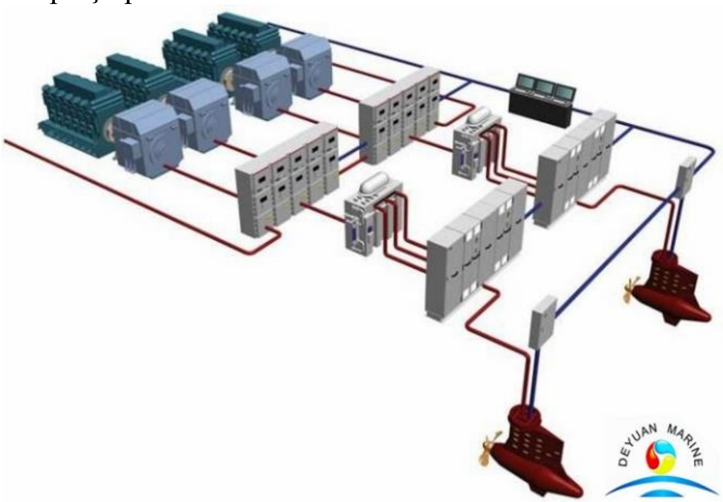

Şəkil 1. *Gəmi energetika sisteminin ümumi strukturu*

Avtomatik idarəetmə sisteminin (AİS) strukturu və səviyyələri. Müasir AİS pilləli bir quruluşa malikdir və adətən üç əsas səviyyədən ibarətdir (Yiğit, Acarkan, 2018).

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

1. *Aşağı səviyyə*. Bu səviyyə birbaşa avadanlıqla təmasda olan elementləri əhatə edir. Sensorlar və ölçü cihazları, temperatur, təzyiq, dövrlər sayını, səviyyə, gərginlik, cərəyan, tezlik kimi fiziki parametrləri elektrik siqnallarına çevirir. İcraedici mexanizmlər, idarəetmə siqnallarını fiziki hərəkətə çevirir. Məsələn, dizelin yanacaq reykasının vəziyyətini dəyişən servomotorlar, klapanları açıb-bağlayan solenoidlər, elektrik dövrəsini açıb-qapayan avtomatik açarlar.
2. *Orta səviyyə*. Sistemin məntiqi mərkəzidir və əsasən proqramlaşdırılan məntiqi kontrollerlər (PLC) üzərində qurulur. Hər bir dizel-generator, adətən, özünün lokal idarəetmə kontrollerinə malik olur. Bu kontrollerlər aşağı səviyyədən gələn siqnalları emal edir və icraedici mexanizmlər üçün əmrlər formalaşdırır.
3. *Yuxarı səviyyə*. Bu səviyyə operatorun sistemlə qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir və adətən maşın şöbəsinin mərkəzi idarəetmə postunda yerləşir. Gücün idarəedilməsi sistemi hansı generatorun nə vaxt işə düşəcəyini, yükün necə bölünəcəyini və hansı generatorun ehtiyatda qalacağını müəyyən edir. SCADA- Operatora bütün prosesi vizual olaraq izləməyə, sistemin parametrlərini dəyişməyə və idarəetmə əmrləri verməyə imkan verən sensorlu ekranlar və ya kompüterlərdir.

Ümumiyyətlə, gəmi dizel energetik qurğularının avtomatik iarəetmə sistemlərinin əsas funksiyaları və iş alqoritmləri gəmi dizel-generatorlarının avtomatik işəsalma, dayandırma və ehtiyata keçirmə, atomatik sinxronizasiya və şəbəkəyə qoşma, yükün avtomatik və bərabər paylanılması, aktiv və reaktiv yükün bölüşdürülməsi kimi məsələləri avtomatik rejimdə yerinə yetirmək üçün proqramlaşdırılır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ədəbiyyat

1. Məmmədov, H.B., Babayev, H.M. (2020). *Gəmi köməkçi mexanizmləri, sistemləri və onların istismarı*. ADDA.
2. Sultanov, E.F., Cəlilov, T.A. (2018). *Müasir gəmi elektrik stansiyaları və şəbəkələri*. ADDA.
3. Yiğit, K., Acarkan, B. (2018). *The Importance of Ships in the Next-Generation Electric Power Systems. Book Chapter in Energetic, Energetic and Environmental Dimensions*. Academic Press.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Rafiq Əsgərov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0005-5453-9030
rafiq.asgarov@asco.az
Elşən Sultanov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0002-0002-7038
elshen_sultanov@mail.ru
Rəvan Bayramov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0000-4543-2577
revanbayramov38@icloud.com

Gəmi göyərtə mexanizmlərinin elektrik intiqallarında sürətin avtomatik tənzimlənməsi sistemləri

***Açar sözlər**: gəmi, göyərtə mexanizmləri, elektrik intiqalı, sürət, avtomatik tənzim, tezlik çeviricisi, asinxron mühərrik*
***Keywords:** ship, deck mechanisms, electrical drive, speed, automatic control, frequency converter, asynchronous motor*

Tezisdə gəmi göyərtə mexanizmlərinin elektrik intiqallarında sürətin avtomatik tənzimlənmə sistemlərindən bəhs olunur. Gəmi göyərtə mexanizmlərinin (lövbər-yanalma bucurqadları, yük kranları və s.) effektiv və təhlükəsiz istismarı onların elektrik intiqallarının dəqiq idarə olunmasını tələb edir. Bu məqsədlə işlənilən göyərtə mexanizminin elektrik intiqalının

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

sürətin avtomatik tənzimlənməsi sistemləri gəmiçilik texnikasının vacib elementidir (Budashko, 2007).

Sistemin əsasını tezlik çeviricisi (VFD),proqramlaşdırılan məntiqi kontroller (PLC) və asinxron elektrik mühərriki üçlüyü təşkil edir. Sistem, mühərrikin valına quraşdırılmış enkoder kimi sensorlardan alınan real zamanlı məlumatlara əsaslanan qapalı konturlu idarəetmə prinsipi ilə işləyir. İdarəetmə alqoritmi olaraq tətbiq edilən vektor idarəetmə metodu, mühərrikin fırlanma momentini və sürətini bütün əməliyyat diapazonunda, hətta sıfır sürətdə belə yüksək dəqiqliklə tənzimləməyə imkan verir. Bu sistemlər nəticədə mexanizmlərin yumuşaq işləməsini təmin edir, artıq yüklənmənin və mexaniki zərbələrin qarşısını alır, əməliyyatların dəqiqliyini artırır, enerjiyə qənaət edir və heyətin təhlükəsizliyini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir.

Gəmilərin təhlükəsiz və səmərəli istismarı birbaşa göyərtə mexanizmlərinin etibarlı və dəqiq işindən asılıdır. Lövbər və yanalma bucurqadları, yük kranları, şpillər və digər bu kimi mexanizmlər gəminin liman əməliyyatları, lövbərdə dayanması və yüklərin daşınması kimi kritik funksiyaları yerinə yetirir. Bu mexanizmlərin elektrik intiqalları (mühərrik, güc çeviricisi və idarəetmə sistemindən ibarət kompleks) ağır yüklər, dəyişən sürətlər və dəniz mühiti şəraitində işləməli olduğundan, onların idarə olunması xüsusi yanaşma tələb edir. Sürətin avtomatik tənzimlənməsi sistemlərinin işlənilməsi və tətbiqi, bu mexanizmlərin istismar göstəricilərini, təhlükəsizliyi, effektivliyi, dəqiqliyi və avadanlığın ömrünü kökündən yaxşılaşdıran müasir mühəndislik həllidir.

Göyərtə mexanizmlərinin iş xüsusiyyətləri və onlara qoyulan tələblər. Sürətin tənzimlənməsi sistemini düzgün işləmək üçün ilk növbədə hər bir mexanizmin unikal tələblərini anlamaq lazımdır. Lövbər bucurqadının əsas vəzifəsi ağır lövbər və zənciri qaldırmaq və endirməkdir. Bu qurğunun əsas təlbləri böyük

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

işəburaxma momenti (lövbəri dəniz dibindən qoparmaq üçün), zəncirin sərbəst, lakin nəzarətli buraxılması üçün tormozlama rejimi, zəncirin dolaşmasının qarşısını almaq üçün stabil sürət və artıq yüklənmədən mühafizədir (Sultanov, Abdullayev, 2018).

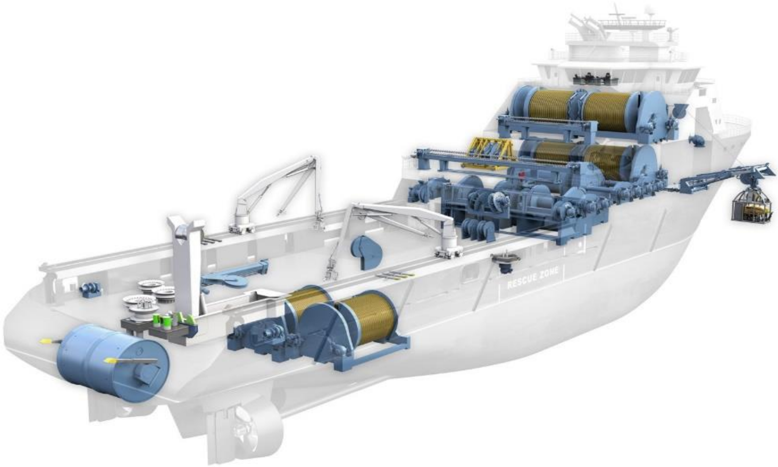

Şəkil 1. *Göyərtə mexanizmlərinin gəmidə yerləşdirilməsinin görünüşü*

Göyərtə mexanizmləri üçün müasir elektrik intiqalı üç əsas hissədən ibarətdir.

1. *Elektrik mühərriki.* Adətən, etibarlılığı, sadə quruluşu və az texniki xidmət tələb etməsi səbəbindən qısaqapanmış rotorlu asinxron mühərriklərdən istifadə olunur. Onlar dəniz şəraitinə (nəm, duzluluq, vibrasiya) qarşı xüsusi qoruyucu örtüyə malik olurlar.

2. *Güc çeviricisi.* Müasir sistemlərdə bu funksiyanı Tezlik çeviriciləri yerinə yetirir. VFD-lər şəbəkədən gələn sabit tezlikli və amplitudalı gərginliyi, mühərrikin sürətini və fırlanma

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

momentini idarə etmək üçün tələb olunan dəyişən tezlikli və amplitudalı gərginliyə çevirir.

3. İdarəetmə sistemi. Adətən, proqramlaşdırılan məntiqi kontrollerlər (PLC) üzərində qurulur. PLC, operator pultundan gələn siqnalları, mühərrikdən və mexanizmdən gələn əks-əlaqə siqnallarını (sürət, moment, mövqe) emal edərək VFD üçün idarəedici siqnallar formalaşdırır.

Gəmi göyərtə mexanizmlərinin elektrik intiqallarında sürətin avtomatik tənzimlənməsi sistemlərinin işlənilməsi, gəmiçilik texnikasının ayrılmaz hissəsidir. Tezlik çeviriciləri, proqramlaşdırılan məntiqi kontrollerlər və vektor idarəetmə kimi qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi, bu mexanizmlərin sadəcə işləməsini deyil, həm də təhlükəsiz, dəqiq, səmərəli və etibarlı işləməsini təmin edir.

Nəticədə bu sistemlər liman əməliyyatlarını sürətləndirir, heyətin təhlükəsizliyini artırır, avadanlığın istismar müddətini uzadır və enerjiyə qənaət edərək əməliyyat xərclərini azaldır (Sultanov, Məmmədov, İsmayılov, 2025).

Ədəbiyyat

1. Budashko, V.V. (2007). *Sudovie avtomatizirovannie elektroprivodi*. Nauka.
2. Sultanov, E.F., Abdullayev, A.N. (2018). *Müasir gəmi elektrik intiqalları*. Elm və Təhsil.
3. Sultanov, E.F., Məmmədov, E.M., İsmayılov, S.S. (2025). *Gəmi elektrik avadanlığının texniki istismarı, diaqnostikası və təmiri*. ADDA.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Vahid Fərhadov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0006-8693-418x
vahidf@mail.ru
Elşən Sultanov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0002-0002-7038
elshen_sultanov@mail.ru
Əkbər Cəfərov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0002-2142-9108
ekber.ceferov004@gmail.com

Gəmilərin hərəkət kursunun avtomatik idarəetmə sistemləri

Açar sözlər: *gəmi, avtopilot, idarəetmə sistemi, gəmi kursu, pid kontroller, sükan maşını, qeyri-xətti dinamika*
Keywords: *ship, autopilot, control system, ship course, PID controller, steering gear, nonlinear dynamics*

Tezisdə gəmilərin hərəkət kursunun avtomatik idarəetmə sisteminin işlənilməsi məsələlərindən bəhs olunur. Gəmilərin hərəkət kursunun avtomatik idarəetmə sistemi (Avtopilot), dəniz səyahətləri zamanı təyin olunmuş kursun yüksək dəqiqliklə və minimum yanacaq sərfiyyatı ilə saxlanmasını təmin edən kritik bir texnologiyadır. Bu məqalə, bu sistemin işlənilməsi prosesini, onun əsas komponentlərini, tətbiq edilən idarəetmə alqoritmlərini (xüsusən də PID nəzarətçisi) və dəniz şəraitinin dinamik

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

təsirləri fonunda qarşıya çıxan əsas problemləri araşdırır. Sistemin uğurlu işlənilməsi gəmiçilikdə insan səhvlərinin azaldılması, naviqasiya dəqiqliyinin artırılması və əməliyyat xərclərinin optimallaşdırılması üçün zəruridir (Sultanov, Abdullayev, 2018).

Dəniz nəqliyyatı qlobal ticarətin onurğa sütununu təşkil edir və uzunmüddətli səyahətlər zamanı gəminin təyin olunmuş kursu dəqiq şəkildə saxlaması həm təhlükəsizlik, həm də iqtisadi baxımdan həyati əhəmiyyət daşıyır. Ənənəvi əl ilə sükan idarəetməsi, xüsusən də uzun müddət ərzində, heyətin yorulmasına və nəticədə yanacaq sərfiyyatının artmasına səbəb olur. "Gəmilərin Hərəkət Kursunun Avtomatik İdarəetmə Sistemi" (AHKİS) bu problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə hazırlanmışdır. Bu sistem, naviqasiya məlumatlarını emal edərək sükan maşınına avtomatik nəzarət edir və gəminin hər zaman optimal kursda qalmasını təmin edir. AHKİS-in işlənilməsi yalnız aparat təminatının quraşdırılması ilə məhdudlaşmır, həm də gəminin mürəkkəb qeyri-xətti dinamikasını və dəyişkən dəniz şəraitini (külək, dalğa, axın) nəzərə alan etibarlı və adaptiv idarəetmə alqoritmlərinin hazırlanmasını tələb edir (Fərhadov, Bayramova, 2018). AHKİS-in uğurlu işlənilməsi üçün onun üç əsas funksional komponenti müəyyənləşdirilməlidir:

1. *Sensorlar.* Sistemin əsas giriş məlumatı gəminin cari kursu haqqında dəqiq məlumatdır. Bu, adətən, yüksək dəqiqlikli girokompas və ya GPS/GNSS-ə əsaslanan kurs başlığı sensorları tərəfindən təmin edilir. Bu sensorlar istənilən kursdan çıxmaları (sapma) aşkar edir.

2. *Kontroller.* Bu, sistemin "beynidir". Kontroller, təyin olunmuş (hədəf) kurs ilə sensorlardan gələn cari kurs arasındakı fərqi (səhvi) hesablayır və bu səhvi minimuma endirmək üçün sükan maşınına müvafiq əmrləri formalaşdırır.

Elm və Təhsildə Müasir Tələblər **XVII Tezislər Toplusu / 239-243**
Modern Requirements in Science and Education **XVII Theses Collection / 239-243**
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

3. *Aktuator.* Kontrollerdən gələn elektrik siqnallarını gəminin sükanını fiziki olaraq hərəkət etdirən hidravlik və ya elektrik gücünə çevirir. Sükanın hərəkəti kursu düzəldir.

Şəkil 1-də gəminin hərəkət kursunun avtomatik idarəetmə sisteminin (AHKİS) funksional blok-diaqramı verilmişdir.

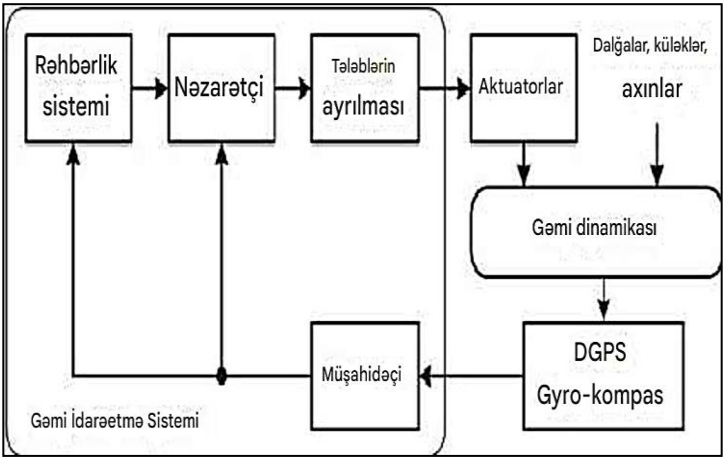

Şəkil 1. *Gəminin hərəkət kursunun avtomatik idarəetmə sisteminin (AHKİS) funksional blok-diaqramı*

Ən çox yayılmış və tətbiq edilən nəzarətçi növü Proporsional-İnteqral-Diferensial (PID) Kontrolleridir. PID alqoritmi aşağıdakı komponentlərdən istifadə edərək səhvi minimallaşdırır:

- P (Proporsional): Cari səhvə mütənasib olaraq dərhal reaksiya verir.
- I (İnteqral): Zamanla yığılan səhvi (məsələn, axınlar səbəbindən yaranan daimi sapmaları) aradan qaldırır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

- D (Diferensial): Səhvin dəyişmə sürətini nəzərə alır, bu da sistemin artıq reaksiya verməsinin (aşırı keçmənin) qarşısını alır və stabilliyi artırır.

Kontrollerin giriş dəyişəni aşağıdakı kimi hesablanır:

$$e(t) = \psi_{hədəf} - \psi_{cari}$$

İşlənilmənin əsas çətinliyi, gəminin inersiyası, sürəti və yüklənməsi ilə dəyişən dinamikasına uyğun olaraq optimal P, I, D əmsallarının sazlanmasıdır. Yanlış sazlama kursun dalğalanmasına (svingə) və ya zəif reaksiyaya səbəb ola bilər.

$$\delta(t) = K_p e(t) + K_i \int e(t)dt + K_d \frac{de(t)}{dt}$$

Bu düstur kontroller (nəzarətçi) tərəfindən hesablanır və nəticə δ(t) sükan bucağı əmri olaraq sükan maşınına göndərilir (Qasımova, 2023). Gəmilərin hərəkət kursunun avtomatik idarəetmə sisteminin işlənilməsi müasir gəmiçilik sənayesinin inkişafı üçün mərkəzi əhəmiyyətə malikdir. Müasir AHKİS-lər, klassik PID alqoritmlərindən adaptiv və intellektual nəzarət üsullarına keçidi təmsil edir, bu da naviqasiya dəqiqliyini, enerji səmərəliliyini və ümumi dəniz təhlükəsizliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Sistemlərin optimallaşdırılması üzrə gələcək işlər, süni intellekt və maşın öyrənməsi metodlarının inteqrasiyasına yönəldilməlidir ki, bu da sistemin fərqli dəniz şəraitlərinə daha çevik uyğunlaşmasına imkan verəcəkdir. AHKİS-in mükəmməl işlənilməsi, gəmiçilikdə əməliyyat xərclərinin azaldılması və ekoloji təsirin minimuma endirilməsi baxımından strateji fayda təmin edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ədəbiyyat

1. Fərhadov, V.Q., Bayramova, İ.P. (2018). *Gəmilərin idarə olunma obyekti kimi təhlili*. ADDA.
2. Qasımova, T.R. (2023). Adaptiv və qeyri-xətti idarəetmə nəzəriyyəsinin gəmi sükan sistemlərində tətbiqi. *Mühəndislik Jurnalı*, 21-30.
3. Sultanov, E.F., Abdullayev, A.N. (2018). *Müasir gəmi elektrik intiqalları*. ADDA.

Afaq Səlimova
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0000-0001-9585-994X
afag_sk@mail.ru
Rüslan Əlicanov
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
doktorant
https://orcid.org/0009-0007-4117-2994
ralicanov@mail.ru
Həsən Məmmədli
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
magistrant
https://orcid.org/0009-0004-1862-0774
mmdlihsn77@icloud.com

Gəmi elektrik təchizatı sisteminin güc transformatorlarının etibarlığının artırılması yolları

Açar sözlər: *gəmi transformatoru, elektrik təchizatı, etibarlılıq, diaqnostika, onlayn monitorinq, dəniz şəraiti, texniki xidmət, mühafizə sistemləri*

Keywords: *ship transformer, power supply, reliability, diagnostics, online monitoring, sea conditions, maintenance, protection systems*

Tezisdə gəmi elektrik təchizatı sisteminin güc transformatorlarının etibarlığının artırılması yollarından bəhs olunur. Müasir gəmilər kompleks üzən sistemlər olub, onların təhlükəsiz və səmərəli istismarı birbaşa elektrik təchizatı sisteminin dayanıqlılığından asılıdır. Bu sistemin mərkəzi elementi olan güc

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

transformatorları yüksək gərginlikli elektrik enerjisini müxtəlif gəmi avadanlıqlarının tələblərinə uyğun səviyyələrə endirir. Gəmilərin istismar olunduğu ağır dəniz şəraiti – daimi vibrasiya, yüksək rütubət, duzlu suyun korroziv təsiri və geniş temperatur dəyişiklikləri – transformatorların etibarlılığına ciddi təhdidlər yaradır. Məqalədə gəmi güc transformatorlarının etibarlılığını artırmaq üçün tətbiq edilən müasir üsul və texnologiyalar hərtərəfli şəkildə təhlil edilir. Xüsusi konstruksiya tələbləri, effektiv soyutma sistemləri, onlayn monitorinq və diaqnostika metodları, hərtərəfli mühafizə sistemləri və planlı texniki xidmətin vacibliyi araşdırılır (Sultanov, Məmmədov, İsmayılov, 2025).

Gəmiçilik sənayesində texnologiyanın inkişafı ilə yanaşı, gəmilərin bortundakı elektrik enerjisi istehlakı da durmadan artır. Naviqasiya sistemlərindən tutmuş, yük əməliyyatları və heyətin yaşayış şəraitini təmin edən sistemlərə qədər hər şey dayanıqlı elektrik təchizatından asılıdır. Güc transformatorları bu kompleks sistemin ürəyi sayılır və generatorlarda istehsal olunan yüksək gərginliyi paylayıcı şəbəkə üçün təhlükəsiz və istifadəyə yararlı səviyyələrə endirir.

Gəmi transformatorlarının etibarlılığı ilk növbədə onların düzgün layihələndirilməsindən başlayır. Dəniz şəraiti üçün istehsal olunan transformatorlar xüsusi tələblərə cavab verməlidir:

- *Material seçimi:* Korroziyaya davamlılığı artırmaq üçün transformatorun gövdəsi və xarici elementləri xüsusi boyalarla örtülür, bəzən isə paslanmayan poladdan hazırlanır. Dolaqlarda yüksək keyfiyyətli mis keçiricilərdən istifadə olunur.
- *Mexaniki möhkəmlik:* Konstruksiya vibrasiya və yırğalanmaya davamlı olacaq şəkildə gücləndirilir. Nüvə və dolaqlar xüsusi bərkidici elementlərlə sabitlənir ki, mexaniki təsirlərdən zədələnməsin.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

- *Mühafizə dərəcəsi (IP):* Transformatorlar su və yad cisimlərin daxil olmasından qorunmaq üçün xüsusi mühafizə örtükləri (gövdə) ilə təchiz olunur. Gəmi transformatorları üçün, adətən IP23-dən IP55-ə qədər mühafizə sinifləri tətbiq edilir.

Şəkil 1-də dəniz şəraiti üçün nəzərdə tutulmuş, yüksək vibrasiyaya və korroziyaya davamlı güc transformatoru göstərilmişdir.

Şəkil 1. *Dəniz şəraiti üçün nəzərdə tutulmuş, yüksək vibrasiyaya və korroziyaya davamlı güc transformatorunun görünüşü*

Transformatorun işləməsi zamanı dolaqlarda və nüvədə yaranan istilik itkiləri temperaturun artmasına səbəb olur. Həddindən artıq qızma izolyasiyanın ömrünü kəskin şəkildə azaldan əsas amildir. Gəminin məhdud və isti maşın şöbələrində effektiv soyutma həyati əhəmiyyət daşıyır (Sönmez Transformatör Sanayi, 2023).

Yüksək texnologiyalı monitorinq və mühafizə sistemləri ilə yanaşı, müntəzəm və keyfiyyətli texniki xidmət transformatorun

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

uzunömürlülüyünün əsas şərtlərindən biridir. Texniki xidmət proqramına aşağıdakılar daxil olmalıdır:

- *Vizual yoxlamalar:* Korroziya, yağ sızmaları, kontakt birləşmələrinin vəziyyəti və çirklənmənin müntəzəm yoxlanılması.
- *Təmizlik:* Soyutma kanallarının və radiatorların tozdan və çirkdən təmizlənməsi.
- *Birləşmələrin yoxlanılması:* Vibrasiyanın təsirindən boşala bilən bolltlu birləşmələrin sıxlığının yoxlanılması və lazım gəldikdə bərkidilməsi.
- *İzolyasiya müqavimətinin ölçülməsi:* Planlı şəkildə meqommetr vasitəsilə izolyasiyanın vəziyyətinin yoxlanılması.

Gəmi elektrik təchizatı sistemində güc transformatorlarının etibarlılığının artırılması kompleks yanaşma tələb edən çoxşaxəli bir məsələdir (İsmayılov, 2019).

Bu yalnız ağır dəniz şəraitinin tələblərinə cavab verən xüsusi konstruksiyalı avadanlığın seçilməsi ilə məhdudlaşmır. Etibarlılığın təmin edilməsi üçün aşağıdakı amillərin vəhdəti zəruridir:

1.Möhkəm və davamlı konstruksiya;

2.Effektiv və dayanıqlı soyutma sistemi;

3.Nasazlıqları erkən mərhələdə təyin edən monitorinq və diaqnostika sistemi;

4.Transformatoru anormal rejimlərdən qoruyan hərtərəfli və düzgün sazlanmış mühafizə sistemləri;

5.Müntəzəm həyata keçirilən planlı-qabaqlayıcı texniki xidmət.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, bu elementlərin inteqrasiyası gəmi güc transformatorlarının istismar müddətini uzatmaqla yanaşı, gözlənilməz qəzaların və sistemin dayanmasının qarşısını alaraq gəminin, heyətin və daşınan yükün təhlükəsizliyini təmin edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XVII/TT/2025

Ədəbiyyat

1. İsmayılov, T.K. (2019). *Elektrik maşınlarının təmiri və istismarı*. ADNA.
2. Sultanov, E.F., Məmmədov, E.M., İsmayılov, S.S. (2025). *Gəmi elektrik avadanlığının texniki istismarı, diaqnostikası və təmiri*. ADDA.
3. Sönmez Transformatör Sanayi. (2023). Deniz Tipi Transformatörler (Off-shore) Teknik Kataloğu. İstanbul, Türkiye. s. 5-12.

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Vidadi Orucov, **Lalə Tağızadə**
Təhsil sistemində rəqəmsal və innovativ texnologiyaların tətbiqi 7
Bənövşə Əsgərova
Orta məktəb tədris sistemində yeni təhsil texnologiyalarının əhəmiyyəti 10
Namiq Şamxalov
Hərbi qulluqçular, onların qarşılıqlı münasibətləri və davranış qaydaları 14
Yaqub Səmədov
Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz 17
Эльнара Мамедова, Али Султанов
Исследование путей формирования у младших школьников представлений о значении физической культуры для укрепления здоровья 20
Arzu Huseynli
The Impact of Literature-Based Activities on L2 Reading and Comprehension Skills 23
Gulhayat Abdullayeva
Artificial Intelligence in Personalized Learning: Exploring How AI-driven Tools Can Customize Learning Experiences Based on Students' Needs, Abilities, and Learning Styles 27
Шукур Аллахвердиев
Оптимизация развития и мотивации сотрудников в кадровой политике 31
Aytən İbrahimova
Poetik mətnlərdə təkrir (anafora, epifora) üsulunun dilçilik baxımından izahı 34

Гарифат Дадашова
Этнопсихологические взгляды в творчестве
ДЖ.Мамедкулизаде 37
Ülviyyə Quliyeva
XXI əsr bacarıqları və yeni müəllim profili 40
Kübra Mehdiyeva
Uşaqlarda vətənpərvərlik hisslərinin və milli şüurun
formalaşmasında ailənin rolu 45
Tənzilə Qasımova
İnklüziv siniflərdə nitq inkişafı 49
İlkanə Pənahova
Rəqəmsal bacarıqlar 53
Nərmin Musayeva
Nitq qüsurları olan uşaqlarla nitqin inkişafı üzrə
işin təşkili 59
Lətifə Əhmədova
Onlayn təhsilin keyfiyyətinin artırılmasında müəllimin
yeni funksional rolu 61
Yasər Rüstəmov
Füzuli ənənələrinin çağdaş dövrümüzdə izləri 65
Sevinj Rustamova
Formation of Patriotic Education in Senior Preschool
Children: Opportunities and Methods 67
Aysel Əliyeva
Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi-mənəvi dəyərlərin
formalaşdırılması yolları 69
Севиндж Сафарова
Моделирование аналитического и
логического мышления в дошкольных
подготовительных группах 73
Cahan Mehrəliyeva
Məktəbəqədər yaş dövründə ailə və tərbiyəçi
əməkdaşlığının uşaqların sosial-emosional inkişafına təsiri ... 78

Leylan Əsgərova
İbtidai sinif müəlliminin hazırlığının elmi əsasları 80
Arifə Sadıxova
Autentik mətnlərin nitq bacarıqlarının
inkişafında rolu 83
Lamiyyə Zeynalova
Səhiyyə müəssisələrinin səmərəli fəaliyyətində insan
resurslarının əhəmiyyəti 86
Ziyakət Rəsulova
Məktəbəqədəryaşlı uşaqların riyazi təfəkkürünü inkişaf
etdirən didaktik oyunların səmərəliliyi 91
Ceyhun Məmmədov
Bankların kapitallaşmasının iqtisadi artımın
sürətləndirilməsində rolu.. 94
Nazilə Rəsulova
Müasir təhsil sistemində sinfin idarə olunması problemi
məsələləri 99
Natəvan Məmmədli
Tələbələrin asudə vaxtının optimal təşkili 102
Emin Əsədli
Sahibkarlıq müəssisələrinin idarə olunmasında
beynəlxalq təcrübənin tətbiqi 105
Bəlqız Musayeva
Məktəbdaxili qiymətləndirmənin şagird nailiyyətlərinin
formalaşmasında rolu 109
Qoşqar Haşımzadə
Pedaqoji ədəbiyyatda çeviklik qabiliyyətinin
formalaşmasının nəzəri aspektləri.. 112
Nərmin Səfərəliyeva
Qarabağ mövzulu epik əsərlərdə bədii ifadə vasitələrinin
işlənmə məqamları 116
İlyas İsmayılov
Dərsdənkənar məşğələlərin pedaqoji mahiyyəti 121

Fatimə Şükürova
Yeniyetmələrin təlim fəaliyyətində motivasiyanın formalaşması: psixoloji və pedaqoji aspektlər 125
Elvin Ağayev
Təyinatlı hərəkətlərin motivasiyaya və sağlam həyat tərzinə təsiri 128
Qızxanım Əhmədova
Nitqdə ədəbi tələffüzün əhəmiyyəti 130
Aliyə Əliyeva
İnnovativ texnologiya anlayışı və təhsil sahəsində rolu........ 133
Esmira Cəbrayılova
Ədəbiyyatşünaslıq biliklərinin tədrisində innovativ metodların istifadəsi 136
Aynur Cəbiyeva
Yuxarı sinif şagirdlərinin müasir texnologiyalar ilə nağıl materiallarının inteqrasiyası (Qrimm qardaşlarının nağılları əsasında) 139
Fidan Mirizadə
Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin tədrisində qarışıq öyrənmə modelinin tətbiqi və effektivliyi... 142
Lamiyə Həsənova
"Çətin tərbiyə olunan" yeniyetmələrin xüsusiyyətləri.......... 145
Səbinə Axundova
Folklorun uşaq oyunları ilə əlaqəsi 147
Xanım Səfərli
XIX-XX əsrlərdə Qərbi Azərbaycanda təhsil mühitinin sosial-siyasi və pedaqoji məsələləri 150
Aypara Babayeva
Roman yaradıcılığı Hüseyn Abbaszadə qələmində 154
Лейла Ахадова
Межпредметная интеграция как необходимое условие современного образования.. 157

Hacıağa Musayev
Müəssisə idarəetməsində rəqəmsal transformasiya: CRM sistemlərinin tətbiqi təcrübəsi 160
Инь Вэньцзин
Современные требования к профессиональной деятельности будущих учителей в процессе инновационного обучения 162
Əsmər Ələkbərzadə
Pedaqoji ədəbiyyatda çeviklik qabiliyyətinin formalaşmasının nəzəri aspektləri.. 165
Könül Bəhrəmova
İbtidai sinif şagirdlərində idrak fəaliyyətinin inkişafı və Azərbaycan dili dərslərində onun nəzəri əsasları.................. 168
Said Humbatov
Promotion of Chess Among Children and Youth 170
Çingiz Məmmədzadə
Rusiya-Ukrayna qarşıdurmasının əsas səbəbləri................... 174
Zərifə Haqverdili
İngilis dilinin tədrisində yeni yanaşma və metodların rolu.. 178
Aygün Babayeva
Beynəlxalq münasibətlər sistemində Xəzərin hüquqi statusu məsələsi.. 182
Aysu Hüseynova
İlyas Əfəndiyevin “Durna” hekayəsində müharibə fonunda məhəbbət, vicdan və mənəvi sarsıntı problemi....... 186
Ayişə Zeynallı
Aqressiv davranışlı yeniyetmələrdə emosional tənzimləmə çətinlikləri... 189
Tahirə Orucova
M.F.Axundovun “Yek kəlmə” tənqidi məqaləsində əsas problemlər 193

Turan Rzayeva
Sinif rəhbərinin valideynlərlə birgə iş sistemi: uğurlu təhsil-tərbiyənin əsası 195
Elida İbayeva
Alman ədəbi mətnləri vasitəsi ilə söz ehtiyatının formalaşdırılması 198
Aytən Yusifzadə
Müəllim-tələbə əməkdaşlığında emosional intellektin rolu.. 201
Sevinc Ağazadə
LDU-da əməkdaşların informasiya bazasının müasir vəziyyəti və onun kompüter modelinin qurulması........ 204
Aysun Fərzili
Qədim türk simvollarının atalar sözləri, məsəllər və deyimlərdə təzahürü, onların semantik-funksional təhlili haqqında 208

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURAL SCIENCES

Xalıqverdi Babayev, **Aysel Quliyeva,**
Qənirə Qurbanlı
Dəyişən iqlim şəraitində çəmən-bataqlı torpaqların aqrofiziki və aqrokimyəvi xassələrinə deqradasiya prosesinin təsiri 212
Ульвия Юсифова
Анализ основных возбудителей хирургических инфекций, связанных с оказанием медицинской помощи 216
Elsa Hasanli
Mulberry as Prophylactic and Treatment of Metabolic Violations 219
Sevinc Hüseynova
Diabetik ayaq yara infeksiyalarının törədicilərinin mikrobioloji diaqnostikası........ 222

TEXNİKA ELMLƏRİ

TECHNICAL SCIENCES

Rafiq Əsgərov, Rüslan Əlicanov,
Mirələm Əsədov
Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə etməklə gəmi elektrik təchizatı sistemlərinin effektivliyinin artırılması yolları 224
Elşən Sultanov, Rüslan Əlicanov,Əşrəf Məmmədov
Gəmi dizel energetik qurğularının avtomatik idarəetmə sistemlərinin analizi 230
Rafiq Əsgərov, Elşən Sultanov, Rəvan Bayramov
Gəmi göyərtə mexanizmlərinin elektrik intiqallarında sürətin avtomatik tənzimlənməsi sistemləri 235
Vahid Fərhadov, Elşən Sultanov, Əkbər Cəfərov
Gəmilərin hərəkət kursunun avtomatik idarəetmə sistemləri 239
Afaq Səlimova, Rüslan Əlicanov, Həsən Məmmədli
Gəmi elektrik təchizatı sisteminin güc transformatorlarının etibarlığının artırılması yolları 244

Redaksiyanın ünvanı
AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: elmmerkezi@aem.az

Editorial address
AZ1073, Baku,
Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: elmmerkezi@aem.az

İmzalandı: 07.12.2025
Onlayn çap: 12.12.2025
Kağız formatı: 60x84, 1/16
H/n həcmi: 16 ç.v.
Sifariş: 112

“ZƏNGƏZURDA”
Çap Evində çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

Signed: 07.12.2025
Online publication: 12.12.2025
Format: 60/84, 1/16
Stock issuance: 16 p.s.
Order: 112

It has been published inthe printing house
“ZANGAZURDA”
Address: Baku city, Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru